

ลฺยจ อปฺนยเน. ลฺยจติ. ลฺยจโก,
ลฺยจิจฺตุ, ลฺยจิจฺตฺวา.

อญจ คติปฺชนาสุ. มคฺคํ
อญจติ. พุทฺธํ อญจติ. อุทฺธํ อญฺจ-
คนฺตฺวา ติริยํ อญฺจติโตติ ติจฺจนาโน.^๑
กฏฺกญฺจกตา.^๒

วญจ จญจ ตญจ มญจ
คติยํ. วญจติ. จญจติ. ตญจติ. มญจติ.
สนฺติ ปาธา อวญจนา.^๓ อวญจนาติ
วญจิจฺตุ คนฺตํ อสมตฺถา.

คฺจ คฺลฺยจฺ เกยฺยกรณ. เกณนํ
เกยฺยํ, จิริกา. ตสฺส กิริยา เกยฺยกรณํ.
โคจติ. คฺลฺยจติ.^๔

ลฺยจ ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง
อปฺนยน (ถอน, ทิ้ง). ลฺยจติ (ย้อมถอน).
ลฺยจโก (ผู้ถอน), ลฺยจิจฺตุ (เพื่อถอน),
ลฺยจิจฺตฺวา (ถอนแล้ว).

อญจ ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง คติ
(ไป). ปฺชนา (บูชา, สักการะ). มคฺคํ
อญจติ (ย้อมไปสู่ทาง). พุทฺธํ อญจติ
(ย้อมบูชาพระพุทธเจ้า). อุทฺธํ อญฺจ-
คนฺตฺวา ติริยํ อญฺจติโตติ ติจฺจนาโน
ชื่อว่า ติจฺจนาโน เพราะอรรถว่าไม่ไปตัว
ตรงข้างบน ไปทางขวาง). กฏฺกญฺจกตา
(พิธีบูชา, ให้ทานที่ใช้ทัพพีตักให้).

วญจ จญจ ตญจ มญจ ชาติ
ใช้ในอรรถแห่ง คติ (ไป). วญจติ. จญจติ.
ตญจติ. มญจติ (ย้อมไป). สนฺติ ปาธา
อวญจนา (เท้าทั้งสองมี แต่เดินไม่ได้).
บทว่า อวญจนา ความว่า ไม่สามารถ
ไปได้ คือ เดินไปได้.

คฺจ คฺลฺยจฺ ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง
เกยฺยกรณ (ลัก, ขโมย). การขโมย ชื่อว่า
เกยฺย, ได้แก่ จิริกา (กิริยาแห่งใจ).

^๑ อภ.วิ.อ. ๔๗/-/๔๕๙.

^๒ อภ.ส.อ. ๔๖/-/๔๘๙.

^๓ พ.ธ. ๓๓/๒๙/๕๘๙, พ.ชา. ๒๗/๓๕/๑๒.

^๔ ฉ. คณฺจ.

^๕ ฉ. คณฺจติ.

การกระทำการขโมยนั้น ชื่อว่า เถยย-
กรรม. โคจติ (ย่อมขโมย). คโลจติ
(ย่อมขโมย).

อจจ ปุชாயิ. อจจติ. พุรหมา-
สุรสุรจติโต.^๑

อจจ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง ปุชา
(บูชา). อจจติ (ย่อมบูชา). พุรหมาสุร-
สุรจติโต (ผู้อันพรหม อสูร และเทวดา
บูชา).

ตจจ หีสายิ. ตจจติ.

ตจจ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง หีสา
(เบียดเบียน). ตจจติ (ย่อมเบียดเบียน).

จจจ ชจจ ปริภาสนวชชเนสุ.
จจจติ. ชจจติ.

จจจ ชจจ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง
ปริภาสน (ดำ, บริภาษ), วชชน (ละ,
เว้น). จจจติ (ย่อมดำ, ย่อมเว้น). ชจจติ
(ย่อมดำ, ย่อมเว้น).

กจจ สंपจจนโกฏิลลปฏิกุกม-
วिलेखनेสุ. กจจติ. สงกจจติ. สงโกโจ.

กจจ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง สंपจจน
(สุก), โกฏิลล (คด, โค้ง), ปฏิกุกม
(ถอยหลัง, ถอยกลับ), วิลेखน (ขีดเขียน,
ทำให้เป็นรอย). กจจติ (ย่อมสุก), สงกจจติ
(ย่อมสุก). สงโกโจ (การสุก).

ตจจ สंवरणे. संवर्णे रकुखणे.
ตจจติ. ตโจ.

ตจจ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง संवरण
(รักษา, ป้องกัน, สังวร). การป้องกัน
ชื่อว่า संवरण. ตจจติ (ย่อมป้องกัน).
ตโจ (เครื่องป้องกัน = ผนัง).

^๑ พ.ย. ๓๓/๑๒๒/๑๘๒.

ทิจ ฤติย์. ทิจติ.

กฺจ สงฺโกจเน. โภจติ, สงฺโกจติ.
สงฺโกโจ.

พฺยาจ พฺยาศิกรณ. พฺยาศิกรณํ
พฺยาศิกิริยา. พฺยาจติ.

วจ วิตฺติยํ วาจายํ. วิตฺตสฺส
เอสสา วิตฺติ, ติสฺสํ วิตฺติยํ วาจายํ,
วิตฺตตฺตํ วาจายนฺติ อธิปฺปาโย. วิตฺตสฺส
หิ วทโต ปุคฺคสฺส วเสน วาจา
วิตฺตตา นาม วุจฺจติ. ยถา ปน
กฺจฉิสฺสทฺทิตฺตจฺฉานคตฺตาทิสฺสทฺโท "อพฺยตฺต-
สฺสทฺโท"ติ วุจฺจติ, น เหวํ วจนสงฺขาโต
สฺสทฺโท "อพฺยตฺตสฺสทฺโท"ติ วุจฺจติ
วิญฺญาตตฺตตฺตา.

ทิจ ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง ฤติ
(ชมเชย, ยกย่อง). ทิจติ (ย่อมชมเชย).

กฺจ ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง สงฺโกจเน
(หุดเข้า, สิ้นเข้า, หุดหู่). โภจติ (ย่อม
หุดเข้า), สงฺโกจติ (ย่อมหุดเข้า). สงฺโกโจ
(การหุดเข้า).

พฺยาจ ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง
พฺยาศิกรณ (แสง้งทำ, หลอกหลวง). การ
กระทำโดยการเสแสง้ง ชื่อว่า พฺยาศิกรณ.
พฺยาจติ (ย่อมเสแสง้ง).

วจ ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง วิตฺติ-
วาจา (กล่าว, พูด, กล่าวชัดเจน). วาจา
ของบุคคลผู้กล่าวได้ชัดเจนนั้น ชื่อว่า
วิตฺติ, วจ ชาติ ใช้ในอรรถแห่งวาจาที่
กล่าวได้ชัดเจนนั้น, อธิบายว่า ในวาจา
ที่กล่าวชัดเจน. วาจา ท่านเรียกให้ชื่อว่า
วาจาชัดเจน ด้วยอำนาจแห่งบุคคลผู้
กล่าวชัดเจน. เหมือนอย่างว่า เสียงมี
เสียงท้องร้องและเสียงร้องของสัตว์
ดิรัจฉานเป็นต้น ท่านเรียกว่า เสียงไม่
ชัดเจน ฉันใด เสียงกล่าวคือคำพูดของ
มนุษย์ ท่านไม่เรียกว่า เสียงไม่ชัดเจน
ฉันนั้น เพราะเข้าใจความหมายได้.

ตัวอย่างของ วจ ธาตุ

“วตุติ, วจติ, วจฺนฺติ. วจฺสิ”
 อิจฺจาทีนํ สุทฺธกตฺตฺปทานิ. “วาเจติ,
 วาเจนฺติ” อิจฺจาทีนํ เหตฺกตฺตฺปทานิ.
 “อตฺถาภิสฺมยา ธีโร, ปณฺทฺติโตติ
 ปวฺจฺจติ,^๑ วฺจฺจฺนฺติ, สนฺโต สปฺปริสา โลก,
 เทวธฺมฺมาติ วฺจฺจเร”^๒ อิจฺจาทีนํ กมฺม-
 ปทานิ. ครุ ปน วการสฺส อุกาธาเทส-
 วเสน “อฺตุตฺตํ อฺจฺจเต อฺจฺจฺนฺเต”ติอาทีนํ
 อิจฺจฺนฺติ,^๓ ตานํ สาสเน อปฺปสิทฺธานิ,
 สกฺกฺภฺยาสานุโลมานิ. สาสนฺสุมิณฺหิ
 รการาคมวิสเย นิปฺพุพฺสฺเสว วจฺสฺส
 วสฺส อุกาธาเทโส ปสิทฺโธ^๔ “นิรฺตุติ,
 นิรฺตุตฺตํ, เนรฺตุตฺตนํ”ติ. วจฺนํ, วาจา, วโจ,
 วจี, วตุตฺตํ, ปวฺตุตฺตํ, วฺจฺจฺมานํ, อธิวจฺนํ,^๕
 วตุตฺตพฺพํ, วจฺนียํ, อิมานํ นามิกปทานิ.
 วตุตฺตํ, วตุตฺตเว, วตุวา, วตุวาน, อิมานํ
 ตฺมนฺตาทีนํ. “ปรสฺสฺภาสา”ติ สทฺท-
 สตุตฺตวิฑู วทฺนฺติ.

บทเป็นต้นว่า วตุติ, วจติ, วจฺนฺติ.
 วจฺสิ เป็นบทกัณฑ์ตฺตฺวาจกัณฑ์. บทเป็นต้นว่า
 วาเจติ, วาเจนฺติ เป็นบทเหตุกัณฑ์ตฺตฺวาจก.
 บทมีอรรถเป็นต้นว่า อตฺถาภิสฺมยา ธีโร,
 ปณฺทฺติโตติ ปวฺจฺจติ (นักปราชญ์ ท่าน
 เรียกว่า บัณฑิต เพราะยึดไว้ได้ซึ่ง
 ประโยชน์), วฺจฺจฺนฺติ (ย่อมถูกกล่าว).
 สนฺโต สปฺปริสา โลก, เทวธฺมฺมาติ วฺจฺจเร
 (สัตบุรุษผู้สงบในโลก ท่านเรียกว่า ผู้มี
 เทวธรรม) เป็นบทกัณฑ์มวฺจก. ส่วนครุ
 ทั้งหลาย ย่อมปรารธนาบทเป็นต้นว่า
 อฺตุตฺตํ อฺจฺจเต อฺจฺจฺนฺเต ด้วยอำนาจ
 แปลง ว อักษรเป็น อ อักษร, บทเหล่านั้น
 ไม่มีใช้ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา, เป็นบท
 ที่อนุโลมตามภาษาสันสกฤต. ด้วยว่าใน
 คัมภีร์พระพุทธศาสนา การแปลง ว เป็น
 อ ของ วจ ธาตุ เฉพาะที่มี นิ เป็นบท
 หน้าเท่านั้น มีใช้ในวิสัยแห่งการ ลง ร
 อาคม เช่น นิรฺตุติ, นิรฺตุตฺตํ, เนรฺตุตฺตํ
 (ภาษา, คำพูด). บทเหล่านี้ คือ วจฺนํ,

^๑ ส.ส. ๑๕/๓๘๐/๑๒๖.

^๒ พ.ชา. ๒๗/๖/๓.

^๓ กจฺจายเน “วจ วา วฺ”ติ สุตฺตวตุตฺตียํ.

^๔ ฉ. สิทฺโธ.

^๕ ไป. วกฺขฺมานํ, อธิวจฺนํ.

วาจา, วโจ, วจี (คำพูด) วุตต์, ปวุตต์ (ถูกกล่าวแล้ว), วุจฺจมานัน (ถูกกล่าวอยู่), อธิวจนัน (ชื่อ), วุตตพพ, วจนีย (ฟังถูกกล่าว) เป็นบทนาม. บทเหล่านี้ คือ วุตต์, วุตตเว (เพื่อกกล่าว), วตฺวา, วตฺวาน (กล่าวแล้ว), เป็นบทที่ลง ตู ปัจจัย เป็นต้น. นักไวยากรณ์สันสกฤตทั้งหลายกล่าว วจ ชาตินี้ ว่าเป็นปรัสนภาษา.

คำอธิบาย - วินิจฉัย

บทว่า วจติ - วจนติ

ตตฺถ วตฺตีติ วจติ. อาชฺยชาติ-
ปทญฺเหตฺ. อตฺถสํวณฺณเกหิปี "วตฺติ
เอตยาติ วาจา"ติ นิพฺพจนฺมฺทาหฺมฺ.
สทฺทสฺตฺเถ ๑ ตาทิสฺส อาชฺยชาติปทํ
ทิจฺจ. เอตฺถ ปเนเก วทฺนฺติ "วจติ,
วจนฺตีติอาทีนํ กิริยาปทฺรูปานํ พุทฺทวจน
อญฺจกถาฎีกาสฺ สตฺเถสุ ๑ อนาคตตฺตา
ฉทฺเทตฺตพฺพานํ"ติ. ตนฺน, ยสฺมา สาสเน
"อวจ, อวจิสฺสุ"ติ สทฺทกตฺตฺปทานํ ๑
"วาเจติ, วาเจนฺตี"ติอาทีนํ เหตุกตฺตฺ-
ปทานํ ๑ ทิสฺสนฺติ, ตสฺมา พุทฺทวจนาทิสฺ
อนาคตานิปี "วจติ, วจนฺตี"ติอาทีนํ
รูปานํ คเหตุพฺพานํ. วจตุ, วเจยฺย,
วฺจฺจตุ, วฺจฺเจยฺย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า วตฺติ
ได้แก่ วจติ (ย่อมากกล่าว). บทว่า วตฺติ
นั้นเป็นบทอาชยชาติ. แม้พระอรธ-
กถาจารย์แสดงรูปวิเคราะห์ว่า วตฺติ
เอตยาติ วาจา (ชื่อว่า วาจา เพราะ
อรธว่า เป็นเครื่องกล่าว). ก็ในคัมภีร์
ไวยากรณ์สันสกฤต บทอาชยชาติเช่นนั้น
ท่านแสดงไว้แล้ว. อนึ่ง ในแบบแจกนั้น
อาจารย์บางท่านค้านว่า รูปบทกิริยา
เป็นต้นว่า วจติ, วจนฺติ ควรตัดทิ้ง
เพราะไม่มีใช้ในพระไตรปิฎกอรธกถา
ฎีกา และคัมภีร์ไวยากรณ์. คำนั้น
ไม่ถูกต้อง, เพราะในคัมภีร์พระพุทฺธ-
ศาสนา ย่อมปรากฏเป็นบทกัตตฺวาจก
ล้วนว่า อวจ, อวจิสฺสุ และย่อมปรากฏบท

เหตุกัตตฺวาจากเป็นต้นว่า วาเจติ, วาเจนฺติ, เพราะเหตุนั้น ควรถือเอารูปเป็นต้นว่า วจติ, วจนฺติ แม้จะไม่มีใช้ในพระไตรปิฎก เป็นต้นก็ตาม. บัญญัติวิภัตติ เช่น วจตุ (จงกล่าว) วจฺจตุ (จงถูกกล่าว), สัตตมี-วิภัตติ เช่น วเจยฺย (ฟังกล่าว), วฺจฺเจยฺย (ฟังถูกกล่าว).

เสสฺ สพฺ สพฺพตฺถ วิตุถารโต
คเหตุพฺพ.

รูปที่เหลือทั้งหมด ฟังแจกโดย
พิสดารในทุกวิภัตติ.

**การสร้างคำกริยา วจ ธาตุด้วยวิภัตติ
(ข้าพเจ้าจะกล่าวดังต่อไปนี้)**

ปโรกขาวิภัตติ

ปรัสสบท	อัตตโนบท
วจ วจฺ	วจิตฺถ วจิเร
วเจ วจิตฺถ	วจิตฺถเ วจิวฺโห
วจํ วจิมฺห	วจิ วจิเมห

ปโรกขารูปานิ วทาม :
วจ, วจฺ. วเจ, วจิตฺถ. วจํ, วจิมฺห.
วจิตฺถ, วจิเร. วจิตฺถเ, วจิวฺโห. วจิ,
วจิเมห.

หิยยัตตนิวิภัตติ

ปรัสสบท	อัตตโนบท
อวจา อวจฺ	อวจฺตฺถ อวจฺตฺถุ
อวโจ อวจฺตฺถ	อวจฺเส อวจฺวฺหิ
อวจํ อวจฺมฺห	อวจิ อวจฺมฺหเส

หิยยัตตนิรูปานิ วทาม :
อวจา, อวจฺ. อวโจ, อวจฺตฺถ.
อวจํ, อวจฺมฺห. อวจฺตฺถ, อวจฺตฺถุ, อวจฺเส,
อวจฺวฺหิ. อวจิ, อวจฺมฺหเส.

• อ. อวจฺวฺหิ.

อชชตตนีรูปานี วทาม :
 อวจิ, อโวจํ อวจีส. อโวใจ,
 อโวจตุถ. อโวจี้, อโวจุมุห. อโวจา, อโวจุ.
 อวจเส, อโวจิวุห. อโวจํ, อโวจิเมห.

ภวิสสนนตรีรูปานี วทาม :
 วกขติ, วกขนุติ. วกขสิ, วกขถ.
 วกขามิ, วกขาม. วกขเต, วกขนุเต.
 วกขเส, วกขเวห. วกขสุสํ วกขเมห.

อิเมสํ ปน ปทานํ "กเถสฺสติ,
 กเถสฺสนติ"ติอาทีนา อตุเถ วตฺตพฺโพ.

วกฺข โรเสติ ชาติสุส จ "วกฺขติ,
 วกฺขนุติ. วกฺขสิ"ติอาทีนิ วตุวา อวसानะ
 อุตฺตมปุริเสกวจนญฺจานะ "วกฺขเมมิ"ติ
 วตฺตพฺพํ. อตุเถ ปนิเมสํ "โรเสติ,
 โรสนติ"ติอาทีนา วตฺตพฺโพ. อัย วจ-
 วกฺขชาติฺนํ ภวิสฺสนนตรีวตฺตมานาวเสน
 รูปสํสนฺทนานโย.

อชชตตนีวิภัตติ

ปรัสสบท	อัตตโนบท
อวจิ อโวจํ อวจีส	อโวจา อโวจุ
อโวใจ อโวจตุถ	อวจเส อโวจิวุห
อโวจี้ อโวจุมุห	อโวจํ อโวจิเมห

ภวิสสนนตรีวิภัตติ

ปรัสสบท	อัตตโนบท
วกขติ วกขนุติ	วกขเต วกขนุเต
วกขสิ วกขถ	วกขเส วกขเวห
วกขามิ วกขาม	วกขสุสํ วกขเมห

พึงกล่าวความหมาย ของบท
 เหล่านี้ ด้วยคำเป็นต้นว่า กเถสฺสติ,
 กเถสฺสนติ.

การเทียบเคียงระหว่าง วจ - วกฺข ชาติ ด้วยวัตตมานาวิภัตติ - ภวิสสนนตรีวิภัตติ

ก็สำหรับชาติว่า วกฺข ชาติใช้ใน
 อรรถแห่ง โรส (โกรธ, ซึ่งเคียด) ครั้น
 กล่าวบทวัตตมานาวิภัตติเป็นต้นว่า
 วกฺขติ, วกฺขนุติ. วกฺขสิ แล้ว ในตอนท้าย
 ควรกล่าววว่า วกฺขเมมิ ในตำแหน่งอุตตม-
 บุรุษ เอกพจน์. ส่วนความหมายของบท
 เหล่านี้ควรกล่าวโดยนัยเป็นต้นว่า โรเสติ,
 โรสนติ (ยอมโกรธ). ที่กล่าวมานี้เป็นวิธี
 เทียบเคียงรูปของ วจ ชาติ และ วกฺข ชาติ

ด้วยอำนาจวัตตมานาวินัตติและภวิส-
สันตีวินัตติ.

อปฺรานิปี วจฺธาตฺตฺส ภวิสฺสนฺตฺติ
สฺหิตานิ รูปานิ ภวนฺตฺติ :

แบบแจก วจ ธาตุ ตามนัยแห่ง
ภวิสสันตีวินัตติ ดังนี้ :

วกฺขิสฺสฺติ, วกฺขิสฺสนฺตฺติ. วกฺขิสฺสฺสิ,
วกฺขิสฺสฺถ. วกฺขิสฺสฺสามิ, วกฺขิสฺสฺสาม.
วกฺขิสฺสฺเต, วกฺขิสฺสนฺตฺเต. วกฺขิสฺสฺเส,
วกฺขิสฺสฺเวห. วกฺขิสฺสฺ, วกฺขิสฺสฺสามฺเห.

ปรัสสบท	
วกฺขิสฺสฺติ	วกฺขิสฺสนฺตฺติ
วกฺขิสฺสฺสิ	วกฺขิสฺสฺถ
วกฺขิสฺสฺสามิ	วกฺขิสฺสฺสาม

อัตตโนบท	
วกฺขิสฺสฺเต	วกฺขิสฺสนฺตฺเต
วกฺขิสฺสฺเส	วกฺขิสฺสฺเวห.
วกฺขิสฺสฺ	วกฺขิสฺสฺสามฺเห.

อตุรายํ ปาฬิ :

ในแบบแจกนี้ มีพระบาลีดังนี้ :

อตีตกปฺเป จริตํ

จฺปยิตฺวา ภวามเว

อิมฺมฺหิ กปฺเป จริตํ

ปวกฺขิสฺสฺ สฺโณหิ เมติ.^๑

เราจักเว้นความประพฤตินอกภพ
น้อยภพใหญ่ในกัปที่ล่วงแล้วเสีย
จักบอกความประพฤตินอกกัปนี้
ขอท่านจงฟังเราเถิด.

คหฺรภปฺเภหฺปิ “ราชา ตฺเมหฺหิ
สฺทฺธิ ปฺภิสฺนฺถาริ กตฺวา (คหฺปติ
ปติรูปิ)^๒ อาสนํ ญตฺวา นิสฺสึถาติ

แม้ในคัทรภปัญหา ย่อมปรากฏ
อรรถกถาปาฐะเป็นต้นว่า พระราชาครั้ง
ทรงทำปฏิสนธารกับท่านแล้วจักตรัสว่า

^๑ พ. จริยา. ๓๓/๑/๕๕๑.

^๒ ฉ.อ. คหปติ ปติรูปนฺติ อิมปาสา น ภิสฺสนฺติ.

วกฺขิสฺสตี"ติ^๑ เอวมาที อฏฺจกถาปาโจ
ทิสฺสตี, ตสฺมาเยว เอทิสฺสิ ปทมมาลา
รจิตา.

(ดูกรคฤหบดี ขอท่านจงทราบอาสนะ
อันสมควรแล้ว) นั่งเถิด, เพราะเหตุที่
นั้นเที่ยวเข้าพเจ้าจึงแจกปทมมาลาเช่นนี้ไว้.

**การเทียบเคียง วจ - วกฺข ชาติ
ด้วยภวิสสันตีวิภตติ**

วกฺข โรเสติ ชาติสุสปี ภวิสฺสนฺตี-
สहितานิ รูปานิ "วกฺขิสฺสตี, วกฺขิสฺสนฺตี"ติ-
อาทีนิ ภวนฺติ. อตุโถ ปนิเมสฺสิ "โรสิสฺสตี,
โรสิสฺสนฺตี"ติอาทีนา วตฺตพฺโพ. -อัย
วจวกฺขชาติฺนํ ภวิสฺสนฺตีวเสเนว รูป-
สฺสนฺทนานนโย.

รูปที่ลงภวิสสันตีวิภตติแม่ของชาติ
ว่า วกฺข ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง โรส (โกรธ,
ซึ่งเคียด) มีรูปเป็นต้นว่า วกฺขิสฺสตี,
วกฺขิสฺสนฺตี. ส่วนความหมายของบท
เหล่านี้ ฟังกล่าวด้วยบทเป็นต้นว่า
โรสิสฺสตี, โรสิสฺสนฺตี. ที่กล่าวมานี้ เป็นวิธี
เทียบเคียงรูปของ วจ ชาติ และวกฺข ชาติ
ด้วยอำนาจภวิสสันตีวิภตตินั้นเที่ยว.

กาลาติปัตติวิภตติ

อวจิสฺสา, วจิสฺสา, อวจิสฺสํสุ,
วจิสฺสํสุ.

ปรัสสบท	อัตตโนบท
อวจิสฺสา วจิสฺสา	อวจิสฺสํสุ วจิสฺสํสุ

เสสฺสิ สพฺพํ เนยฺยํ.

ที่เหลือทั้งหมด ฟังแจกให้ครบ.

อิธ ปน วุตฺตสทฺทสฺส อตฺถุทธารี
วตฺตพฺพมฺปิ อวตฺวา อฺปริเยว กถेषฺสาม
อิโต อติวีย วตฺตพฺพญฺจานตฺตา.

อนึ่ง ในที่นี้ เข้าพเจ้าไม่กล่าว
อัตถุทธาระของ วุตฺต ศัพท์ แม้ควร
จะกล่าว จักกล่าวไว้ข้างหน้า เพราะเป็น
ฐานะที่ควรจะกล่าวมากกว่าที่นี้.

^๑ พุ.ชา.อ. ๙/-/๒๔๘.

จ จวเน. จวติ. การิตะ : “จาเวตี”ติ
รูป. เทวกายา จโต. จุตํ ปทุมํ. จวิตุํ,
จวิตฺวา.

จ ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง จวณ
(เคลื่อน, จติ). จวติ (ยอมเคลื่อน, ยอม
จติ). เมื่อลงการิตปัจจัยจะมีรูปว่า จาเวตี
(ยอมให้เคลื่อน). เทวกายา จโต (เคลื่อน
แล้วจากกายของเทวดา). จุตํ ปทุมํ
(ดอกบัวไหวแล้ว). จวิตุํ (เพื่ออันเคลื่อน),
จวิตฺวา (เคลื่อนแล้ว).

โลจ ทสฺสเน. โลจติ. โลจนํ.

โลจ ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง ทสฺสน
(เห็น, ดู, แลดู). โลจติ (ยอมเห็น). โลจนํ
(การเห็น).

เสจ เสจเน. เสจติ.

เสจ ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง เสจน
(รด, ราบ, ประพรม). เสจติ (ยอมรด).

สจ วิยตฺติยํ วาจายํ. สจติ.

สจ ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง วิยตฺติ-
วาทา (พูด, กล่าว). สจติ (ยอมกล่าว).

กจ พนฺธเน. กจติ.

กจ ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง พนฺธน
(ผูก, พัน, รัด, มัด), กจติ (ยอมผูก).

มจ มุจि กกุกเน กกุกนํ สรีเร
อุพฺพฏฺฏนํ. มจติ. มุญจติ.

มจ มุจิ ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง
กกุกน (ขัดสี, ถู). การถูตัว ชื่อว่า กกุกน.
มจติ (ยอมขัดสี). มุญจติ (ยอมขัดสี).

มจि ธารณฺจฺฉายปฺชเนสุ. ธารณํ
อุจฺฉายโย ปฺชนฺนฺติ ตโย อตฺถา. ตตฺถ
อุจฺฉายโย มลฺหรณํ. มญฺจติ. มญฺจि,
มญฺจนํ. มญฺจติ ปุคฺคลํ ธารเตีติ มญฺจि.

มจิ ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง ธารณ
(ทรงไว้, รั้งไว้), อุจฺฉาย (ถ่ายของเสีย,
ถ่ายอุจจาระ), ปฺชน (บูชา, สักการะ). มจิ
ชาติมีอรรถ ๓ อย่าง คือ ธารณ อุจฺฉาย

งดงาม). เวโรจโน (ไพโรจน์, สองสว่าง, มีรัศมี = พระอาทิตย์). สมณสูส โรจเต สจุจ (คำสัตย์ย่อมาขอบใจแก่สมณะ). ตสูส เต สคคกามสูส เอกตตมุปโรจิต (ท่านผู้ปรารถนาสวรรค์จึงขอบความเป็นผู้เดียวเกิด).

วินิจฉัยคณะของ รุจ ชาติ

อญญจ ทิวาทิคณ รุจอิตถ คเหตุวา "รุจจตี"ติ รูปี ชเนติ. เตน "คมนั มยหิ รุจจตี"ติ ปาฬิ ทิสฺสติ. จุราทิคณ ปน รุจอิตถ คเหตุวา "โรเจติ โรจยตี"ติ รูปานิ ชเนติ. เตน "กี นุ ชาตี น โรเจสี"ติอาทิกา^๑ ปาฬิโย ทิสฺสนุติ. เตคณิโกยิ ชาติ.

ปจ สปาก. ปจติ. ปจนุติ. สททสตุถวิฑู ปน "อตุตโนภาสา"ติ วทนุติ.

ก็ รุจ ชาตินี้ ในทิวาทิคณะมีอรรถว่า รุจ (ขอบใจ, พอใจ) ให้สำเร็จรูปว่า รุจจติ (ย่อมาขอบใจ). ด้วยรูปนั้น ย่อมปรากฏพระบาลีว่า คมนั มยหิ รุจจติ (การไปย่อมาขอบใจแก่ข้าพเจ้า). หนึ่งในจุราทิคณะมีอรรถว่า รุจ (ขอบใจ, พอใจ) ให้สำเร็จรูปว่า โรเจติ โรจยติ (ย่อมาขอบใจ). ด้วยรูปนั้น ย่อมปรากฏพระบาลีเป็นต้นว่า กี นุ ชาตี น โรเจสี (เหตุไรหนอ ท่านจึงไม่ขอบใจการเกิด). ชาตินี้เป็นได้ทั้ง ๓ คณะ.

ปจ ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง สปาก (สูกงอม, ไหม้). ปจติ (ย่อมาสูกงอม). ปจนุติ (ย่อมาสูกงอม). แต่นักไวยากรณ์ สันสกฤตทั้งหลายกล่าว ปจ ชาติว่าเป็น อัตตโนภาสา.

^๑ พ.ชา. ๒๘/๑๑๖๔/๔๑๕.

^๒ ส.ส. ๑๕/๕๓๙/๑๙๔.

อญจ พุชยคติย. พุชยคติ
 วินาสคติ. อญจติ.

ยาจ ยาจนาย.

พurahมโณ นาคั มณี ยาจติ.^๑
 นาโค มณี ยาจิตโต พurahมณน
 อทสุสนัเยว ตทชุณคมาติ.^๒ เต ตั
 อสุเส อยาจิสฺสุ.^๓ โส ตั รถมยาจถ.^๔
 เทวทตฺตํ อายาจติ. เอวํ สุตฺถกตฺตริ
 รูปานิ ภวณฺติ. พurahมโณ พurahมณน
 นาคั มณี ยาเจติ, ยาจยติ, ยาจาเปติ,
 ยาจาปยติ. เอวํ เหตุกตฺตริ. ราชา
 พurahมณน ธนั ยาจียติ, ยาจียยติ,
 ยาจาปียติ, ยาจาปียยติ. เอวํ กมฺมณิ.
 ยาจํ, ยาจนฺโต, ยาจนฺตี, ยาจนฺตํ กุลฺ.
 ยาจมาโน, ยาจมานา, ยาจมานัน กุลฺ.
 ยาจโก, ยาจนา, ยาจิตพุพฺ, ยาจิตฺ,

อญจ ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง **พุชย-**
คติ (พินาศ). การถึงความพินาศ ชื่อว่า
พุชยคติ. อญจติ (ย่อมพินาศ).

ยาจ ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง **ยาจนา**
 (ขอ, ขอร้อง, อ้อนวอน).

บทที่สำเร็จมาจาก ยาจ ชาติ

รูปสุทถกัตตฺวาจก ตัวอย่างเช่น
 พurahมโณ นาคั มณี ยาจติ (พurahมณ
 ย่อมขอแก้วมณีกะพญานาค). นาโค มณี
 ยาจิตโต พurahมณน อทสุสนัเยว
 ตทชุณคมา (พญานาค อันพurahมณ
 ขอแล้วซึ่งแก้วมณี ตั้งแต่นั้นก็มีได้มา
 ให้พurahมณนั้นเห็นอีกเลย). เต ตั อสุเส
 อยาจิสฺสุ (พurahมณเหล่านั้นได้ขอแล้ว
 ซึ่งม้าทั้งหลายกะพระเวสสันดรนั้น). โส
 ตั รถมยาจถ (เขาได้ขอแล้วซึ่งรถ
 กะพระเวสสันดรนั้น). เทวทตฺตํ อายาจติ
 (อ้อนวอนพระเทวทัต). รูปเหตุกัตตฺวาจก
 ตัวอย่างเช่น พurahมโณ พurahมณน

^๑ วิ.มหาวิภังค. ๑/๓๓๒,๓๓๓.

^๒ โป. นาโค มณี ยาจิตโต พurahมณน.

พ.ชา. ๒๗/๓๖๐/๑๐๐.

^๓ พ.ชา. ๒๘/๑๑๐๒/๓๘๙.

^๔ พ.ชา. ๒๘/๑๑๐๔/๓๘๙.

^๑ รูปนี้ลงหิยัตตนิวิภัตติ เป็นรูปที่มีพยัญชน-
 สงโยค แต่ทำมิให้มีพยัญชนสงโยค จึงได้
 รูปว่า อยาจถ (ดูรูปสัททิจากคาถาในสูตร
 กุวจิ ชาติ ...)

ยาจิตฺวาน, ยาจิตฺน,^๑ ยาจิตฺย, ยาจิตฺยาน.
 เอว นามิกปทานิ ตุมนฺตาทินิ จ
 ภาวนติ.

นาคํ มณี ยาเจติ (พราหมณ์ยังพราหมณ์
 ให้ขอซึ่งแก้วมณีกะพญานาค), ยาเจยติ
 (ให้ขอ), ยาจาเปติ (ให้ขอ), ยาจาปยติ
 (ให้ขอ). รูปกัมมวาทก ตัวอย่างเช่น ราชา
 พราหมณน ธนํ ยาจิตฺยติ (พระราชอาณ
 พราหมณ์ขอซึ่งทรัพย์). ยาเจยิตฺยติ (ย่อม
 ถูกขอ), ยาจาปิยติ (ย่อมถูกขอ),
 ยาจาปิยิตฺยติ (ย่อมถูกขอ). รูปบทนาม
 ตัวอย่างเช่น ยาจํ (บุรุษผู้ขอ). ยาจนฺโต
 (บุรุษผู้ขอ), ยาจนฺตี (สตรีผู้ขอ), ยาจนฺตี
 กุลํ (ตระกูลผู้ขอ), ยาจมานโน (บุรุษผู้ขอ),
 ยาจมานา (สตรีผู้ขอ), ยาจมานํ กุลํ
 (ตระกูลผู้ขอ). ยาจโก (ผู้ขอ), ยาจนา
 (การขอ), ยาจิตพฺพํ (พึงถูกขอ), และรูป
 บทที่ลง ตํ ปัจจัยเป็นต้น ตัวอย่างเช่น
 ยาจิตํ (เพื่อขอ), ยาจิตฺวาน (ขอแล้ว),
 ยาจิตฺน (ขอแล้ว), ยาจิตฺย (ขอแล้ว),
 ยาจิตฺยาน (ขอแล้ว).

ปจ ปาเก. โอทนํ ปจติ. "อุภยโต-
 ภาสา"ติ สทฺทสตุถวิทฺ วทนฺติ.

ปจ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง ปาก
 (หุง, ต้ม). โอทนํ ปจติ (ย่อมหุงข้าว).
 นักไวยากรณ์สันสกฤตทั้งหลายกล่าว ปจ
 ธาตุว่าเป็น อุภยโตภาสา.

^๑ ฉ. ยาจิตฺน.

ปัจเจก - ปัจจติ เป็นกัมมวาจกหรือกัตตุวาจก

ยถา ปน สาสเน "ปณฺฑิตโตติ
ปฺวฺจฺจตี"ติ วจฺจตฺตฺส กมฺมฺนิ รุปี
ปฺลิตฺถํ, น ตถา ปจฺจตฺตฺส. เอวํ สมนฺเตปี
ครุ "ตยา ปจฺจเต โอทโน"ติ ตสฺส
กมฺมฺนิ รุปี วทนฺติ. สาสเน ปน
อวิเสสโต "ปจฺจเต"ติ วา "ปจฺจตี"ติ วา
วุตฺตสฺสปี ปทสฺส อกมฺมโกเยว ทิวาทิ-
คณฺโโก ปโยโค อิจฺฉิตพุโ "เทวทตฺโต
นिरเย ปจฺจติ. ยาว ปาปี น ปจฺจตี"ติ"^๑
อาทิตฺสฺสนโต.

เกเจตฺถ วเทยฺยํ "สยเมว ปิยเต
ปานียนฺตฺติอาทิตฺติ วีย ฎวาทิคณฺปกุชฺโก
กมฺมกตฺตฺปโยโค เอส, ตสฺมา
'สยเมวา'ติ ปทํ อชฺฐมาหริตฺวา 'สยเมว
เทวทตฺโต ปจฺจตี'ติอาทิตฺนา อตฺถโต

อนึ่ง ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา รูป
วิเคราะห์ของ วจ ธาตุ มีใช้ในอรรถ
แห่งกัมมวาจก เช่น ปณฺฑิตโตติ ปวฺจฺจตี
(นักปราชญ์ท่านเรียกว่า บัณฑิต) ฉันโด,
รูปวิเคราะห์ของ ปจ ธาตุ ไม่มีใช้ในอรรถ
แห่งกัมมวาจก ฉัณฺนํ. แม้เมื่อเป็นอย่าง
นั้น ครูทั้งหลายย่อมกล่าวรูปของ ปจ
ธาตุนั้นในอรรถกัมมวาจก เช่น ตยา
ปจฺจเต โอทโน (ข้าวอันท่านย่อมหุง).
ส่วนในคัมภีร์พระพุทธศาสนา บทว่า
ปจฺจเต หรือบทว่า ปจฺจติ ที่ครูทั้งหลาย
กล่าวไว้โดยไม่พิเศษ ท่านประสงค์ใช้
เป็นประโยคที่เป็นทิวาทิคณะ อกัมมธาตุ
เท่านั้น เพราะปรากฏพระบาลีเป็นต้นว่า
เทวทตฺโต นฺนิรเย ปจฺจติ (เทวทัตใหม่อยู่ในนรก). ยาว ปาปี น ปจฺจติ (บาปยังไม่ผลัดผลเพียงใด).

ในเรื่องนี้ อาจารย์บางพวกพึง
ค้านว่า ข้อความในประโยคเป็นต้นว่า
เทวทตฺโต นฺนิรเย ปจฺจติ นั้น เป็นประโยค
กัมมวาจกและกัตตุวาจก ซึ่งจัดอยู่ใน
ฝ่ายฎวาทิคณะเหมือนประโยคว่า สยเมว

^๑ พ.ธ. ๒๕/๑๕/๒๔.

วตตพโพ"ติ ? ตนุน, "สยเมว ปียเต
 ปานีนุ"ติ เอตถ हि ปานีนํ มนุสฺสา
 ปิวฺนติ, น ปานีนํ ปานีนํ ปิวฺติ.
 มนุสฺเสเหว ตํ ปียเต, น สยํ. เอวํ
 प्रसुप्त पानकिरियं प्रविज्ज गम्मणुत्तम्पि.
 ตं सुकरणकिरियावเสน सुकरणता
 อตตนาว สิขุณฺนุโต วิย โหตีติ "สยเมว
 ปียเต ปานีนุ"ติ รูปุหिया ปโยโค กโต.

"สยเมว กโฏ กิริยเต"ติ เอตถापि
 ग्णुं मनुसुसा गरोनति, न ग्णुं गो
 गरोति. मनुसुसेहेव गो गिरियते, न सयं.
 एव प्रसुप्त करणकिरियं प्रविज्ज गम्मणुत्तम्पि
 सो सुकरणकिरियावเสน सुकरणता อतตนาव
 सिखुणฺนุโต วิย โหตีติ "สยเมว กโฏ
 กิริยเต"ติ รูปุหिया ปโยโค กโต.

ปียเต ปานีนํ (น้ำดื่มเข้าไปเอง), เพราะ
 เหตุนั้น ฟังนำบทว่า สยเมว มาอธิบาย
 เนื้อความ โดยนัยเป็นต้นว่า สยเมว
 เทวทตฺโต ปัจจติ (เทวทตฺตย้อมหุงเอง
 นั้นเทียว). ตอบว่า คำนั้นไม่ถูกต้อง,
 เพราะในประโยคนี้ว่า สยเมว ปียเต
 ปานีนํ (น้ำดื่มเข้าไปเอง), ไม่ใช่ น้ำดื่มเอง.
 มนุสฺยเทํนํนํดื่มนํํนํ ไม่ใช่ น้ำดื่ม
 ํเอง. น้ำดื่มนั้น แม้จะเป็นกัมมวาจก
 เพราะอาศัยกิริยาการดื่มของผู้อื่นอย่างนี้
 เป็นเหมือนสำเร็จด้วยตัวเองทีเดียว
 เพราะทำได้ง่าย ด้วยอำนาจกิริยาการดื่ม
 ทำได้ง่าย, เพราะเหตุนั้น ประโยคในข้อ
 ความว่า สยเมว ปียเต ปานีนํ (น้ำดื่มเข้า
 ้ไปเอง) ท่านใช้โดยเป็นรูปุหิ (เป็นเพียง
 สำนวนทางภาษา ที่ใช้โดยไม่ได้คำนึง
 ถึงความคล้อยตามกับอรรถ).

แม้ในข้อความนี้ว่า สยเมว กโฏ
 กิริยเต (เสื่อसानเอง) พวกมนุษย์ย้อม
 สานเสื่อ, ไม่ใช่เสื่อसानเสื่อ. พวกมนุษย์
 ํนํนํสานเสื่อ, ไม่ใช่เสื่อसानเอง. เสื่อ
 ํนํนํแม้จะเป็นกัมมวาจก เพราะอาศัย
 กิริยาการกระทำของผู้อื่นอย่างนี้ เป็น
 เหมือนสำเร็จด้วยตัวเองทีเดียว เพราะ
 ทำได้ง่าย ด้วยอำนาจกิริยาทำได้ง่าย

เอตถ ยถา สยีสทโท ปานีโย
 ปานีเยเนว ปียเต, น อเมหิ. กโฏ
 กญฺเณว กริยเต, น อเมหีติ สกมฺมก-
 วิสยตุตา ปโยคานํ อญฺญสฺส กิริยา-
 ปฏฺิเสธนสงฺขาทํ อตฺถวิเสสํ วทติ, น
 ตถา “เทวทตฺโต นรเย ปจฺจติ, กมฺมํ
 ปจฺจติ”ติอาทิสฺส ตฺเมหิ อชฺฌมาหริโต
 สยีสทโท อตฺถวิเสสํ วทติ อกมฺมก-
 วิสยตุตา เอเตสํ ปโยคานํ. เอวํ “เทว-
 ทตฺโต”ติอาทิกสฺส ปจฺจตฺตวจนสฺส
 อกมฺมกกตฺตวจากตฺตตา กมฺมรหิตสฺสทฺธ-
 กตฺตวจากตฺตตา จ “ปจฺจติ”ติ อิหํ
 ทิวาทิคณิกรูปนฺติ ทฎฺฐพฺพํ.

ปจฺจตฺต สทฺทสฺสตุเถ ทิวาทิคณ
 วุตฺโต นตฺถีติ เจ? นตฺถิ วา อตฺถิ วา,
 กิเมตฺถ สทฺทสฺสตุถํ กริสฺสติ, ปาฬิ เอว
 ปมาณํ, ตสฺมา มยํ โลกโฆหารกฺุสฺสสฺส
 ภควโต ปาฬินยญฺเณว คเหตุวา อิมํ
 ปจฺจตฺตํ ทิวาทิคณปิ ปกฺขิปิสฺสาม.

เพราะเหตุนั้น ประโยคว่า สยเมว กโฏ
 กริยเต (เสียसानเอง) ท่านใช้โดยเป็นรูปนี้.

ในเรื่องนี้ สย ศัพท์ย่อมากล่าวถึง
 ความหมายพิเศษ กล่าวคือปฏิเสธกิริยา
 ของผู้อื่น เพราะประโยคเป็นวิสัยที่มี
 กัมมว่า ปานีโย ปานีเยเนว ปียเต น
 อเมหิ (น้ำอันน้ำนั้นเที่ยวดื่ม, ไม่ใช่เรา
 ทั้งหลายดื่ม). กโฏ กญฺเณว กริยเต, น
 อเมหิ (เสียอันเสียนั้นเที่ยวसान, ไม่ใช่
 เราทั้งหลายसान) ฉนฺใด, สย ศัพท์ที่ท่าน
 ทั้งหลายนำมาเป็นตัวอย่างในประโยค
 เป็นต้นว่า เทวทตฺโต นรเย ปจฺจติ, กมฺมํ
 ปจฺจติ ไม่ได้กล่าวถึงความหมายพิเศษ
 เพราะประโยคเหล่านั้น ไม่เป็นวิสัยที่มี
 กัมม ฉนฺนั้น. สรุปว่า ปจฺจติ นี้ พึงเห็น
 ว่ามีรูปเป็น ทิวาทิคณะ เพราะปฐมมา-
 วิภัตติ เป็นต้นว่า เทวทตฺโต เป็นต้น เป็น
 อกัมมกกตฺตวจาก และเพราะเป็น
 กตฺตวจากล้วนไม่มีกัมม.

หากมีคำถามว่า ในคัมภีร์
 ศัพท์ศาสตร์ ปจฺจ ตฺต ที่ท่านกล่าวไว้
 ใน ทิวาทิคณะ ไม่มีมิใช่หรือ? ตอบว่า
 จะไม่มีหรือมีก็ตาม, ในเรื่องนี้ท่านจักอ้าง
 คัมภีร์ศัพท์ศาสตร์ไปทำไม, พระบาลี
 เท่านั้นเป็นสิ่งสำคัญ เพราะเหตุนั้น

พวกเรายึดเอานยะแห่งพระบาลี ของ
พระผู้มีพระภาค ผู้ฉลาดในโลกโองการ
เท่านั้น จักจัด ปจ ธาตุแม่นี้ เข้าไว้
ใน ทิวาทิคณะ.

ตถา หิ ธมฺมปาลาจริยอนุ-
รุธาจริยาทีหิ อภิสงฺขตา ทิวาทิ-
คณิกปุปฺโยคา ทิสฺสนฺติ :

จริงอย่างนั้น ปรากฏว่ามีตัวอย่าง
(ของ ปจ ธาตุ) ที่เป็น ทิวาทิคณะซึ่ง
ท่านอาจารย์ธัมมปาละ และท่าน
อาจารย์อนุรุทธะเป็นต้น กล่าวไว้เป็นต้น
ดังนี้ :

ฅาณยฺตุตฺตวรี ตตฺถ
ทตฺวา สนฺธิ ติเหตุกั
ปจฺฉา ปจฺจติ ปากานั
ปวตฺเต อฏฺฐเก ทฺเว^๑
อสงฺขารั สสงฺขาร-
วิปากานิ น ปจฺจติ^๒

บรรดามหากุศลจิต ๘ ดวงนั้น
สังขาริกจิต ให้ปฏิสนธิที่เป็น
ติเหตุกะ (เหตุ ๓ คือ อโลภเหตุ
อโทสเหตุ อโมหเหตุ) ภายหลังใน
ปวัตติกาล เผล็ดผลเป็นวิปากจิต
๘ ดวง ๒ ประเภท (มหาวิปาก-
จิต ๘ อเหตุกวิปากจิต ๘)
อสังขาริกจิต ย่อมไม่เผล็ดผลเป็น
วิปากจิตที่มีสังขาร.

อิจฺเจวมาทโย

เอตฺถ ปน เตสํ อิทมเว ปาฬิยา น
สเมติ. เย จฺราทิคณฺมุหิ สกมฺมกภาเวน
ภฺวาทิคณฺ ๑ อกมฺมกภาเวน ปวตฺตสฺส
ภฺฐาตุสฺเสว ภฺวาทิคณฺ ปวตฺตสฺส

ก็ในตัวอย่างนี้ อาจารย์เหล่าใด
(พระธรรมปาလာจารย์, พระอนุรุทธา-
จารย์) ย่อมปรารถนาให้ ปจ ธาตุ เป็น
สกัมมธาตุอันเป็นไปในภฺวาทิคณะ และ

^๑ ฉ. สจฺจสงฺเขเป. ๑๒๔.

^๒ อภิธมฺมตฺถสงฺคหปาถิ ๓๐.

สกมฺมกสฺสปี สโต ทิวาทิคณฺ ปตฺวา
 อกมฺมกฏตสฺส ปจฺจตฺตสฺส สกมฺมกตฺต-
 มิจฺจนฺติ. เอตถฺหิ สาธุจกเถ เตปิฎฺเก
 พุทฺธวจนฺ กุโต ลพฺภา, ตสฺมา ภควโต
 ปาวจนฺ โสตฺนํ สํสยสมฺมุขมาฏฺตถํ
 เอตฺถ อิมํ นีตี ปฏฺจเปม :

วินาปี อุปสฺคเคน
 คณฺนानตฺตโยคโต
 สกมฺมากมฺมกา โหนฺติ
 ธาตุ ปจฺจิตาทโย.

ปุริโส โอทนํ ปจฺติ. ส ภูตฺปจฺนี
 ปจฺ. โอทโน ปจฺจติ. กมฺมํ ปจฺจติ.
 วิหิสฺสํ ปจฺจติ. รุกฺขผลานิ ปจฺจนฺติ.
 นาโค ปาการํ ภินฺทติ. ตฬากปาฬิ
 ภิชฺชติ. ภิชฺชนธมฺมํ ภิชฺชติ.^๑ เอตฺถ จ

เป็นอกัมมธาตุในทิวาทิคณะเป็นสกัมม-
 ธาตุ เหมือนประสงค์ให้ ภู ธาตุ
 ที่เป็นไป โดยความเป็นสกัมมธาตุ
 ในจฺราทิคณะ และโดยความเป็น
 อกัมมธาตุ ในภฺวาทิคณะ การกล่าวเป็น
 สกัมมธาตุนั้นนี้เดียว ของท่านอาจารย์
 เหล่านั้น ย่อมไม่สอดคล้องกับพระบาลี.
 ก็รูปที่เป็นสกัมมธาตุนี้ จะหาในพระพุทฺธ-
 พจนฺคือพระไตรปิฎกพร้อมทั้งอรรถกถา
 ได้แต่ที่ไหน ? เพราะเหตุนี้ เพื่อให้
 นักศึกษาเลิกสงสัย ในปาพจน์ของพระ
 ผู้มีพระภาค ข้าพเจ้าจะเริ่มตั้งหลักการนี้
 ในเรื่องนี้ ดังต่อไปนี้ :

ธาตุมี ปจฺ ธาตุ และ ภิท ธาตุ
 เป็นต้น เป็นได้ทั้งสกัมมธาตุและ
 อกัมมธาตุ เพราะประกอบด้วย
 ธาตุหลายคณะ แม้จะเว้นอุปสรรค
 ก็ตาม.

ตัวอย่างเช่น ปุริโส โอทนํ ปจฺติ
 (บุรุษย่อมหุงข้าว). ส ภูตฺปจฺนี ปจฺ (ผู้นั้น
 เฆาตฺณหาที่เฆาสฺตวิได้แล้ว). โอทโน
 ปจฺจติ (ข้าวย่อมสุก). กมฺมํ ปจฺจติ (กรรม
 ย่อมผลัดผล). วิหิสฺสํ ปจฺจติ (รวงข้าว

^๑ พ.ชา. ๒๗/๓๔๐/๙๕, ม.ม.อ. ๗/-/๙๗, ๙๘.

^๒ พ.ชา.อ. ๔/-/๓๔๓, ๔๓๑.

สยัมสททำ อชฺฐมาหริตฺวา "สยเมว โอทโน
 ปจฺจติ"ติอาทินา วุตฺเตปิ "บุริโส สยเมว
 ปาณํ หนติ. ภควา สยเมว เภยฺยธมฺมํ
 อพฺพชฺฐมึ"ติ ปโยเคสุ ปรสฺสุ อาณตฺติ-
 สมฺภูตหนนภิรียาปฏิเสธมिव ปโรปเทส-
 สมฺภูตพฺพชฺฐณนภิรียาปฏิเสธนมิว ๑
 อญฺญสฺส กิริยาปฏิเสธนวเสน วุตฺตตฺตา
 โย สยัมสททวเสน กมฺมกตฺตฺภาวปริกฺขโป,
 ตํ น ปมาณํ. สยัมสทโท หิ สฺสทฺทกตฺต-
 อตฺเตปิ ทิสฺสติ, น เกวลํ "สยเมว ปิยเต
 ปานีเยน"ติอาทิสฺส กมฺมตฺเตเยว, ตสฺมา
 สาสนานนฺรูเปณ อตฺถิ คเหตุพฺโพ
 นยญฺญหิ.

ย่อมสุข). รุกขผลานิ ปจฺจนฺติ (ผลไม้
 ย่อมสุข). นาโค ปาการํ ภิณฑติ (ช้าง
 ย่อมทำลายกำแพง). ตฟากปาฬิ ภิชฺชติ
 (ทำนบ, ขอบสระย่อมพังทลาย). ภิชฺชน-
 ธมฺมํ ภิชฺชติ (สิ่งที่มีอันแตกเป็นธรรมดา
 ย่อมแตกไป). ก็ในตัวอย่างว่า โอทโน
 ปจฺจตินี้ แม้เมื่อนำเอา สยัม คัพท์มากล่าว
 ไว้ โดยนัยเป็นต้นว่า สยเมว โอทโน
 ปจฺจติ (ข้าวย่อมสุขเอง) ความดำริได้
 เป็นกัมม ดำริโดยความเป็นกัมมกัตตา
 ด้วยอำนาจ สยัม คัพท์, ความดำรินั้น
 ไม่สำคัญ เพราะท่านกล่าวไว้ด้วยอำนาจ
 ปฏิเสธกิริยาของคนอื่น เหมือนการ
 ปฏิเสธกิริยาการฆ่าที่เกิดขึ้นจากคำสั่ง
 ของผู้อื่น ในประโยคที่ว่า บุริโส สยเมว
 ปาณํ หนติ (บุรุษย่อมฆ่าสัตว์เอง
 นั้นเทียว). และเหมือนการปฏิเสธการ
 ตรีสรูโดยได้รับการสั่งสอนจากผู้อื่นใน
 ประโยคที่ว่า ภควา สยเมว เภยฺยธมฺมํ
 อพฺพชฺฐมึ (พระผู้มีพระภาคได้ตรีสรู
 ไฉยธรรมด้วยพระองค์เองนั้นเทียว). ก็
 สยัม คัพท์ ย่อมปรากฏในอรรถสุทกัตต-
 วาจก, ย่อมไม่ปรากฏในอรรถแห่ง
 กัมมวาทกอย่างเดียว เช่น ในประโยค
 เป็นต้นว่า สยเมว ปิยเต ปานีเย, เพราะ
 เหตุนั้น บัณฑิตทั้งหลายผู้รู้นัย พึงถือเอา

ความหมาย โดยให้สอดคล้องกับคัมภีร์
พระพุทธศาสนาเถิด.

วินาปี อุปสคเคน
วินาปี ๑ คณนตรี
สกมมากมมกา โหนติ
อตถโต ทิวอาทโย.

ธาตุมี ทิว ธาตุเป็นต้น เป็นได้ทั้ง
สกัมมธาตุและอกัมมธาตุ โดย
ความหมายของธาตุ แม้จะเว้น
อุปสรรคและแม้จะเว้นคณะของ
ธาตุก็ตาม.

กามคุณเหหิ ทิพพติ. ปัจจามิตเต
ทิพพติ. อญญานิปี โยเซตพพานิ.

ตัวอย่างเช่น กามคุณเหหิ ทิพพติ
(ย่อมเพลิตเพลิน ด้วยกามคุณ).
ปัจจามิตเต ทิพพติ (ย่อมปรารณานาชนะ
คัตตุ). นักศึกษาพึงประกอบใช้ตัวอย่าง
แม้อื่นได้ (ตามสมควร).

คณนตรญโจปสคคัม
วินาปี อตถนนานตัม
ปโยคโต สกมมา ๑
อกมมา ๑ คมาทโย.

คมุ ธาตุเป็นต้น เป็นได้ทั้งสกัมม-
ธาตุและอกัมมธาตุ โดยสังเกต
ประโยค แม้จะเว้นคณะของธาตุ
อุปสรรค และความหมายที่
ต่างกัน.

ปริโส มคคัม คจจติ. คมภิเรสุปี
อตถesu ญาณัม คจจติ. ธมมัม จจติ. ตตถ
ตตถ จจติ.

ตัวอย่างเช่น ปริโส มคคัม คจจติ
(บุรุษย่อมนไปสู่หนทาง). คมภิเรสุปี
อตถesu ญาณัม คจจติ (ญาณเป็นไปใน
อรรถแม้อันลึกซึ้ง). ธมมัม จจติ (ย่อมน
ประพฤติธรรม). ตตถ ตตถ จจติ (ย่อมน
เที่ยวไปในที่นั้น ๆ).

คณนตรญโจปสคคัม
ปโยคญจตถนนานตัม

ทิสฺฐ ธาตุเป็นต้นแบ่งเป็น ๓ อย่าง
โดยความต่างกันของรูปศัพท์ แม้

วินาปี ติวธา โหนติ
ทิสาทิ รูปเภทโต.

จะเว้นคณะของธาตุ อุปสรรค
ประโยค และความหมายที่ต่างกัน.

ปาสาทิ ปสฺสติ. ปาสาทิ ทกฺขติ.
ปาสาทิ ทิสฺสติ. อญฺญานิปี โยเช-
ตพฺพานิ.

ตัวอย่างเช่น ปาสาทิ ปสฺสติ (เขา
เห็นปราสาท). ปาสาทิ ทกฺขติ (เขาเห็น
ปราสาท). ปาสาทิ ทิสฺสติ (ปราสาท
ย่อมปรากฏ). นักศึกษาพึงประกอบใช้
ตัวอย่างแม้อื่นได้(ตามสมควร).

สภาวโต สกมฺมา ตู
รฺทธาตาทโย มตา
สภาวโต อกมฺมา จ
นฺนุทธาตาทโย มตา.

รฺท ธาตุเป็นต้น พึงทราบว่าเป็น
สกัมมธาตุโดยสภาวะ นฺนุท
ธาตุนั้น พึงทราบว่าเป็น
อกัมมธาตุโดยสภาวะ.

มตี วา อมฺม โรทฺถติ,^๑ อธิ
นฺนุทติ เปจฺจ นฺนุทติ.^๒

ตัวอย่างเช่น มตี วา อมฺม โรทฺถติ
(แนะนำ ญาติและมิตรทั้งหลายย่อม
ร้องให้ถึงคนที่ตายแล้ว). อธิ นฺนุทติ
เปจฺจ นฺนุทติ (เขาย่อมบันเทิงในโลกนี้
ตายแล้วก็บันเทิงในโลกหน้า).

อุปฺสคฺควเสเนเก
สกมฺมาปี อกมฺมกา
สมฺภวฺนฺติ ตเถกฺจเจ
อกมฺมาปี สกมฺมกา.

ธาตุบางตัว แม้จะเป็นสกัมมธาตุ
ย่อมกลายเป็นอกัมมธาตุ ด้วย
อำนาจอุปสรรค โดยทำนองเดียว
กัน ธาตุบางตัวแม้เป็นอกัมมธาตุ
ก็ย่อมกลายเป็นสกัมมธาตุด้วย
อำนาจอุปสรรค.

^๑ ส.ส. ๑๕/๘๑๗/๓๐๗.

^๒ พ.ธ. ๒๕/๑๑/๑๗.

เอกจฺเจ ตฺปสฺสคฺเคหิ
 สกมฺมา จ สกมฺมกา
 อกมฺมกา อกมฺมา จ
 เอสตฺถิเปตฺถ ทิปิตฺโต.

ปุริโส คามา นิคฺคจฺจติ. ฌนํ
 อธิคฺจฺจติ. ปุริโส ปาณํ อภิวาติ. หิมวตา
 ปภวนฺติ มหานทีโย.^๑ อญฺญานิปิ
 ปโยคานิ โยเชตพฺพานิ.

ตตฺถ ยถิ สาสเน ปจฺจตฺตฺส
 กมฺมนิ : ฐปํ สียา, “ปุริเสน กมฺมํ
 กรียตี”ติ ปโยโค วีย “ปุริเสน โอทโน
 ปจฺยตี”ติ ปโยโค อิจฺฉิตพฺโพ. เย ปน
 ครุ “ตยา ปจฺจเต โอทโน”ติอาทีนิ
 อิจฺฉนฺติ, เต สทฺทสฺตถนญํ นิสฺสาย
 วทนฺติ มญฺเญ. เอวํ สนฺเตปิ อฺปปริกฺขิตฺวา
 ยุตฺตานิ เจ, คเหตุพฺพานิ. การิเต : “ปุริโส
 ปุริเสน ปุริสํ วา โอทนํ ปาเจติ, ปาเจยติ,

ส่วนชาติบางตัว แม้จะเป็น
 สกัมมชาติ ก็คงเป็นสกัมมชาติ
 และเป็นอกัมมชาติก็คงเป็นอกัมม-
 ชาติเหมือนเดิม ด้วยอำนาจ
 อุปสรรค แม้ความหมายนี้ ท่าน
 แสดงไว้แล้วในตัวอย่างนั้น.

ตัวอย่างเช่น ปุริโส คามา
 นิคฺคจฺจติ (บุรุษยอมออกไปจากบ้าน).
 ฌนํ อธิคฺจฺจติ (ยอมได้ทรัพย์). ปุริโส ปาณํ
 อภิวาติ (บุรุษยอมครอบงำสัตว์). หิมวตา
 ปภวนฺติ มหานทีโย (แม่น้ำใหญ่เกิดจาก
 ภูเขาหิมพานต์). นักศึกษาพึงประกอบใช้
 ตัวอย่างแม้อื่นได้ (ตามสมควร).

วินิจฉัย ปจ ชาติที่เป็นกัมม

ในเรื่องของ ปจ ชาติ นั้น มีข้อ
 วินิจฉัยว่า ถ้าว่าในคัมภีร์พระพุทธ-
 ศาสนาพึงมีรูปของ ปจ ชาติ ใช้ในอรรถ
 กัมมวาจกไซ้, พึงปรารณาประโยค
 ปุริเสน โอทโน ปจฺยติ (ข้าวอันบุรุษยอม
 หุง) เหมือนประโยค ปุริเสน กมฺมํ
 กรียติ (กรรมอันบุรุษยอมกระทำ). ส่วน
 ครูเหล่าใดยอมปรารณาประโยคเป็นต้น
 ว่า ตยา ปจฺจเต โอทโน (ข้าวอันท่าน

^๑ ม.อ.อ ๙/-/๓๕.

ปาจาเปติ, ปาจาปยติ. ปุริเสน ปุริโส
โอรัน ปาจิตติ, ปาจิตติ, ปาจาปิยติ,
ปาจาปิยตี"ติ รูปานิ ภวนติ. "ยถา
ทณฺฑน โคปาโล คาวํ ปาเจติ
โคจรน"ติอาทีสุ" อณฺโณปี อตุโธ
ทฏฺฐพฺโพ.

ย่อมหุง) ครูเหล่านั้นจะร่ายจะกล่าว
เพราะอาศัยนัย แห่งคัมภีร์ไวยากรณ์
สันสกฤต. แม้เมื่อเป็นอย่างนั้น นักศึกษา
พิจารณาบทเหล่านั้นอย่างรอบคอบแล้ว
หากเห็นว่าเหมาะสม ก็ควรนำเอาไปใช้
เถิด. เมื่อลงการิตปัจจัยจะมีรูปว่า ปุริโส
ปุริเสน ปุริสํ วา. โอรัน ปาเจติ (บุรุษ
ยังบุรุษให้หุงข้าว), ปาจิตติ ปาจาเปติ,
ปาจาปยติ (ให้หุง). ปุริเสน ปุริโส โอรัน
ปาจิตติ (บุรุษอันบุรุษให้หุงข้าว),
ปาจิตติ, ปาจาปิยติ, ปาจาปิยติ (ให้
หุง). พึงทราบความหมายแม้อื่น ใน
ประโยคเป็นต้นว่า ยถา ทณฺฑน
โคปาโล, คาวํ ปาเจติ โคจรํ (เหมือน
นายโคบาลใช้ท่อนไม้ต้อนฝูงโคไปสู่ที่
หากิน ฉะนั้น).

ปัจ, ปจฺนโต, ปจฺนตี, ปจฺมานิ,
ปจฺมานา. ปาตพฺพํ, ปจิตํ, ปจิตพฺพํ,
ปจฺนียํ, ปจิตํ, ปจิตฺวา. เอตฺถ จ
"อิมฺสฺส มํสฺสฺจ ปาตพฺพน"ติ" ปโยโค
อุทาหรณํ. "ปจติ, ปจฺนติ. ปจสี"ติอาทิ
ปทกฺกโม สุโพธ.

ปัจ, ปจฺนโต (บุรุษผู้หุง), ปจฺนตี
(สตรีผู้หุง), ปจฺมานิ (บุรุษผู้หุง),
ปจฺมานา (สตรีผู้หุง). ปาตพฺพํ (พึงให้
หุงต้ม), ปจิตํ (ถูกหุงต้มแล้ว), ปจิตพฺพํ,
ปจฺนียํ (พึงถูกหุงต้ม), ปจิตํ (เพื่อหุงต้ม),
ปจิตฺวา (หุงต้มแล้ว). ก็ในตัวอย่างเหล่านี้
ประโยคที่ว่า อิมฺสฺส มํสฺสฺจ ปาตพฺพํ (พึง

๑. พ.ธ. ๒๕/๒๐/๓๓. คาวํ ปาเจติ โคจรํ.

๒. พ.ชา. ๒๘/๖๖๔/๒๓๙. อิมํ มํสํ ปาตพฺพํ.

ให้หุงต้มเนื้อของคนนี้ด้วย) เป็นตัวอย่าง.
ลำดับบทเป็นต้นว่า ปจติ, ปจนุติ. ปจสิ
เข้าใจได้ง่าย.

สิจ ฆรณ. เสจติ. เสโก.
"อุภโตภาสา"ติ^๑ วทนุติ.

สิจ ชาติุ ใช้ในอรรถแห่ง ฆรณ
(รด, ราว). เสจติ (ย่อมรด). เสโก
(การรด). นักไวยากรณ์สันสกฤตทั้งหลาย
กล่าว สิจ ชาติุว่าเป็นอุภโตภาสา.

อิมานิ จการนุตธาตูปานิ.

กลุ่มชาติุ
ที่ลงท้ายด้วย จ อักษรเหล่านี้ จบ.

^๑ ฉ. "วิภาสิตา"ติ.

ฉการนตธาตุ

ปรัสสุภาสาทิภาว

สพฺเพสฺส ธาตุนํ อิติ
ปรี น พฺยากริสฺสํ โส
สาสเน อิริโต น หิ.

ฉฺ เจทเน. โฉติ. โฉตฺวาน^๑ โมพี
วรกนฺธวาสิตฺ^๒. อจฺฉฺฉฺ^๓ วต โภ
รฺกฺขิ.^๔

มิเลฉ อวิยตฺตายํ วาจาเย.
มิเลฉฺฉติ. มิฉกฺข. ปจฺฉนฺติเมสุ ชนปฺเทสุ
ปจฺฉาชาโต โหติ มิฉกฺขฺสุ อวิญญา-
ตาเรสุ.^๕

ธาตุที่ลงท้ายด้วย ฉ อักษร

ต่อจากนี้ไป ข้าพเจ้าจักไม่บอก
ความเป็นปรัสสุภาสาทิภาวเป็นต้น
ของธาตุทั้งปวง เพราะว่า ความ
เป็นเช่นนั้น ท่านไม่ได้กล่าวไว้ใน
คัมภีร์พระพุทธศาสนา.

ฉฺ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง เจทน
(ตัด, บั่น, ทอน). โฉติ (ย่อมตัด). โฉตฺวาน
โมพี วรกนฺธวาสิตฺ (ตัดพระเมาฬีอันอบ
ด้วยของหอมอันประเสริฐ). อจฺฉฺฉฺ วต
โภ รฺกฺขิ (ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ชนทั้งหลาย
ได้ตัดแล้วหนอซึ่งต้นไม้ม).

มิเลฉ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง
อวิยตฺตวาจา (พูดไม่ขัด). มิเลฉฺฉติ
(พูดไม่ขัด). มิฉกฺข (พูดอย่างเสียงสัตว์
ร้อง = คนป่า). ปจฺฉนฺติเมสุ ชนปฺเทสุ
ปจฺฉาชาโต โหติ มิฉกฺขฺสุ อวิญญา-
ตาเรสุ (คนนี้เกิดในปัจจุบันตชนบท ใน
จำพวกชนชาติมีลักษณะผู้ไม่รู้ดีรู้ชั่ว).

^๑ ไป.ส. ฉตฺวาน.

^๒ พ.ชา.อ. ๒๘/-/๑๐๓.

^๓ ไป. อจฺฉฺฉฺ.

^๔ พ.ชา. ๒๘/๑๐๘๓/๓๘๐.

^๕ ที.ปา. ๑๑/๓๕๔/๒๗๙, ปจฺฉาชาโต. อจฺ.เอกก. ๒๐/๒๐๕/๔๗, อจฺ.อฎฺฐก. ๒๓/๑๑๙/๒๒๙.

วฉิ อิจฉายั. วญฉติ. วญฉิต্তิ ฌนั.

วฉิ ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง **อิจฉา** (ปรารธนา, อยากได้). **วญฉติ** (ย่อมปรารธนา). **วญฉิต্তิ ฌนั** (ทรัพย์อันเขาปรารธนาแล้ว).

อฉิ อายาเม. อญฉติ. ที่ฉั วา
อญฉนุโต ที่ฉั อญฉามิตติ ปชานาติ.^๑

อฉิ ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง **อายาเม** (จุดมา, ชักมา, คร่ามา). **อญฉติ** (ย่อมจุดมา). **ที่ฉั วา อญฉนุโต ที่ฉั อญฉามิตติ ปชานาติ** (นายช่างกลึงเมื่อชักเชือกกลึงยาว ก็รู้ชัดว่าเราชักยาว).

หุฉฉ โภฏิลล. หุฉฉติ.

หุฉฉ ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง **โภฏิลล** (คด, โค้ง, โกง, งอ). **หุฉฉติ** (ย่อมคด).

มุฉฉ โมหมุฉฉาสสุ. มุฉฉติ.
มุฉฉิตโต วิสเวเคน, วิสญญี สมปชชถ.^๒
มุฉฉา, มุฉฉิตฺวา.

มุฉฉ ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง **โมห** (หลงลืม); **มุฉฉา** (หมดสติ, แน่เนิ่งไป). **มุฉฉติ** (ย่อมหลงลืม). **มุฉฉิตโต วิสเวเคน, วิสญญี สมปชชถ** (สามบัณฑิตหมดสติ เพราะกำลังแห่งยาพิษ ได้ถึงวิสัยญี). **มุฉฉา** (การหลงลืม), **มุฉฉิตฺวา** (หลงลืมแล้ว).

มุฉฉ วิสรวณ. โผฉติ.

มุฉฉ ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง **วิสรวณ** (ชานไป, เคลื่อนไป). **โผฉติ** (ย่อมชานไป).

^๑ ที่.มหา. ๑๐/๒๗๔/๓๒๖, ม.ญ. ๑๒/๑๓๓/๑๐๔.

^๒ พุ.ชา. ๒๘/๔๙๓/๑๘๘.

ยจ ปมาเท. ยจจติ.

ยจ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง ปมาท (ประมาท, เลินเล่อ). ยจจติ (ย่อมนประมาท).

อุจ อุญเจ. อุญโธ ปริเยสนัน.
อุจจติ. อุจจาจริยาย อีหถ.^๑

อุจ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง อุญจ (แสวงหา, เสาะหา). การแสวงหา ชื่อว่า อุญจ. อุจจติ (ย่อมนแสวงหา). อุจจาจริยาย อีหถ (พระองค์ควรทรงบำเพ็ญเพียร ด้วยการเที่ยวแสวงหา [มูลผลาหาร]).

อุจ ปิปาสายัน. อุจติ.

อุจ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง ปิปาส (กระหาย, อยาก, อยากได้). อุจติ (ย่อมนกระหาย).

ปุจ ปณฺห. ปุจจติ. ปุจจिता,
ปุจจโก, ปุจฺจโ, ปุจฺจิตโต, ปุจฺจนา. ภิกฺขุ
วินยฺธโร ปณฺหํ ปุจฺจติ. ปุจฺจติ, ปุจฺจิตฺตุ.
ปุจฺจิตฺตวา.

ปุจ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง ปณฺห (ถาม). ปุจจติ (ย่อมนถาม). ปุจจिता (ผู้ถาม), ปุจจโก (ผู้ถาม), ปุจฺจโ (ถูกถาม), ปุจฺจิตโต (ถูกถาม), ปุจฺจนา (การถาม). ภิกฺขุ วินยฺธโร ปณฺหํ ปุจฺจติ (ภิกษุย่อมนถามปัญหากะพระวินัยธร). ปุจฺจติ (ถามแล้ว), ปุจฺจิตฺตุ (เพื่อถาม). ปุจฺจิตฺตวา (ถามแล้ว).

^๑ พ.ท. ๒๘/๑๑๒๒/๓๙๔.

คำถาม ๕ ลักษณะ

เขตฤ จ ปณฺจวิธา ปุจฺฉา
 อทิฏฺฐชไตนาปุจฺฉา ทิฏฺฐสํสนฺทนาปุจฺฉา
 วิมตฺติจฺเจตนาปุจฺฉา อนุมตฺติปุจฺฉา กถตฺต-
 กมฺมยตนาปุจฺฉาติ. ตาสํ นานตฺตํ
 อฏฺฐสาสนินิยาทีโต^๑ คเหตุพฺพํ.

วิจฺฉ คตฺติยํ. วิจฺฉตฺติ. วิจฺฉิกา.

วจฺฉุ เจตเน. วจฺฉตฺติ. วุตฺตวา,
 วุตฺตวา, วุตฺตสิโร. วการคตฺตสฺส อการสฺส
 อุตฺตํ.

ก็ในเรื่องนี้ คำถามมี ๕ ลักษณะ
 คือ คำถามเพื่อส่องลักษณะที่ยังไม่เห็น
 ให้กระจ่าง ๑ คำถามเพื่อเทียบเคียง
 ลักษณะที่เห็นแล้ว ๑ คำถามเพื่อตัด
 ความสงสัย ๑ คำถามเพื่อการรับรอง ๑.
 คำถามเพื่อประสงค์จะตอบเอง ๑. ความ
 ต่างกันของคำถาม ๕ ลักษณะเหล่านั้น
 นักศึกษาควรถือเอาจากคัมภีร์อรรถกถา
 อฏฺฐสาสนีเป็นต้นเถิด.

วิจฺฉ ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง คตฺติ
 (ไป). วิจฺฉตฺติ (ย่อไป). วิจฺฉิกา (แมลง
 ป่อง).

วจฺฉุ ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง เจตเน
 (ตัด, โทณ). วจฺฉตฺติ (ย่อตัด, ย่อมโทณ).
 วุตฺตวา (ผู้ตัด), วุตฺตวา (ผู้มีการตัด), วุตฺต-
 สิโร (ผู้โทณนม). แปลง อ ที่ ว เป็น อ.

^๑ อภ. ส. อ. ๔๖/-/๑๒๔, ที. ส. อ. ๔/-/๙๑, ม. ม. อ. ๘/-/๔๕๑, ส. นิ. อ. ๑๑/-/๑๐, อ. จ. เอกก. อ. ๑๓/-/๑๐๗,
 อ. จ. ท. ก. อ. ๑๔/-/๑ พุ. วิ. อ. ๒๐/-/๕๐, พุ. ป. อ. ๔๐/-/๗๐, ฉ. พุทฺธวํสฺสจกถา ๗๙

อรรถกถาของ วุตต ศัพท์

วุตตสทโท^๑ เกสเฮอร์ณปี ทิสฺสติ
"กาปฏิกโก มานโว ททโร วุตตสิโร"^๒ติ-
อาทีสุ.^๓ เอตฺถ จ สิริสทฺเทน สิโรหฺวา
วุตฺตา ยถา มณฺจสทฺเทน มณฺจฏฺจา,
จกฺขุสทฺเทน จ จกฺขุณิสฺสตี วิญฺญาณํ.

โรปีเตปี "ยถา สารทิกํ พีชํ,
เขตฺเตเต วุตฺตํ วิรุหตี"^๔ติอาทีสุ.

กถิตฺเตปี "วุตฺตมิตฺ ภาควตา, วุตฺตม-
รหตา"^๕ติอาทีสุ.

วุตต ศัพท์ ใช้ในอรรถแห่ง
เกสเฮอร์ณ (การปลงผม) บ้าง ในประโยค
เป็นต้นว่า กาปฏิกโก มานโว ททโร วุตต-
สิโร (มาณพซึ่งออกาปฏิภะยังเป็นหนุ่ม
โกนศีรษะ). ก็ในตัวอย่างนี้ ท่านกล่าวถึง
อวัยวะที่งอกบนศีรษะด้วย สิริ ศัพท์
เหมือนท่านกล่าวถึงคนทั้งหลาย ที่อยู่
บนเตียงด้วย มณฺจ ศัพท์, และเหมือน
ท่านกล่าวถึงวิญญาณ ที่อาศัยจักขุ
ด้วย จกฺขุ ศัพท์.

วุตต ศัพท์ ใช้ในอรรถแห่ง โรปีต
(การหว่านพืช) บ้าง ในประโยคเป็นต้นว่า
ยถา สารทิกํ พีชํ เขตฺเตเต วุตฺตํ วิรุหตี
(พืชที่เก็บไว้ในสารทสมัย เออาหว่านลง
ในนา ย่อมงอกขึ้น ฉั้นไถ).

วุตต ศัพท์ ใช้ในอรรถแห่งกถิต
(การกล่าว) บ้าง ในประโยคเป็นต้นว่า
วุตฺตมิตฺ ภาควตา, วุตฺตมรหตา (พระผู้มี

^๑ ม.ม.อ. ๗/-/๑๓๐, พ.อ.อ. ๑๙/-/๕๘, พ.อ.อ. ๒๐/-/๓-๔, ฉ. มชฺฌนิมิตฺกายฎีกา ๑/๑๘๕, ปรมตฺตมณฺจฺสุสา
๑/๖.

^๒ ม.ม. ๑๓/๖๕๒/๕๙๘. กาปฏิกโก นาม มานโว ททโร วุตตสิโร.

^๓ พ.ท. ๒๗/๓๘๓/๑๐๕, พ.ท. ๒๘/๔๐๑/๑๕๕.

^๔ พ.อ.อ. ๒๕/๑๘๐/๒๒๙.

พระภาคตรัสพระดำรัสนี้, พระผู้มี
พระภาคผู้เป็นพระอรหันต์ตรัสแล้ว).

อตริทำ วุจฺจติ :

ในเรื่องนี้ ข้าพเจ้าจะกล่าวสรุป
เป็นคาถาดังนี้ :

วฺจฺจวปฺวจฺจสา

วฺตฺตสทฺโท ปวตฺตติ

เกโสหารเ โรปีเต จ

กถิตเ จ ยถากุกมนฺติ.

วฺตฺต ศัพท์ ที่มาจาก วฺจฺจ ชาติ
ใช้ในความหมายว่า เกโสหาร
(การปลงผม) ที่มาจาก วป ชาติ
ใช้ในความหมายว่า โรปีต (การ
หว่านพืช) และมาจาก วจ ชาติ
ใช้ในความหมายว่า กถิต (การ
กล่าว) ตามลำดับ.

อปโร นโย : วฺตฺตสทฺโท "โน จ
โฆ ปฏิวฺตฺตฺน"ติอาทิสฺ^๑ วาปสมีกรณ
ทิสฺสติ.

อีกนัยหนึ่ง วฺตฺต ศัพท์ ย่อม
ปรากฏใช้ในอรรถแห่ง วาปสมีกรณ (การ
เกลี่ยพื้นที่ที่หว่านแล้วให้เสมอ) ใน
ประโยคเป็นต้นว่า โน จ โฆ ปฏิวฺตฺตฺ
(พืชหว่านแล้ว แต่ยังไม่ได้เกลี่ย).

"ปนฺนโลโม ปฺรทตฺตวฺตฺโต"ติ-
อาทิสฺ^๒ ชีวิตวฺตฺตฺยิ.

วฺตฺต ศัพท์ ย่อมปรากฏใช้ในอรรถ
แห่ง ชีวิตวฺตฺตฺติ (การเลี้ยงชีพ) ในประโยค
เป็นต้นว่า ปนฺนโลโม ปฺรทตฺตวฺตฺโต (มีขน
ราบเรียบเป็นอยู่ด้วยปัจจัย ๔ ที่คนอื่นให้).

^๑ วิ.มหาวิภังค. ๑/๔๑๒/๒๘๓.

^๒ วิ.จ. ๗/๓๔๖/๑๖๓.

“ปณฺฑุปลาโส พนฺธนา ปวฺตุโต”ติ
อาทีสุ^๑ อปคเม.

วฺตุต ศัพท์ ย่อมปรากฏใช้ในอรรถ
แห่ง อปคเม (หลุด, พัน) ในประโยค
เป็นต้นว่า ปณฺฑุปลาโส พนฺธนา ปวฺตุโต
(ใบไม้เหลืองหลุดจากขั้ว).

“คิตฺติ ปวฺตุตฺติ สมิหิตนฺ”ติอาทีสุ^๒
ปาวจนวเสน ปวตฺติเต.

วฺตุต ศัพท์ ย่อมปรากฏใช้ในอรรถ
แห่ง ปาวจนวเสน ปวตฺติเต (มนต์ที่เป็นไป
ด้วยอำนาจพระพุทธรพจน์) ในประโยค
เป็นต้นว่า คิตฺติ ปวฺตุตฺติ สมิหิตฺติ (ที่ท่าน
ขับแล้ว, ให้เป็นไปแล้ว, รวบรวมไว้แล้ว).

โลเก ปน “วฺตุโต ปารายโน”ติ-
อาทีสุ^๓ อชฺฌเมเน ทิสฺสติ.

ส่วนในทางโลก วฺตุต ศัพท์ ย่อม
ปรากฏใช้ในอรรถแห่ง อชฺฌเมเน (การ
สาธยาย) ในประโยคเป็นต้นว่า วฺตุโต
ปารายโน (คัมภีร์ปารายณะ อันบุคคล
สาธยายแล้ว).

อตุริทํ วุจฺจติ :

ในเรื่องนี้ ข้าพเจ้าจะกล่าวสรุป
เป็นคาถาดังนี้ :

วาปฺสมีกรณ ๑
อถ ชีวิตวฺตุตฺติยํ
อปคเม ปาวจน-
วเสน ๑ ปวตฺติเต

วฺตุต ศัพท์ ปรากฏในอรรถ ๕
ประการเหล่านี้ คือ วาปฺสมีกรณ
๑ ชีวิตวฺตุตฺติ ๑ อปคเม ๑ ปาวจน-
วเสนปวตฺติเต ๑ อชฺฌเมเน ๑.

^๑ วิ.มหาวิภงฺค. ๑/๖๙/๘๖, วิ. ภิกฺขุณี. ๓/๑๖/๑๓, วิ.มหา. ๔/๑๔๔/๑๙๔.

^๒ ที.สี.๙/๑๖๙/๑๓๔, ม.ม. ๑๓/๖๕๓/๕๙๙, ม.อ. ๑๔/๖๔, อัง.ปญฺจก. ๒๒/๑๙๒/๒๕๐,
วิ.มหา. ๕/๘๖/๑๒๒.

^๓ ปา. ๗,๒,๒๖. สุตฺตสฺส มหาภาสฺสเส ปสฺสูตฺตพฺพ.

อชฺฌเมเน เจวเมเตสุ

วุตฺตสทฺโท ปทิสฺสตีติ.

อปโรปี นโย : วุตฺตสทฺโท สอุป-
สคฺโค ๑ อนุปสคฺโค ๑ วปน
วาปสมึกรณ เกโสหาเร ชีวิตวุตฺตียํ
ปมุตฺตภาเว ปาวจนวเสน ปวตฺติตเต
อชฺฌเมเน กถเนติ เอวมาทิสฺส ทิสฺสตี.

ตถา เหส :

คาโว ตสฺส ปชายนฺติ
เขตฺเต วุตฺตํ วิรฺุหตี^๑
วุตฺตานิ ผลมสนาติ
โย มิตฺตานิ น ทฺพภตฺตีติ

อาทิสฺส วปน อาคโต.

“โน ๑ โข ปฏิวุตฺตนุ”ติอาทิสฺส^๒
อฏฺฐทนฺตกาทีหิ วาปสมึกรณ.

อีกนัยหนึ่ง วุตฺต ศัพท์ที่มีอุปสรรค
และไม่มีอุปสรรค ย่อมปรากฏในอรรถ
เป็นต้นอย่างนี้ คือ วปน (การหว่านพืช)
วาปสมึกรณ (การเกลี่ยพื้นที่ที่หว่านแล้ว
ให้เสมอ) เกโสหาร (การปลงผม) ชีวิต-
วุตฺตติ (การเลี้ยงชีพ) ปมุตฺตภาว (การ
หลุดพ้น) ปาวจนวเสนปวตฺติต (มนต์ที่
เป็นไป ด้วยอำนาจพระพุทธรพจน์)
อชฺฌเมเน (การสาธยาย) และ กถ
(การกล่าว).

จริงอย่างนั้น วุตฺต ศัพท์นี้ ใช้
ในอรรถแห่ง วปน (การหว่านพืช) ใน
ประโยคเป็นต้น ดังนี้ :

บุคคลใด ไม่ประทุษร้ายมิตร
โคจำนวนมาก ของบุคคลนั้น
ย่อมเกิด พืชที่หว่านในนาย่อม
งอกงาม เขาย่อมบริโภคผลของ
พืชที่หว่านแล้ว.

วุตฺต ศัพท์ ย่อมปรากฏใช้ในอรรถ
แห่ง วาปสมึกรณ (การเกลี่ยพื้นที่ที่หว่าน

^๑ บุ.ชา. ๒๗/๓๘๓/๑๐๕, บุ.ชา. ๒๘/๔๐๑/๑๕๕.

^๒ วิ. มหาวิภังค. ๑/๔๑๒/๒๘๓.

แล้วให้เสมอ) ในประโยคเป็นต้นว่า โน จ โข ปฏิวุตติ (พืชหวานแล้วแต่ยังไม่ได้เกลี่ย).

“กาปฏิโก มานโว ททโร วุตต-
สิโร”ติอาทีสุ^๑ เกโสหรณ.

วุตต ศัพท์ ย่อมปรากฏใช้ในอรรถ
แห่ง เกโสหรณ (การปลงผม) ตัวอย่าง
เช่น กาปฏิโก มานโว ททโร วุตตสิโร
(มาณพซึ่งกาปฏิโกะยังเป็นเด็ก โทน
ศิระชะ).

“ปนุนโลโม พรทตวุตโต มิคญเตน
เจตสา วิหริตี”ติอาทีสุ^๒ ชีวิตวุตติยัม.

วุตต ศัพท์ ย่อมปรากฏใช้ในอรรถ
แห่ง ชีวิตวุตติ (การเลี้ยงชีพ) ในประโยค
เป็นต้นว่า ปนุนโลโม พรทตวุตโต
มิคญเตน เจตสา วิหริตี (มีขนราบเรียบ
เป็นอยู่ด้วยปัจจัย ๔ ที่ผู้อื่นให้ มีใจดูจ
มฤคอยู่).

“เสยยถาปี นาม ปณฺฑุปลาโส
พนฺธนา ปวุตโต อภพฺโพ หริตตถายา”ติ-
อาทีสุ^๓ พนฺธนโต ปมุตตภาเว.

วุตต ศัพท์ ย่อมปรากฏใช้ในอรรถ
แห่ง พนฺธนโต ปมุตตภาว (การหลุด
จากขั้ว). ในประโยคเป็นต้นว่า เสยยถาปี
นาม ปณฺฑุปลาโส พนฺธนา ปวุตโต
อภพฺโพ หริตตถาย (เปรียบเหมือนใบไม้
เหลืองหลุดจากขั้ว ไม่อาจเขียวสดได้อีก).

^๑ ม.ม. ๑๓/๖๕๒/๕๙๘. กาปฏิโก นาม มานโว ททโร วุตตสิโร.

^๒ วิ.จ. ๗/๓๔๖/๑๖๓.

^๓ วิ.มหาวิภังค. ๑/๘๙/๘๖. วิ.ภิกขุณี ๓/๑๖/๑๓, วิ.มหา. ๔/๑๔๔/๑๙๕.

“เยสมิทฺถิ เอตฺตริ โปราณํ มนุสฺสํ
คิตฺตํ ปวตฺตํ สมิหิตนุ”ติอาทิสฺสุ^๑ ปาวจน-
ภาเวน ปวตฺติตฺเต.

โลกิเก ปน “วุตฺโต คฺุณ, วุตฺโต
ปารายโน”ติอาทิสฺสุ^๒ อชฺุณเณ.

“วุตฺตํ โข ปเนตฺติ ภควตา, ธมฺม-
ทายาทา เม ภิกฺขเว ภวถ, มา
อามิสทายาทา”ติอาทิสฺสุ^๓ กถเณ.

วุตฺต คัพฺพํ ย่อมปรากฏใช้ใน
อรรถแห่ง ปาวจนภาวปวตฺติต (มนต์ที่
เป็นไป ด้วยอำนาจพระพุทฺธพจน์) ใน
ประโยคเป็นต้นว่า เยสมิทฺถิ โปราณํ
มนุสฺสํ คิตฺตํ ปวตฺตํ สมิหิตํ (ในปัจจุบัน
นี้ พวกพราหมณ์ขับตามกล่าวตามซึ่งบท
มนต์ของแก่นี้ที่ท่านขับแล้ว, ให้เป็นไป
แล้ว, รวบรวมไว้แล้ว).

แต่ในทางโลก วุตฺต คัพฺพํ ย่อม
ปรากฏใช้ในอรรถแห่ง อชฺุณเณ (การ
สาธยาย) ในประโยคเป็นต้นว่า วุตฺโต
คฺุณ (คุณความดีอันบุคคลพรรณนา
แล้ว), วุตฺโต ปารายโน (คัมภีร์ปารายณะ
อันบุคคลสาธยายแล้ว)..

วุตฺต คัพฺพํ ย่อมปรากฏใช้ในอรรถ
แห่ง กถเณ (การกล่าว) ในประโยคเป็นต้น
ว่า วุตฺตํ โข ปเนตฺติ ภควตา, ธมฺมทายา
ทา เม ภิกฺขเว ภวถ, มา อามิสทายาทา
(ก็พระเจ้าผู้มีพระภาคตรัสพระดำรัสนั้นว่า
ดูกรภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงเป็นธรรม-
ทายาทของเรา จงอย่าเป็นอามิสทายาท).

^๑ วิ.มหา. ๕/๘๖/๑๒๒. ที.ล. ๙/๑๖๙/๑๓๔, ๓๖๙/๒๙๘, ๓๗๒/๓๐๑. ม.ม. ๑๓/๖๕๓/๕๙๙, อ.จ.ป.ญ.จก.
๒๒/๑๙๒/๒๕๐, ๒๕๗.

^๒ ฉ. ปา. ๗, ๒. ๒๖. สุตฺตสฺส มหาภาสฺสเส ปสฺสิตพฺพ.

^๓ ม.ม. ๑๒/๒๒/๒๒.

อตุริท วุจติ :

ในเรื่องนี้ ข้าพเจ้าจะกล่าวสรุป
เป็นคาถาดังนี้ :

วป - วตุ - วจุ - วจ -

ธาตุนํ วัสดุ มโต

โสปลศุโค โนปลศุโค

วตุตสทุโท ยถารหิ.

วปเน จ วาปสมิ-

กรณ มนุชตตาย จ

ชีวตุยํ ปมุตตตเต

วสา ปาวจนสุส ต

ปวตุติเต จ อชฺเมเน

กถเน จาติ ลกฺขเย.

วตุต ศัพท์ ซึ่งสำเร็จรูปมาจากธาตุ
๔ ตัว คือ วป ๑ วตุ ๑ วจุ ๑
วจ ๑ จะมีอุปสรรคนำหน้าหรือไม่
ก็ตาม พึงทราบว่า ใช้ในอรรถ ๘
อย่าง คือ วปน (การหว่านพืช ๑
วาปสมิกรณ (การเกลี่ยพื้นที่ที่
หว่านแล้วให้เสมอ) ๑ มนุชกรณ
(การปลงศพ) ๑ ชีวตุยติ (การ
เลี้ยงชีพ) ๑ ปมุตตภาว (การหลุด
จากขัว) ๑ ปาวจนปวตุติต (มนต์
ที่เป็น ไปด้วยอำนาจพระพุทธร-
พจน์) ๑ อชฺเมเน (การสาธยาย)
๑ กถน (การกล่าว) ๑.

ตจฺจ ตนุกรณ. ตจฺจติ ตจฺจโก

ทำรุ.

ตจฺจ. ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง ตนุ-
กรณ (ถาก, ไส). ตจฺจติ ตจฺจโก ทำรุ
(ช่างถากย่อมถากไม้).

ขการนุตธาตูปานิ.

กลุ่มธาตุ

ที่ลงท้ายด้วย จ อักษร จบ.

ชการนตชาคู

ช ชเย. เซติ. ชยติ, ปราชยติ.
 ฌมมฺ ฌรณฺโต สามิกํ ปราชยติ. ฌมมฺ
 ฌรณฺโต ปรัชชติ. ราชานํ ชยาเปสฺสุ.^๑
 ชยาเปตฺวา.^๒ เขตฺถ ชยาเปสฺสนฺติ “ชยตฺ
 ภาวน”ติ อาสีสฺวจฺนํ วทีสฺสูติ อตฺถเ.
 ชยณํ, ชิตํ, ชโย, วิชิตํ, ชินฺ, เซตา,
 เซโต, ชิตโต มารุ, มารํ ชิตโต, ชิตฺวา,
 ชิตาวี, วิชิตาวี, มารชิ, โลกชิ,
 โฉธิชินฺ, อโนธิชินฺ, ชิตโต, วิชิตโต, เซตฺ,
 วิเซตฺ, ชิตฺวา, วิชิตฺวา. อิมสฺส ปน
 ชาติสฺส กิยาทิกณฺ ปรตฺตสฺส “ชินาติ
 ชินิตฺวา”ตฺยาทีนํ รูปานํ ภาวนฺติ.

ชาติพจนานุกรม ช อักษร

ช ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง ชย (ชนะ,
 มีชัย). เซติ (ย่อมชนะ). ชยติ (ย่อมชนะ).
 ปราชยติ (ยอมแพ้). ฌมมฺ ฌรณฺโต สามิกํ
 ปราชยติ (บุคคลเมื่อพิจารณาคดี ให้เจ้า
 ของทรัพย์ฝ่ายแพ้). ฌมมฺ ฌรณฺโต
 ปรัชชติ (บุคคลเมื่อพิจารณาคดียอมแพ้).
 ราชานํ ชยาเปสฺสุ (ชนทั้งหลายอวยพรให้
 พระราชาทรงชนะศัตรู). ชยาเปตฺวา (ให้
 ชนะแล้ว). บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า
 ชยาเปสฺสุ ความว่า ชนทั้งหลายกล่าวคำ
 แสดงความปรารถนาว่า ขอพระองค์
 จงทรงชนะเถิด. ชยณํ (การชนะ), ชิตํ
 (อันเขาชนะแล้ว), ชโย (ความชนะ), วิชิตํ
 (ชนะแล้ว), ชินฺ (ผู้ชนะ = พระชินเจ้า),
 เซตา (ผู้ชนะ), เซโต, ชิตโต มารุ (มาร
 อันพระองค์ทรงชนะแล้ว), มารํ ชิตโต
 (ชนะแล้วซึ่งมาร), ชิตฺวา (ผู้ชนะ),
 ชิตาวี (ผู้ชนะ), วิชิตาวี (ผู้ชนะ), มารชิ
 (ผู้ชนะมาร = พระนามของพระพุทธเจ้า),
 โลกชิ (ผู้ชนะโลก = พระนามของพระ
 พุทธเจ้า), โฉธิชินฺ (ผู้ชนะโฉธิ [กิเลส]),
 อโนธิชินฺ (ผู้ไม่ชนะโฉธิ [กิเลส]), ชิตโต

^๑ พ.ชา.อ. ๓๑/-/๑๑๙.

^๒ พ.ชา.อ. ๓๐/-/๒๘๔.

(ชนะแล้ว, ผู้อัน ... ชนะแล้ว). วิชิตโต (ชนะแล้ว), เขตต์ (เพื่อชนะ), วิเขตต์ (เพื่อชนะ), ชิตฺวา (ชนะแล้ว), วิชิตฺวา (ชนะแล้ว). ก็ฐาตุนี้ ที่ใช้เป็นกิริยาทีคนจะจะมีรูปเป็นต้นว่า ชินาติ (ย่อมนชนะ) ชินิตฺวา (ชนะแล้ว).

ช อภิภวเน. เขตติ. ชินเ. ปุพฺเพ วีย รูปานิ. เขตฺถ จ "ตุเมหิ อานนฺท สปุริเสหิ วิชิตฺ, ปจฺจิมมา ชนตา สาลิมฺโสทณฺ อติมญฺญิสฺสตี"^๑ ปาฬิ อภิภวณฺตฺถสาธิกา. เขตฺถ หิ วิชิตฺนฺติ อธิฏฺตฺนฺติ อตฺถเ.

ช ฐาตุ ใช้ในอรรถแห่ง อภิภวณ (ครอบงำ). เขตติ (ย่อมนครอบงำ). ชินเ (ผู้ครอบงำ). รูปทั้งหลายเหมือนกับรูปข้างต้น. ก็ในที่นี้ พระบาลีสาธกของ ช ฐาตุ ที่มีอรรถว่าครอบงำดังนี้ว่า ตุเมหิ อานนฺท สปุริเสหิ วิชิตฺ, ปจฺจิมมา ชนตา สาลิมฺโสทณฺ อติมญฺญิสฺสตี (อานนฺท พวกเธอผู้เป็นสัตบุรุษเอาชนะความอยากได้แล้ว, เพื่อนพรหมจารีรุ่นหลังจักดูหมิ่นข้าวสาธุอันระคนด้วยเนื้อ). ก็ในตัวอย่างนี้ บทว่า วิชิตฺ มีความหมายว่า อธิฏฺตฺ (เอาชนะได้แล้ว).

ช คติยํ. เขตฺถ สีมฺคติ อธิปฺเปตา. ชวติ. ชวนํ, ชโว, ชวํ, ชวนฺโต, ชวน-จิตฺตํ, ชวนปญฺญเ, ชวนหฺโส. มโนชวํ คจฺจติ เยนกามิ.^๒

ช ฐาตุ ใช้ในอรรถแห่ง คติ (ไป). ในที่นี้ ท่านประสงค์เอาการไปอย่างรวดเร็ว. ชวติ (ย่อมนเล่นไป). ชวนํ (การเล่นไป). ชโว (การเล่นไป), ชวํ

^๑ วิ.มหาวิภงฺค. ๑/๕/๑๑.

^๒ ช.วิ. ๒๖/๑/๑.

เซ ขเย. ชียติ. เอการสุส
อียาเทโส. สาสนานุกรูปน "กี มั ธเนน
ชียเถา"ติ^๑ หิ ปาฬิ ทิสฺสติ. สทฺทสตุถวิทุ
ปน "ชายตี"ติ รูปิ วทนฺติ.

สชช คติยั. สชชติ.

กช ชช. เถยฺยกรณ. โกชติ.
ไชชติ.

วช คติยั. ธช ธชิ จ. วชติ.
อพฺพชติ. มนุสฺสตุตตญจ อพฺพเช.^๒ วช,
วชนั, ปวชนั, ปพฺพชชช, ปพฺพชชิต,
ปพฺพชชชิต.

(เล่นไปอยู่, (การเล่นไป), ชวนุโต (เล่น
ไปอยู่), ชวนจิตตุต (ชวนจิต), ชวนปญฺโถ
(ผู้มีชวนปัญญา = เซาวิ, ไหวพริบ), ชวน-
หังโส (หงส์ตัวมีความเร็ว). มโนชวิ คจฺฉติ
เยนคามิ ([ตั้งทองคำของท่านอันใหญ่โต]
ลอยไปในที่ต่าง ๆ ได้เร็วตั้งใจปรารถนา).

เซ ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง ขย (ล้อม
ไป, ลื่นไป). ชียติ (ย้อมล้อมไป). แปลง
เอ อักษรเป็น อีย. ย้อมปรากฏพระบาลี
โดยสอดคล้องกับคัมภีร์พระพุทธศาสนา
ว่า กี มั ธเนน ชียเถ (มหาบพิตรจะให้
อาตมภาพล้อมไปเพราะทรัพย์ทำไม).
ส่วนนักไวยากรณ์สันสกฤตทั้งหลายกล่าว
รูปว่า ชายติ.

สชช ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง คติ (ไป).
สชชติ (ย้อมไป).

กช ชช ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง
เถยฺยกรณ (ลัก, ขโมย). โกชติ (ย้อม
ขโมย). ไชชติ (ย้อมขโมย).

วช ธช ธชิ ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง
คติ (ไป). วชติ (ย้อมไป). อพฺพชติ (ย้อม
มุ่งไป [สู่ความเป็นมนุษย์]). มนุสฺสตุตตญจ
อพฺพเช (พึงมุ่งไปสู่ความเป็นมนุษย์).

^๑ พ.ชา. ๒๘/๔๔๑/๑๖๔.

^๒ อ.จตุกก. ๒๑/๓๖/๕๐.

วไซ (ผู้ไป), วชนัน (การไป), ปวชนัน (การถึงเป็นอันดับแรก), ปพพชชชา (การบรรพชา), ปพพชชิต (บรรพชิต), ปพพชชิต (ให้ออกไป).

สกา รฐจา ปพพชชิต
 อดุณัน ชนปท คโต
 มหนต โภฏจ กยิราถ
 ทุรุตุตานิ นิเรตเว.^๑

บุคคลผู้ถูกขับไล่จากแคว้น
 ของตน ไปยังถิ่นอื่นแล้ว ควรสร้าง
 ฉางใหญ่ สำหรับเก็บค้ำหยาบคาย
 ทั้งหลาย.

ธชติ. ธไซ. ธณชติ. ธณชน. เอตถ
 ธไซติ เกตุ. ธณชชนติ คมน.

ธชติ (ย่อมนไป, ย่อมมาถึง). ธไซ (ธง).
 ธณชติ (ย่อมนไป, ย่อมมาถึง). ธณชน (การ
 ไป, การถึง). บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า
 ธไซ ได้แก่ ธง. บทว่า ธณชน ได้แก่
 การไป.

อช เขปน ๑. คติอเปกขโกเยว
 จกาโร. อชติ. อไซ. เอตถ อไซติ เอพีโก.

อช ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง เขปน
 (ข้วงไป, โยนไป), และใช้ในอรรถแห่ง
 คติ (ไป). ๑ อักษรมุ่งหมายเอาอรรถแห่ง
 คติ นั้นเทียว. อชติ (ย่อมนไป). อไซ (แพะ,
 แกะ). บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อไซ
 ได้แก่ แพะ.

ไวพจน์ของแพะ

อิมานิ ปนสส ปริยายวจนานิ :
 “อไซ เอพีโก อรุพโก อวิ เมณฺช”ติ.

ก็คำที่เป็นไวพจน์ ของศัพท์ว่า
 แพะ นั้น มีดังนี้ : อช เอพีก อรุพโก
 อวิ เมณฺช.

^๑ พ.ชา. ๒๗/๕๑๕/๑๓๑ .

ตตถ อรุพโกติ เอพีโก, โย
 "อไช"ติปิ วุจจติ. อวิติ รตตโลโม
 เอพีโก. เมณฺฑุเทติ กุฏิลสิงโค เอพีโก.
 ตถา หิ ชนกกชาตเก อชรรตโต เมณฺฑุช-
 รรธา^๑ วิสฺสุ วุตตธา. อปีจ อเชพฺกนฺตติ
 อชฺชโต เอพฺกสฺส วิสฺสุ วจนฺโต เอพฺก-
 สทฺเทน เมณฺฑุเทปิ คเหตุพฺโพ, มโหสฺส-
 ชาติกภูจกถายณฺหิ เมณฺฑุเทพฺกานํ
 นิพฺพิเสสธา วุตตธาติ.^๒

อชฺช สชฺช อชฺชเน. อชฺชนํ
 อชฺชนกิริยา. อชฺชติ. สชฺชติ.

กชฺช พฺยถเน. พฺยถนํ หีสธา.
 กชฺชติ.

ขชฺช มชฺชเน จ. มชฺชนํ สฺทฺธิ.
 พฺยถนาเปกฺโข จกาโร. ขชฺชติ. ขชฺชฺชโร.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อรุพโก
 ได้แก่ แพะ, ซึ่งท่านเรียกว่า อช บ้าง.
 บทว่า อวิ ได้แก่ แกะขนแดง. บทว่า
 เมณฺฑุเท ได้แก่ แกะเขาคอด. จริงอย่างนั้น
 ในชนกชาตก ท่านกล่าววรรณที่เทียมด้วย
 เมณฺฑุช (แกะ) ไว้ต่างหากจากรถที่เทียม
 ด้วย อช (แพะ). อนึ่ง ควรถือเอาแม้
 เมณฺฑุช (แกะ) ด้วย เอพฺก ศัพท์ เพราะมี
 การแยกกล่าว เอพฺก ไว้ต่างหากจาก อช
 ว่า อเชพฺกํ (อช + เอพฺกํ เป็นทวันทว-
 สมาส), แต่ในอรรถกถามโหสฺสชาติก
 ท่านกล่าวว่า เมณฺฑุช ศัพท์ กับ เอพฺก-
 ศัพท์ ไม่พิเศษไปกว่ากันแต่อย่างใด.

อชฺช สชฺช ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง
 อชฺชน (อยู่). กิริยาการอยู่ ชื่อว่า อชฺชน.
 อชฺชติ (ย่อมอยู่). สชฺชติ (ย่อมอยู่).

กชฺช ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง พฺยถน
 (เบียดเบียน, กำจัด). การเบียดเบียน
 ชื่อว่า พฺยถน. กชฺชติ (ย่อมเบียดเบียน).

ขชฺช ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง มชฺชน
 (หมดจด, ขยำ, ย่ำ), และใช้ในอรรถแห่ง
 พฺยถน (เบียดเบียน, กำจัด). ความ
 หมดจดชื่อว่า มชฺชน. จ อักษรมุ่งหมาย

^๑ พ.ชา. ๒๘/๔๕๓/๑๗๒.

^๒ "เมณฺฑุเทติ เอพฺโก"ติ พ.ชา.อ.๓๒/-/๓๐๔. ปฎิเจ ทิสฺสติ.

เอาอรรถแห่ง พุยถน. ขชชติ (ย่อมหมดจด, ย่อมเบียดเบียน). ขชชโร (ต้นอินทผลัม, ต้นเป้ง).

ขช มนุเถ. มนุโถ วิโลพน์.ขชติ.

ขช ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง มนุถ (คน, กวน) การกวน ชื่อว่า มนุถ. ขชติ (ย่อมนคน, ย่อมกวน).

ขชิ คติเวกถุเส. กิสฺส ภนฺเต อโยโย ขณฺชตีติ. อุโฆ ขณฺชา.^๑ ขณฺชนํ, ขณฺชิตฺตุํ, ขณฺชิตฺวา.

ขชิ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง คติ-เวกถุส (เดินเขยก). กิสฺส ภนฺเต อโยโย ขณฺชตีติ (อุบาสกถามว่า ท่านผู้เจริญ เพราะเหตุไร พระผู้เป็นเจ้าจึงเดินเขยก). อุโฆ ขณฺชา (คนทั้งสองเป็นคนขาเขยก). ขณฺชนํ (การเขยก), ขณฺชิตฺตุํ (เพื่อเขยก), ขณฺชิตฺวา (เขยกแล้ว).

เอช กมฺปน. เอชติ. เอชา. เอตถ จ เอชาติ ลาภาที ปฏิจฺจ เอชติ กมฺปตีติ เอชา, พลวตณฺหาเยตํ นามํ.

เอช ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง กมฺปน (ห้วนไหว). เอชติ (ย่อมห้วนไหว). เอชา (ความห้วนไหว). ก็ในตัวอย่างนี้ บทว่า เอชา มีวิเคราะห์ว่า ชื่อว่า เอชา เพราะอรรถว่าห้วนไหว คือ สะเทือนเหตุอาศัยลาภเป็นต้น, คำนี้ว่า เอชา เป็นชื่อของต้นหาอันมีกำลัง.

พฺช วชิรนิพฺพเส.^๒ วชิร-
นิคฺโขเสติ^๓ เกจิ วิฑู วทนฺติ. โฟชติ.

พฺช ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง วชิร-นิพฺพเส (เจาะ, ทิ่มแทงดังวชิราวุธ). ชน

^๑ บ.ชา. ๒๗/๗๘/๒๕.

^๒ อ. วชิรนิพฺพเส, โป. วชิรนิพฺพเส.

^๓ ฉ. ปาณินีธาตุปาเจ ๑, ๒๓๕ ธาตุย.

ผู้รู้บางพวกกล่าวว่า วชิรนิคฺโมเส. โพงติ (ย่อมเจาะะ, ย่อมคำรามก็กก้องดุจ สายฟ้า).

ชช กุชि कुचि अपुयत्तसत्ते.
ชชติ. กุชชติ. कुชชติ.

ชช กุชि कुचि ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง
อปุยत्ตสत्ते (ออกเสียงไม่ชัดเจน,
กล่าว, ร้อง). ชชติ (ย่อมร้อง). กุชชติ
(ย่อมร้อง). कुชชติ (ย่อมร้อง).

ลช लच दचुच णसुसने. लचति.
ลชชติ. दचुชชติ.^๑

ลช लच दचुช ชาติ ใช้ในอรรถ
แห่ง ฌสุสน (กล่าว, ช่มชู่; คุกคาม).
ลชติ (ย่อมกล่าว). लชชติ (ย่อมกล่าว).
दचुชชติ (ย่อมกล่าว).

ลชि तित्तिद्यब्ज. णसुसनापेकुโข
จกาโร. लब्धति. दत्तिโย न्यलब्धโก.^๒
ลब्धชติ ปกาเสติ สุตตตถนฺติ लब्धโก.^๓

ลชि ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง ทิตฺติ
(ส่องสว่าง, รุ่งเรือง), และใช้ในอรรถแห่ง
ฌสุสน (กล่าว, ช่มชู่, คุกคาม). จ อักษร
มุ่งหมายเอาอรรถแห่ง ฌสุสน. लब्धติ
(ย่อมส่องสว่าง, ย่อมรุ่งเรือง, ย่อมกล่าว).
หลักการที่ ๓ ส่องสว่างถึงนยะ^๑. คำว่า
ลब्धชก มีวิเคราะห์ว่า लब्धชติ ปกาเสติ
สุตตตถนฺติ लब्धโก (ชื่อว่า लब्धชก
เพราะอรรถว่าแสดง คือ ประกาศอรรถ
ของพระสูตร [หรือยังอรรถของสูตรให้ส่อง
สว่าง]).

^๑ ไป. ขณฺจติ.

^๒ ฉ.ข. ๑๐/๒.

^๓ ฉ. เนตฺติ อ. ๑๘.

^๑ ซึ่งอธิบายความหมายแห่งพระบาลี เรียกว่า
สหวิกกีพิต (พุทธโฆส ๑๒๒).

ชช ชช ยุทธ. ยุทธมนั **ยุทธ.**
ชชติ, ชชชติ.

ชช ชช ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง **ยุทธ**
(การรบ). การรบ ชื่อว่า **ยุทธ**. ชชติ
(ย่อมรบ), ชชชติ (ย่อมรบ).

ตช หีสาย. ไตชติ.

ตช ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง **หีส**
(เบียดเบียน). ไตชติ (ย่อมเบียดเบียน).

ตช พลเน จ. พลนั พลนภิรียา.
หีสายเปกุกโก จกาโร. ตชชติ.

ตช ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง **พลน**
(เพียร, พยายาม, บากบั่น), และใช้
ในอรรถแห่ง **หีส** (เบียดเบียน). การทำ
ความเพียร ชื่อว่า **พลน**. จ อักษร
มุ่งหมายเอาอรรถแห่ง **หีส**. ตชชติ
(ย่อมพยายาม).

คช กช มช คชช สททตถา.
คชติ. กชชติ. มชชติ. คช คชชติ,
เมโฆ คชชติ. ยตถ ทาโส อามชาโต
จิตโต ฤลลานิ คชชติ.^๑ มณิ คชชติ.
ถาณคชชนั คชชติ. คชชิตุ สมตโต.
คชชิตา. คชชิตวา.

คช กช มช คชช ชาติ ใช้
ในอรรถแห่ง **สทท** (ออกเสียง, ร้อง, กล่าว,
คำราม, คำรน). คชติ (ย่อมร้อง). กชชติ
(ย่อมร้อง). มชชติ (ย่อมร้อง). คช
คชชติ (ข้างย่อมร้อง), เมโฆ คชชติ (เมฆ
ย่อมคำราม). ยตถ ทาโส อามชาโต, จิตโต
ฤลลานิ คชชติ (ทาสชื่อนันทกะเป็นบุตร
ของนางทาสี ยืนกล่าวคำหยาบคาย
ในที่ใด). มณิ คชชติ (แก้วมณีมีเสียง).
ถาณคชชนั คชชติ (คำรามความรู้).
คชชิตุ สมตโต (สามารถเพื่อคำราม).

^๑ พ.ท. ๒๗/๓๗/๑๓.

คชชิตา (ค้ำราม). คชชิตวา (ค้ำราม
แล้ว).

คำศัพท์ที่เป็นชื่อของข้าง

ตตถ คชิตี หตถี.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า คช
ได้แก่ ข้าง.

หตถิสฺส หิ อเนกานิ นามานิ :

ก็ข้างมีชื่อหลายชื่อ ดังนี้ :

หตถี นาค คช ทนฺตี
กุญฺชโร วารโณ กรี
มาตงฺโค ทฺวิรโท สฺมุจฺจิ-
หายโนเนกโป อิกฺ.
ถมฺโภ รมฺโม^๑ ทฺวิโป เจว
หตถินี ตฺ กเรณฺฎกา
หตถิปโต หตถิจฺฉาโป
ภิงฺโก จ กลฺโภ ภเว.

หตถี นาค คช ทนฺตี, กุญฺชร
วารณ กรี มาตงค ทฺวิรท สฺมุจฺจิ-
หายน อเนกป อิก. ถมฺภ รมฺม
ทฺวิป.

ส่วนข้างพึง ๒ ศัพท์ คือ หตถินี ๑
กเรณุกา ๑
ลูกข้าง ๔ ศัพท์ คือ หตถิปโต ๑
หตถิจฉาป ๑ (ข้างรุ่น ๒ ศัพท์ คือ)
ภิงก ๑ กลภ ๑.

จช จาเค. จชติ. ปริจจชติ. จาโค.
ปริจจาโค. จชนํ. จจํ, จชนฺโต. จชมานิ.

จช ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง จาค
(สละ, บริจาค). จชติ (ย่อมสละ).
ปริจจชติ (ย่อมสละ). จาโค (การสละ).
ปริจจาโค (การสละ). จชนํ (การสละ). จจํ
(สละอยู่). จชนฺโต (สละอยู่). จชมานิ
(สละอยู่).

^๑ ไป. ถมฺภารโม.

สญช สงฺเค. สงฺโค ลคนฺ.
 สญชติ. สตุโต. สชนํ, สตุติ. อาสตุติ.
 สชิตฺ. สชิตฺวา.

สญช ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง **สงฺค**
 (เกี่ยวข้อง, ติดแน่น). การเกี่ยวข้องชื่อว่า
สงฺค. สญชติ (ยอมเกี่ยวข้อง). สตุโต
 (ผู้ติดอยู่ในวัฏฏะ = สัตว์). สชนํ (ความ
 เกี่ยวข้อง), สตุติ (ความติดแน่น).
 อาสตุติ (ความแนบสนิท). สชิตฺ (เพื่อ
 เกี่ยวข้อง). สชิตฺวา (เกี่ยวข้องแล้ว).

อิช คติยํ. อิชติ.

อิช ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง **คติ** (ไป).
 อิชติ. (ยอมไป).

ภช ภาชเน. ภาชนํ ตาปกรณํ.
 ติลานิ ภาชติ. ปุริเสน ภาชमानานิ
 ติลานิ.

ภช ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง **ภาชชน**
 (คว้, ทำให้ร้อน). การทำให้ร้อน ชื่อว่า
ภาชชน. ติลานิ ภาชติ (ยอมคว้
 ทั้งหลาย). ปุริเสน ภาชमानานิ ติลานิ
 (งาทั้งหลายอันบุรุษคว้อยู่).

เอช เภช ภาช ทิตฺติยํ. ทิตฺติ
 โสภา. เอชติ. เภชติ. ภาชติ.

เอช เภช ภาช ชาติ ใช้ในอรรถ
 แห่ง **ทิตฺติ** (รุ่งเรือง, งดงาม). ความงาม
 ชื่อว่า **ทิตฺติ.** เอชติ (ยอมรุ่งเรือง,
 ย่อมงดงาม). เภชติ (ยอมรุ่งเรือง, ย่อม
 งดงาม). ภาชติ (ยอมรุ่งเรือง, ย่อม
 งดงาม).

ติช นิสาน, ขมายญจ. นิสานํ
 ติกฺขตากรณํ. ขมา ขนฺติ. เตชติ.
 ติติกฺขติ. เตชโน. เตชโ. ตตฺถ เตชโนติ
 กณฺโฑ สโร อฺสุ. เตชติ สฺริโย. อถ วา

ติช ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง **นิसान**
 (ลับ, ทำให้ کم), และใช้ในอรรถแห่ง **ขมา**
 (อดทน, ทนทาน). การทำให้ کم ชื่อว่า
นิसान. ความอดทน ชื่อว่า **ขมา.** เตชติ

เตโชติ เตชนัน อสุมา อุนหตุตตี ตาไป.
เตโชติ วา อานุกาโว ปภาโว.

(ย้อมทำให้คม). ตติกฺขติ (ย้อมอดกลั่น).
เตชโน (ลูกศร). เตโช (พระอาทิตย์,
เดช, ความอบอุ่น, อานุกาพ). บรรดาบท
เหล่านั้น บทว่า เตชโน ได้แก่ กณฺโฑ
สโร อสุ (ลูกศร). บทว่า เตโช ได้แก่
พระอาทิตย์. อีกอย่างหนึ่ง บทว่า เตโช
ได้แก่ เดช, ความอบอุ่น, ความร้อน,
ความเร้าร้อน. อีกอย่างหนึ่ง บทว่า เตโช
ได้แก่ อานุกาพ, อำนาจ.

สญช. ปริสฺสคฺเค. อาลึงฺคนํ
ปริสฺสคฺโค. สญชติ.

สญช ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง ปริส-
สคฺค (กอดรัด, ติดแน่น). การกอดรัด
ชื่อว่า ปริสฺสคฺค. สญชติ (ย้อมกอดรัด).

ชชि ทานे, คตियญ्ज. चण्णत्ति.
चण्णन्.

ชชि ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง ทาน
(การให้), และใช้ในอรรถแห่ง คติ (ไป,
ถึง, เป็นไป). ชณฺณत्ति (ย้อมให้, ย้อมไป).
ชณฺณนํ (การให้, การไป).

ราช ทิตฺติยํ ภาช จ. ราชत्ति.
ภาชत्ति. ราช. ราชินี. วนราชि. ราชิตฺวา.
วिराचित्वा.

ราช ภาช ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง
ทิตฺติ (สว่าง, รุ่งเรือง). ราชติ (ย้อม
รุ่งเรือง). ภาชติ (ย้อมรุ่งเรือง). ราช
(ผู้รุ่งเรือง, ผู้ให้มหาชนยินดี = พระราชา).
ราชินี (พระราชินี). วนราชิ (แนวป่า,
ราวป่า, สว่างในป่า). ราชิตฺวา (รุ่งเรือง
แล้ว). วिरาचितฺวา (รุ่งเรืองแล้ว).

อตร วิญญุนมตตวิวรรณ โกลล-
ชนนตถ์ สีโลกิ รจยาม :

มหาราช มหาราช
มหาราช มเมวหิ
เนตสฺส อิติ วตฺวาน
เทว ชนา กลหิ กรุ.

เอตฺถ จ ปจฺมปาทสฺส ทฺติยปเท
“เม อหิ มหิ”ติ เชโท “ปุตฺตา เม
อตฺถิ ปุตฺตา มตฺถิ”ติ^๑ วีย. “มหิ อราช
มหาราช”ติ จ เชโท “โยปิ อัย
โยปายนุ”ติ วีย. เอตฺถ อราชสทฺโท
“อติกรรมกราจริยา”ติ^๒ เอตฺถ อกริทธิ
อตฺถวาจโก อกรสทฺโท วีย อาชฺยาต-
ปโรกฺษาวิภตฺติโก ทฎฺจพฺโพ. อราช
วิโรจฺติ อตฺถเ. อัย ปน คาถาย
ปิณฺชตฺถเ “มหาราช เม อหิ อราช,
มม เอว อหิ อราช, น เอตสฺส อิติ
วตฺวา เทว อหิตฺถุชฺชิกชนา กลหิ
กริสุ”ติ.

ในที่นี่ เพื่อให้วิญญูชนทั้งหลาย
เกิดความฉลาด ในการอธิบายความ
ซ้ำพเจ้าจะขอร้ายโคลงดังต่อไปนี้ :

มหาราช งูของเรารุ่งเรืองแล้ว
มหาราช งูของเราเท่านั้นรุ่งเรือง
แล้ว งูของเขาไม่รุ่งเรือง หมองู ๒
คนเถียงกันดังนี้แล้วก็ทะเลาะกัน.

ก็ในคาถานี้ในบทที่ ๒ ของบาทที่ ๑
ตัดบทว่า เม + อหิ = มหิ เหมือนในข้อ
ความว่า ปุตฺตา เม + อตฺถิ = ปุตฺตา
มตฺถิ. และตัดบทว่า มหิ + อราช =
มหาราช เหมือนในข้อความว่า โยปิ +
อัย = โยปาย. ก็ในคาถานี้ อราช ศัพท์
พึงเห็นว่าเป็นบทอาชยาตปโรกษาวิภตติ
เหมือน อกร ศัพท์ บ่งบอกถึงความหมาย
ว่า อกริ (ได้ทำแล้ว) ในข้อความนี้ว่า
อติกรรมกราจริย (ท่านอาจารย์ ท่านได้ทำ
เกินไป). คำว่า อราช มีความหมายว่า
วิโรจิ (รุ่งเรืองแล้ว). ส่วนเนื้อความ รวม
ของคาถานี้ มีดังนี้ มหาราช งูของเรา
รุ่งเรืองแล้ว, งูของเราเท่านั้นรุ่งเรืองแล้ว,
งูของเขาไม่รุ่งเรืองแล้ว หมองู ๒ คนเถียง
กันดังนี้แล้วก็ทะเลาะกัน.

^๑ พ.ธ. ๒๕/๑๕/๒๓, พ.ท.ธ. ๓๐/-/๑๒๘.

^๒ พ.ท. ๒๗/๑๑๖/๓๘.

วิราโคติ มคโค นิพพานญจ.

ราชาติ ปจวิสุสโร. เอตถ
 ชาติทวยวเสน นิพพจนานิ นิยุยเต.
 นานาสมปตตีหิ ราชติ ทิปปติ^๑ วิโรจตีติ
 ราชา. ทานญจ ปยวจนญจ อตถจริยา
 จ สมานตตตา จาติ อิเมหิ จตุหิ
 สงคหวตถุหิ อตตนิ มหาชนํ ญเชตีติปิ
 ราชา. ราชนีติ ราชกรिया.

สัตว์ให้เกิด) ปณิธิ (ความมุ่งหวัง)
 อชฺโฌसान (ความหมกมุ่น).

บทว่า วิราโค ได้แก่ มรรค และ
 นิพพาน.

วิเคราะห์ ราช กัณฑ์

บทว่า ราชา คือ พระเจ้าแผ่นดิน.
 ในบทนี้ ท่านแสดงรูปวิเคราะห์ด้วย
 อานาจ ๒ ชาติ คือ ราช ชาติ หมวด
 ภูวาทิคณะมีวิเคราะห์ว่า นานาสมปตตีหิ
 ราชติ ทิปปติ วิโรจตีติ ราชา (ชื่อว่า
 ราชา เพราะอรรถว่ารุ่งเรืองด้วยสมบัติ
 ต่าง ๆ). ราช ชาติ หมวดภูวาทิคณะ
 มีวิเคราะห์ว่า ทานญจ ปยวจนญจ
 อตถจริยา จ สมานตตตา จาติ อิเมหิ
 จตุหิ สงคหวตถุหิ อตตนิ มหาชนํ
 ญเชตีติปิ ราชา (ชื่อว่า ราชา เพราะ
 อรรถว่ายังมหาชนให้ยินดีในพระองค์
 ด้วยสังคหวตถุ ๔ อย่างเหล่านี้ คือ ทาน
 [การแบ่งปัน] ปยวาจา [การพูดจาน่ารัก
 ไพเราะ] อตถจริยา [การบำเพ็ญ
 ประโยชน์] และสมานตตตา [การวางตน
 สม่่าเสมอพอดี]). บทว่า ราชนี ได้แก่
 พระมเหสีของพระราชา.

^๑ ฉ. ทิปพติ.

เตส อภิธานานิ วุจจนฺเต สหามิ-
ธานนุตเรหิ :

ข้าพเจ้าจะกล่าวศัพท์ที่เป็นไวยากรณ์
ของราชาและราชินีศัพท์เหล่านั้น พร้อม
ทั้งคำศัพท์ที่เป็นไวยากรณ์อื่น ดังต่อไปนี้ :

คำศัพท์ที่เป็นชื่อของพระราชา

ราชา ภูปติ เทโว จ
มนุชินุโท ทิสมฺปติ
ปตฺถิว ชคติปาโล
ภุมฺไซ ปจฺวิสุสโร.

ราชา (ผู้รุ่งเรือง) ภูปติ (เจ้า
แผ่นดิน) เทว (เทวดา) มนุชินุท
(เจ้าแห่งมนุษย์) ทิสมฺปติ (เจ้า
แห่งทิศ) ปตฺถิว (เจ้าแห่งแผ่นดิน)
ชคติपाल (ผู้ปกครองแผ่นดิน)
ภุมฺช (ผู้ปกครองแผ่นดิน) ปจฺวิสุสร
(เจ้าแผ่นดิน).

รฎฺจาทิป ภูมิपाल
มนุสฺสินุโท ชนาธิป
นรินุโท ชตฺติโย เจว
เขตฺตสุสสามิ ปภาวกโก.

รฎฺจาทิป (ผู้ปกครองแคว้น)
ภูมิपाल (ผู้ปกครองแผ่นดิน)
มนุสฺสินุท (ผู้เป็นใหญ่ในหมู่มนุษย์)
ชนาธิป (ผู้เป็นใหญ่ในหมู่มนุษย์)
นรินุท (ผู้เป็นจอมแห่งนระ)
ชตฺติย (กษัตริย์) เขตฺตสุสสามิ
(ผู้เป็นเจ้าของที่นา) ปภาวก (ผู้มี
อำนาจ).

มฺหุถามิสิตฺโต ราชชาติ
กถิตโต อิตโร ปน
ราชญฺโณ ชตฺติโย จาติ
วุตฺโต ชตฺติยชาติโก.

อนึ่ง เจ้าชายผู้ได้รับการอภิเษกแล้ว
ท่านเรียกว่า ราชา ส่วนชตฺติยชาติ
ผู้ยังมิได้รับการอภิเษก ท่านเรียก
ว่า ราชญฺโณ ชตฺติย.

มฤตษณาสิตโต อุนราชา
 อุนราชาติ ภาสโต
 จตุททีปี ราชราชา
 จกุกวตตีติ ภาสโต.

พระราชกุมารผู้ได้รับการอภิเษก
 ให้เป็นรอง เรียกว่า อุนราชา พระ
 ราชามีอำนาจเหนือทวีปทั้ง ๔
 เรียกว่า จกุกวตตี.

คำศัพท์ที่เป็นชื่อของพระราชนิ

ราชินี อุนพรี^๑ เทวี
 มเหสี ภูษงคณา
 ขตติยา ราชปทุม
 ขตติยานี ๑ ขตติย
 อิตถาคารนตุ ไออโร
 อุนพรีตีปี วุจจติ.

ราชินี (หญิงผู้รุ่งเรือง) อุนพรี เทวี
 มเหสี ภูษงคณา ขตติยา ราช-
 ปทุม ขตติยานี ขตติย ส่วน
 นางสนมผู้รับใช้ เรียกว่า ไออโร
 บ้าง อุนพรี บ้าง.

ภช เสวาย. ภชติ. สมภชติ. ภชนา.
 สมภชนา. ภตติ. สมภตติ. ภตตา.

ภช ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง เสวา
 (คบ, สมาคม). ภชติ (ย่อมคบ). สมภชติ
 (ย่อมคบด้วยดี). ภชนา (การคบ).
 สมภชนา (การสมาคมด้วยดี). ภตติ
 (การภักดี). สมภตติ (การภักดีพร้อม).
 ภตตา (เจ้านาย, ฝั้ว).

ยช เทวปุษสงคตกรณทาน-
 ธมฺเมสุ. เทวปุษคคหณน พุทฺธาติปฺชช
 คหิตา. สงคตกรณํ สโมธานกรณํ. ตถา
 หิ อธิมุตตตฺเถรวตฺถุมฺหิ "ยทตฺถิ สงคต
 กิณฺณจึ ภโว วา ยตฺถ ลพฺภตฺตี"^๒ คาทาย

ยช ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง เทวปุษ
 (บุชชาเทพ, บวงสรวง, เซ็นสรวง),
 สงคตกรณ (รวมเข้าด้วยกัน, ประชุม),
 ทาน (การให้), ธมฺม (ธรรม). การบูชา
 พระพุทธเจ้าเป็นต้น ท่านถือเอาด้วย

^๑ อ. อุนพรี, อ. อุนพรีเทวี.

^๒ พ. เกร. ๒๖/๓๔๕/๓๗๐.

สงฺคตสทฺเทน สโมธานํ วุตฺตํ. ทานํ
 ปริจฺจาโค. ฌมฺโม ฌมานสีลาทิ. เอเตสฺ-
 วตฺเตสฺ ยชฺธาตุ วตฺตติ. ปฺุปุเฝหิ พุทฺธํ
 ยชฺติ. เทวตํ ยชฺติ. เทวมนุสฺเสหิ ภควา
 ยชฺยติ อิชฺชติ. ยิฏฺจํ. ยญฺโถ. ยาโค.
 ฌมฺมยาโค. ยชฺมานโน สเก ปุเร.^๑ ยิฏฺจํ,
 ยชฺติตุ. ปุณฺยญฺญํ ยชฺติวาน. โสฬส-
 ปริกฺขารํ^๒ มหายนฺญํ กตฺตกาโม.

เทวปุช ศัพท์. การรวมเข้าด้วยกัน (การ
 ประชุม) ชื่อว่า สงฺคตกรณ. จริงอย่าง
 นั้น ในอธิมุตตเถรวัตถุ พระผู้มีพระภาค
 ตรัสการอยู่ร่วมกันด้วย สงฺคต ศัพท์
 ในคาถาว่า ยทตฺถิ สงฺคตํ กิณฺจิจิ ภโว
 วา ยตฺถ ลพฺภติ (การรวมกันของสัตว์
 อย่างใดอย่างหนึ่ง มีอยู่ในโลกนี้หรือ
 ภพที่สัตว์ได้ในหมู่สัตว์). การบริจาค
 ชื่อว่า ทาน. ฌมานและศีลเป็นต้น ชื่อว่า
 ฌมฺม. ยชฺ ธาตุ ย่อมเป็นไปในอรรถ
 เหล่านี้เช่นเดียวกับ. ตัวอย่างเช่น ปฺุปุเฝหิ
 พุทฺธํ ยชฺติ (ย่อมบูชาพระพุทธเจ้า
 ด้วยดอกไม้ทั้งหลาย). เทวตํ ยชฺติ (ย่อม
 บวงสรวงเทวดา). เทวมนุสฺเสหิ ภควา
 ยชฺยติ (พระผู้มีพระภาคอันเทวดาและ
 มนุษย์ทั้งหลายย่อมบูชา). อิชฺชติ (ย่อม
 บูชา). ยิฏฺจํ (บูชาแล้ว). ยญฺโถ (ยัญ).
 ยาโค (การบวงสรวง). ฌมฺมยาโค (การ
 บูชาธรรม). ยชฺมานโน สเก ปุเร (บำเพ็ญ
 ทานในพระราชวังของพระองค์). ยิฏฺจํ
 (เพื่อบูชา), ยชฺติตุ (เพื่อบูชา). ปุณฺยญฺญํ
 ยชฺติวาน (บูชาแล้วซึ่งยัญใหญ่).
 โสฬสปริกฺขารํ มหายนฺญํ กตฺตกาโม

^๑ พ.ชา. ๒๘/๑๐๘๓/๓๘๑, ๑๐๘๖/๓๘๓.

^๒ ที.สี. ๙/๒๐๑/๑๖๕.

มชช สัสมุทธิยัม. มชชติ. พาทิรั
 ปริมชชสิ.^๑ ภูมึ สมุสมชชติ. มชชนัม.
 สมุสมชชนี.

นิณชิ^๒ สุทธิยัม. นิณชติ. ปนิณชติ.
 นิณชิตุ. ปนิณชิตุ. นิณชิตวา. ปนิณชิตวา.
 อัย ปน ปาฬิ "ตโต ตวั โมคคัลลาน
 อญจายาสนา อุตเทน อุกชีนิ ปนิณชิตวา
 ทิสสา อนูวิโลเกยยาสิ"ติ.^๓

([พราหมณ์] เป็นผู้ใคร่เพื่อกระทำ
 มหัยัญญอันมีบริวาร ๑๖).

มชช ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง สัสมุทธิ
 (ความหมจด, สะอาด, กวาด, เช็ด, ฤ).
 มชชติ (ย้อมสะอาด). พาทิรั ปริมชชสิ
 (ขัดถูแต่ภายนอก). ภูมึ สมุสมชชติ (ย้อม
 กวาดพื้น). มชชนัม (ความสะอาด, การ
 กวาด, การเช็ด, การฤ). สมุสมชชนี (ไม้
 กวาด).

นิณชิ ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง สุทธิ
 (หมจด, บริสุทธิ). นิณชติ (ย้อม
 หมจด). ปนิณชติ (ย้อมหมจด).
 นิณชิตุ (เพื่อหมจด). ปนิณชิตุ (เพื่อ
 หมจด). นิณชิตวา (หมจดแล้ว).
 ปนิณชิตวา (ชำระแล้ว). ก็ ปนิณชิตวา นี้
 มีพระบาลีเป็นตัวอย่างดังนี้ ตโต ตวั
 โมคคัลลาน อญจายาสนา อุตเทน
 อุกชีนิ ปนิณชิตวา ทิสสา อนูวิโลเกยยาสิ
 (ดูกรโมคคัลลานะ ที่นั่นเธอลุกขึ้นจาก
 อาสนะ เอน้ำชำระนัยน์ตาทั้ง ๒ ข้าง
 ฟังตรวจดูทิศทั้งหลาย).

^๑ พ.ธ. ๒๕/๓๖/๖๘.

^๒ ไป. นิธิ.

^๓ อ.จ.สตตก. ๒๓/๕๘/๘๘. ไป. อนูโลเกยยาสิติ.

นิชิ อพฺยตฺตสทฺท. นิบุชติ.

นิชิ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง อพฺยตฺต-
สทฺท (ออกเสียงไม่ชัด, ร้อง, คำราม).
นิบุชติ (ย่อมร้อง, ย่อมคำราม).

ภช^๑ ปาเก. ติลานิ ภชฺชติ.
ภชฺชมานา ติลานิ จ.

ภช ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง ปาก (คิ้ว,
ทำให้สุก). ติลานิ ภชฺชติ (บุรุษย่อมคิ้ว
งาทั้งหลาย). ภชฺชมานา ติลานิ (งา
ทั้งหลายอันบุรุษคิ้วอยู่, บุรุษคิ้วงาอยู่).

อุชฺ อุชฺชเว. อุชฺชวํ อุชฺชภาโว.
โอชติ. อุชฺ.

อุชฺ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง อุชฺชว
(ตรง, ซื่อตรง). ความซื่อตรง ชื่อว่า
อุชฺชว. โอชติ (ย่อมตรง). อุชฺ (ตรง).

สช วิสฺสคฺคปริสฺสชฺชชนพฺภุก-
กิริณฺส. สชติ.^๒ โลกฺยํ สชฺชนตํ อุทกํ.^๓

สช ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง วิสฺสคฺค
(สละ, ปล่อย, วาง), ปริสฺสชฺชชน (กอด,
รัด), อพฺภุกิริณ (โวย, ไปรย, เรี่ยราย).
สชติ (ย่อมสละ, ย่อมกอด). โลกฺยํ
สชฺชนตํ อุทกํ (น้ำที่โลกสมมติว่าสามารถ
ลอยบาปได้).

รุช ฆงฺเค. รุชติ. รุชา. โรโค.

รุช ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง ฆงฺค
(เจ็บปวด, ทำลาย, ย่ำยี, สลาย). รุชติ
(ย่อมเจ็บปวด). รุชา (ความเจ็บปวด).
โรโค (โรค).

^๑ โป. ภชฺช.

^๒ ที.มหา. ๑๐/๒๔๘/๓๐๑.

^๓ พ.ชา. ๒๘/๗๕๔/๒๕๖.

เอตถ รุชาติ พยาธิ รุชนฎเจน.
โรโคติ รุชติ ภณชติ องคปจจุงคานีติ
โรโค, พยาธิเยว, โย "อาตงโก"ติปิ
"อาพาโร"ติปิ วุจจติ.

ภช โภฏิลเล. อาวิปฺพุโพ
อณฺณตฺเตสุ จ. อฺโรโค ภชติ. อาภชติ.
ภิกฺขุ ปลฺลงฺกํ อาภชติ, อฺรุพฺพฐาสนํ
พฺนฺธตีติ อตฺถเ. มหาสมฺพุโท อาภชติ,^๑
อาวณฺณตีติ อตฺถเ. เกจฺ ปน "โอสกฺกตี"ติ
อตฺถํ วทฺนฺติ. "วณฺณทานนุ"ติ อาภชติ,
มนสิกกโรตีติ อตฺถเ. มุลาณี วิภชตีติ
มุลวิภช, รโถ. เอตถ จ วิภชตีติ
ฉินฺทติ. โภโค. โภคี. อาโภโค. อา-
ภชิตฺวา. วิภชิตฺวา. เอตถ จ โภโคติ
ภชียติ กุฏิลํ กิริยตีติ โภโค, อหิสรีริ.
โภคีติ สປไป.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า รุชา
มีวิเคราะห์ว่า ชื่อว่า พยาธิ เพราะอรรถว่า
ทำให้เจ็บปวด. บทว่า โรโค มีวิเคราะห์
ว่า ชื่อว่า โรค เพราะอรรถว่า สลาย คือ
ทำลายอวัยวะน้อยใหญ่ ได้แก่ พยาธิ
นั่นเอง ซึ่งบางครั้งท่านก็เรียกว่า อาตงก
บ้าง เรียกว่า อาพาธ บ้าง.

ภช ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง โภฏิลล
(คด, โกง, งอ). ภช ชาติที่มี อา วิ
อุปสรรคเป็นบทหน้าใช้ในอรรถอื่น. อฺโรโค
ภชติ (งูขดอยู่). อาภชติ (ย่อมคู้). ภิกฺขุ
ปลฺลงฺกํ อาภชติ (ภิกษุย่อมคู้บัลลังก์),
หมายความว่า นั่งขัดแบบท่านั่งคู้ต้นขา.
มหาสมฺพุโท อาภชติ (มหาสมุทรรไหลวน)
หมายความว่า ปั่นปวน. ส่วนอาจารย์
บางพวกกล่าวความหมายว่า ล้า, หยุด
นึ่ง. วณฺณทานนุ"ติ อาภชติ (ย่อมคิดว่า
การให้ผิวพรรณ), หมายความว่า ย่อมทำ
ไว้ในใจ. ที่ชื่อว่า มุลวิภช เพราะอรรถว่า
ตัดรากทั้งหลาย, ได้แก่ รด. ก็ในรูป
วิเคราะห์นี้ บทว่า วิภชติ ได้แก่ ย่อม
ตัด. โภโค (ขนดง). โภคี (สัตว์มีขนาด =
งู). อาโภโค (ความคิดคำนึง). อาภชิตฺวา
(คู้แล้ว, คิดคำนึงแล้ว). วิภชิตฺวา (ตัด

^๑ พ.พ.พ.ธ. ๓๓/๒/๔๒๕.

รชि วิชฺฌเน. นาโค ทนฺเตหิ ภูมี
 รมฺชติ. อารมฺชติ. เอตถ จ "ตถาคต-
 รมฺชติ อิติปิ"ติ^๑ เนตฺติปาฬิ นิตฺตฺสนฺ.
 ตสฺสตฺถ "อิทํ ลิกฺขตฺตยสงฺคหิตํ
 สาสนพฺรหฺมจฺริยํ ตถาคตคณฺฐหตฺถิโน
 มหาวชิรณฺณสพฺพญฺญตฺตญฺญาน-
 ทนฺเตหิ รมฺชติ อารมฺชติ, เตภฺมก-
 ธรรมานํ อารมฺชณฺญจฺจานนฺติปิ วุจฺจตี"ติ.^๒
รมฺชตินฺติ หิ รมฺชติ วิชฺฌนฺติ เอตฺถาติ
รมฺชติ, รมฺชณฺญจฺจานํ. "อิทํ เนสํ
 ปทกฺกนฺตนฺ"ติอาทิมฺหิ"^๓ วย เอตฺตฺส
 สทฺทสฺส สิทธิ เวทิตพฺพา อธิกรณตฺถ-
 สมภวโต.

แล้ว). ก็ ในบทเหล่านี้ บทว่า โภโค มี
 วิเคราะห์ว่า ชื่อว่า โภค เพราะอรรถว่า
 ทำสัตว์ให้คด, ได้แก่ ตัวงู. บทว่า โภคิ
 ได้แก่ งู.

รชि ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง วิชฺฌน
 (เจาะ, แทง). นาโค ทนฺเตหิ ภูมี รมฺชติ
 (ข้างย่อมแห่งแผ่นดินด้วยงาทั้ง ๒ ข้าง).
 อารมฺชติ (ย่อมแห่ง). ก็ในคำว่า
 อารมฺชติ นี้ มีบาลีจากคัมภีร์เนตติปกรณ์
 เป็นตัวอย่างว่า ตถาคตรมฺชติ อิติปิ
 (ที่ที่พระตถาคตตรัสรู้). อธิบายความ
 แห่งคัมภีร์เนตติปกรณ์นั้นว่า ศาสน-
 พหฺมจฺริยํ นี้ ถูกสงเคราะห์เป็นสิกขา ๓
 เป็นที่ที่พญาข้างคันธะ คือ พระตถาคต
 แทงแล้ว แทงทะเลแล้ว (ตรัสรู้แล้ว)
 ด้วยงา กล่าวคือมหาวิชฺฌญาณ และ
 สัพฺพญฺญตฺตญาณ บางครั้งเรียกว่า ที่ที่
 พระตถาคตทรงแหงทะเล (ตรัสรู้) เตภฺมก-
 ธรรม บ้าง. บทว่า รมฺชติ มีวิเคราะห์ว่า
 ชื่อว่า รมฺชติ เพราะอรรถว่าเป็นที่แหง
 คือ แทงทะเล (ตรัสรู้) ได้แก่ ที่เป็นที่ตรัสรู้.
 พึงทราบความสำเร็จของศัพท์นั้นด้วย

^๑ ฉ.พ. ๑๐/๑๐.

^๒ ฉ. เนตฺติ อ. ๖๐.

^๓ พ.ชา. ๒๘/๑๑๘๖/๔๒๖. ปรกฺกนฺติ.

วิธี ภายจนเนส. อีการนุโตยัม ชาติ,
เตนสฺส สนิคฺคหิตาคมานิ รูปานิ น
สนฺติ. เวชติ. เวโค. ธมฺมสังเวโค.^๑ สังวิโค
เวเคน ปลายิ. นทีเวโค. อุมิเวโค วาต-
เวโค. เอตถ ธมฺมสังเวโคติ สหิตตปปี
ณานิ. "เวโค, ชโว, รโย"ติ อิม เอกตฺถา.
ทิวาทิคณํ ปน ปตฺตสฺส "วิชฺชติ สังวิชฺชติ
อุพฺพิชฺชติ"ติ รูปานิ ภวนฺติ ทฺวิคณิกตฺตา.

การลง ต ปัจจัย ในอรรถธิกรณ์สาธนะ
เหมือนต ปัจจัยในข้อความเบื้องต้นว่า อิทธิ
เนสิ ปทกุกนฺตํ (นี่เป็นรอยเท้าวิ่งไปมา
ของพระลูกน้อยทั้งสอง).

วิธี ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง ภาย
(กลัว), จน (สะดุ้ง, ไหว, สั่น). ชาตินี้
เป็น อีการันต์, เพราะเหตุนั้น รูปสำเร็จ
ของ วิธี ชาติ นั้น จึงไม่มีการลงนิคหิต-
อาคม. เวชติ (ย่อมสะดุ้ง). เวโค (ความ
สะดุ้ง, ความเร็ว). ธมฺมสังเวโค (ธรรม-
สังเวช). สังวิโค เวเคน ปลายิ (ผู้สังเวช
หนีไปแล้วโดยเร็ว). นทีเวโค (ความเขี้ยว
ของแม่น้ำ). อุมิเวโค (ความแรงของ
คลื่น). วาตเวโค (ความเร็วของลม).
บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ธมฺมสังเวโค
ได้แก่ ญาณพร้อมด้วยโสตตปปะ. ศัพท์
เหล่านี้ว่า เวโค, ชโว, รโย มีอรรถอย่าง
เดียวกัน (คือเป็นไวพจน์กัน). ก็ วิธี ชาติ
นี้ ถ้าเป็น ทิวาทิคณะจะมีรูปว่า วิชฺชติ
สังวิชฺชติ อุพฺพิชฺชติ (ย่อมสะดุ้ง, ย่อม
สังเวช). เพราะ วิธี ชาติ เป็นได้ทั้ง ๒ คณะ
(คือภูวาทิคณะและทิวาทิคณะ).

^๑ สารตฺถที่ปนี ๑/๑๕๑-๒.

ลชช ลชชเน. ลชชติ. ลชชชา.
ลชชชาติ หิริ. ยา "วิริพนา"ตีปี วุจจติ.

ลชช ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง ลชชชน
(ละอาย). ลชชติ (ย่อมลละอาย). ลชชชา
(ความละอาย). บทว่า ลชชชา ได้แก่ หิริ
(ความละอาย). ซึ่งท่านเรียกว่า วิริพนา
บ้าง.

วพชि ปริโศเค. วพชิตติ.

วพชิ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง ปริโศค
(ใช้, ใช้สอย). วพชิตติ (ย่อมใช้สอย).

กชช อโธมุขีกรณ. กชชติ.
นิกชชติ. อุกกชชติ. ปฏิกชชติ. นิกชชิต
วา อุกกชชชเยย.^๑ อญนิสุสา ปาติยา
ปฏิกชชติ. อวกชชชช นิปชชห.^๒ ตตถ
กชชติ นิกชชตีติ อิมานิ "จรติ
วิจรตี"ติ ปทานิ วิช สมานตถานิ,
อโธมุขี กโรตีติ หิ อตถโธ. อุกกชชชตีติ
อุปริมุขี กโรติ. ปฏิกชชชตีติ มุเช มุขี
จเปติ.

กชช ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง อโธ-
มุขีกรณ (คว่ำ, คว่ำลง, ทำให้มีหน้าลง
ข้างล่าง). กชชติ (ย่อมคว่ำ). นิกชชติ
(ย่อมคว่ำลง). อุกกชชติ (ย่อมหงาย).
ปฏิกชชติ (ย่อมครอบ). นิกชชิต วา
อุกกชชชเยย (พึงหงายสิ่งที่คว่ำไว้).
อญนิสุสา ปาติยา ปฏิกชชติ (ย่อมครอบ
ด้วยถาดใบอื่น). อวกชชชช นิปชชห (เรา
[สุเมธดาบส] นอนคว่ำ). บรรดาบท
เหล่านั้น บทเหล่านี้ คือ กชชติ นิกชชติ
มีอรรถเสมอกันดูจ ๒ บทว่า จรติ วิจรติ
สองบทว่า กชชติ นิกชชติ นี้มีความหมาย
ว่า คว่ำ. บทว่า อุกกชชชติ มีความหมาย
ว่า หงาย. บทว่า ปฏิกชชชติ มีความหมาย
ว่า ตั้งขอบปากไว้บนขอบปาก (ย่อม
ครอบ).

^๑ วิ.มหาวิภังค. ๑/๔/๙, ที.สี. ๙/๑๓๙/๑๑๒.

^๒ ช.พทุธ. ๓๓/๒/๔๒๑.

มฺชฺช ไอสีทเน. มฺชฺชติ. นิมฺชฺชติ.
อุมมฺชฺชติ. นิมฺคฺโค. อุมมฺคฺโค.

มฺชฺช ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง
ไอสีทน (จมลง, ดำลง, ดำน้ำ). มฺชฺชติ
(ย่อจม). นิมฺชฺชติ (ย่อจมลง).
อุมมฺชฺชติ (ย่อมโผล่ขึ้น). นิมฺคฺโค (การจม
ลง, การดำลง). อุมมฺคฺโค (การโผล่ขึ้น).

โอบฺพิ วิลิมฺปน. โคมเยน ปจวี
โอบฺพิชติ.

โอบฺพิ ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง วิลิมฺปน
(ฉาบ, ทา, ลูบไล้). โคมเยน ปจวี
โอบฺพิชติ (ย่อมหาแผ่นดินด้วยมูลโค).

ชการนฺตธาตฺรูปานิ.

กลุ่มชาติ
ที่ลงท้ายด้วย ช อักษร จบ.

ผลการนุตธาตุ

ณ จินตายัม. ฉายติ, นิชฺฉายติ,
อุปนฺนิชฺฉายติ, อุชฺฉายติ, สชฺฉายติ.
ณานัม, นิชฺฌานัม, อุปนฺนิชฺฌานัม, อุชฺฌายนัม,
สชฺฌายนัม. นิชฺฌตฺติ. อุปชฺฌมา,
อุปชฺฌมาโย. ฉายี, อชฺฌายโก.

ตตฺถ ฉายนฺนฺติ ทฺวิธํ ฉายนัม
โสภณมโสภณญจ. เตสุ โสภนํ “ฉายี
ตปติ พุราหฺมณเณ.” ฉายามิ อฏฺโต-
ภโย”ติอาทิสฺ^๒ ทฎฺจพฺพํ. อโสภนํ ปน
“ตตฺถ ตตฺถ ฉายนฺโต นิสฺสีทิ. อโธมฺโข

ธาตุที่ลงท้ายด้วย ณ อักษร

ณ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง จินตยา
(คิด, พง, พิจารณา). ฉายติ (ย่อมนคิด,
ย่อมนพง), นิชฺฉายติ (ย่อมนคิด, ย่อมนพง),
อุปนฺนิชฺฉายติ (ย่อมนพง, ย่อมนพงเล็ง),
อุชฺฉายติ (ย่อมนพง, ย่อมนพงเล็ง),
สชฺฉายติ (ย่อมนพิจารณา). ฉานัม (การ
พง), นิชฺฌานัม (การพง, การพิจารณา),
อุปนฺนิชฺฌานัม (การพง, การพิจารณา),
อุชฺฌายนัม (การพงโทษ), สชฺฌายนัม (การ
พงโทษ). นิชฺฌตฺติ (การพง, การพินิจ).
อุปชฺฌมา (ผู้ดูแลสุขทุกข์ของศิษย์ =
อุปัชฌาย์). อุปชฺฌมาโย (ผู้ดูแลสุขทุกข์
ของศิษย์ = อุปัชฌาย์). ฉายี (ผู้มีฌาน,
ผู้มีปกติพงฌาน), อชฺฌายโก (ผู้ไม่ได้
พงกสิณ).

ความหมายของบทว่า ฉายี

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ฉายนัม
มีอธิบายว่า การพงมี ๒ อย่าง คือ
การพงที่ดี และการพงที่ไม่ดี. บรรดา
การพง ๒ อย่างนั้น การพงที่ดีพึงเห็น
ได้ในประโยคเป็นต้นดังนี้ว่า ฉายี ตปติ

^๑ ส.นิ. ๑๖/๗๒๔/๓๓๑, พ.ธ.๒๕/๓๖/๖๗.

^๒ พ.ชา. ๒๘/๑๒๔๔/๔๔๕. ฉายนฺตํ อฏฺโตภยํ.

ปชฺฌายนุโต นิสีที^๑ "ติอาทีสุ" ทฎฺฐพฺพ. ฌายีติ อารมฺมณฺุปนฺชฺฌาเนน วา ลกฺขณฺุปนฺชฺฌาเนน วา ฌายนสึโล จินฺตนสึโล. ฌายี ฌานวาติ อตุโธ.^๒

อชฺฌายโกติ อิทํ "น ทานิเม ฌายนุติ, น ทานิเม ฌายนุตีติ โข วาเสฏฺฐ อชฺฌายกา อชฺฌายกาตุเวว ตติยํ อกฺขรํ อุปนฺนพฺพตฺตนุ"^๓ "ติ" เอวํ ปจฺมกปฺปิกกালে ฌานวิวิททานํ พุราหฺมณานํ ครหฺวจฺนํ อุปฺปนฺนํ, อิทานิ ปน ตํ อชฺฌายตีติ อชฺฌายโก, มนุเต ปริวตฺเตตีติ อิมินา อตุเถน ปสฺสฺสาวจฺนํ กตฺวา โวหฺรณฺุตีติ.^๔ อยํ ปนตุโธ

พุราหฺมโณ (พราหฺมณฺ์ ผู้เพ่งฌานยอม รุ่งเรือง). ฌายามิ อุกฺโตภโย (เราไม่มีภัย แต่ที่ไหน ย่อมเพ่ง). ส่วนการเพ่งที่ไม่ดี พึงเห็นได้ในประโยคเป็นต้นตังนี้ว่า ตตฺถ ตตฺถ ฌายนุโต นิสีที (นั่งชบเขาอยู่ในที่ นั้น ๆ). อโธมุโข ปชฺฌายนุโต นิสีที (นั่ง ก้มหน้าชบเขาอยู่). บทว่า ฌายี ความ ว่า ผู้มีปกติเพ่ง คือ มีปกติคิด ด้วย อารมฺมณฺุปนฺชฺฌาน (สมณะ) หรือด้วย ลกฺขณฺุปนฺชฺฌาน (วิปัสสนา). อธิบายว่า ผู้ได้ฌาน (หรือผู้ได้วิปัสสนา) คือ ผู้มี ฌาน (หรือมีวิปัสสนา).

บทว่า อชฺฌายโก ความว่า คำ ตำนานี้ เกิดขึ้นแก่พวกพราหฺมณฺ์ผู้เว้น จากฌาน ในสมัยปฐมกัปอย่างนี้ว่า ดูกรวาเสฏฺฐะ บัดนี้ พวกพราหฺมณฺ์เหล่านี้ ไม่เพ่งอยู่ บัดนี้ พวกพราหฺมณฺ์เหล่านี้ ไม่เพ่งอยู่ อักขรว่า อชฺฌายกา อชฺฌายกา (ผู้ไม่เพ่ง) จึงอุปฺตฺติขึ้นเป็นอันดับที่สาม, แต่ บัดนี้ ชาวโลกใช้คำนั้นเป็นคำสรรเสริญ ด้วยความหมายนี้ว่า ชื่อว่า อชฺฌายก

^๑ วิ.มหาวิภังค. ๑/๔๔๕/๓๗๔. ปชฺฌายนุตา, ม.ม. ๑๒/๒๗๖/๒๖๔.

^๒ จ. วิมาน วตฺตอุฏฺฐกถาย. ๓๓ ปิฎฺฐเส ปสฺสฺสิตพฺพ.

^๓ ที.ปา. ๑๑/๖๕/๑๐๔.

^๔ ที.สี.อ. ๔/-/๓๐๖.

อธิปุพฺพสฺส "อิ อชฺฌยเน"ติ ธาตุสฺส
วเสน คเหตุพฺโพ. เอวํ อธิปุพฺพสฺส
อิธาตุสฺส วเสน อิมสฺส ธาตุสฺส
อตฺถ ปฺริวตฺตํ ภาวติ. ยํ สนฺธาย
"อชฺฌายโก มนฺตฺตโร"ติ^๑ วุตฺตํ.

เพราะอรรถว่าสาธยาย คือ ร่ายมนต์. อนึ่ง
ความหมายนี้ นักศึกษาพึงถือเอาด้วย
อำนาจแห่งธาตุ ซึ่งมี อิ เป็นบทหน้าว่า
อิ อชฺฌยเน (อิ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง
อชฺฌยน [สวด, สาธยาย]). ความเป็นไป
แห่งความหมายของธาตุนี้ ย่อมมีด้วย
อำนาจ อิ ธาตุที่มี อิ เป็นบทหน้า ซึ่ง
ท่านหมายถึงแล้วจึงกล่าววว่า อชฺฌายโก
(ผู้สาธยาย) มนฺตฺตโร (ผู้ทรงมนต์)
ด้วยประการฉะนี้.

ณ ทิตฺติยํ. ทีโป ฉายติ.^๒ ทารุณิ
ฉายนฺติ. เอตฺถ ฉายตีติ ชลติ.
ฉายน-ชลนสฺสททา หิ เอกตฺถา.

ณ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง ทิตฺติ
(ส่องสว่าง, ลุกโพลง). ทีโป ฉายติ
(ประทีปย่อมลุกโพลง). ทารุณิ ฉายนฺติ
(พินทั้งหลายย่อมลุกโพลง). บรรดาบท
เหล่านั้น บทว่า ฉายติ ความว่า ย่อม
ลุกโพลง. ก็ ฉายน - ชลน ศัพท์ ใช้
ในอรรถเดียวกัน.

ชชฺฌม ปริภาสนตชฺชเนสุ.
ชชฺฌมติ.

ชชฺฌม ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง ปริ-
ภาสน (ดำ), ตชฺชช (คุกคาม, ช่มชู้).
ชชฺฌมติ (ย่อมดำ, ย่อมช่มชู้).

^๑ ที.ส. ๙/๑๔๓/๑๑๕, ๒๐๒/๑๖๕.

^๒ ที.ส. ๙/๙๒/๖๕, ปทีปา ฉายนฺติ. ม.ญ. ๑๔/๖๙๒/๔๔๓. เตลปฺปทีโป ฉายติ.

อุชฺฌ อุสฺสคฺเค. อุสฺสคฺโค
อุชฺฌทณฺ์. อุชฺฌมติ. อุชฺฌมิตฺ์.

อุชฺฌ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง อุสฺสคฺค
(สละ, ทิ้ง, ถ้ายเท). การทิ้ง ชื่อว่า
อุสฺสคฺค. อุชฺฌมติ (ยอมทิ้ง, ยอมถ้ายเท).
อุชฺฌมิตฺ์ (อันบุคคลปล่อยทิ้งแล้ว).

ฉกการนุตธาตูปานิ.

กลุ่มธาตุ
ที่ลงท้ายด้วย ฉ อักษร จบ.

ผลการนุตชาติ

ณา อวโพธเน. “ณาติ, ฌนุติ, ณาสิ. ณาตุ, ฌนุตุ. เณยฺย, เณยฺยุนุ”ติ อาทีนิ ยถาปาวจนํ คเหตุพพานิ. ณาติ, ฌาตโก, อญฺโณ, ฌตฺตํ, ฌตฺติ, ปญฺฌตฺติ, วิญฺฌตฺติ, สญฺฌตฺติ, สญฺฌา, สญฺฌาณํ, ปญฺฌา, ปญฺฌาณํ, ฌาณํ, วิญฺฌาณํ.

ตตฺถ ณาตีติ ชานาติ. ปุณ ณาตีติ พนฺธุ. โส หิ “อัยํ อมุหากนุ”ติ ฌาตพฺพญฺเจเน ณาตีติ. เอวํ ฌาตโก. อญฺโณติ ทิฏฺฐธมฺมิกาทโย อตฺถเน น ณาติ น ชานาตีติ อญฺโณ, อวิทฺวา พาลิตติ อตฺถเน. ฌตฺตนุติ ชานนภาโว.^๑ “ยาวเทว อนตฺถาย ฌตฺตํ พาลสุส

ชาติที่ลงท้ายด้วย ณ อักษร

ณา ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง อวโพธน (รู้, ตรัสรู้). บทกิริยาเป็นต้นว่า ณาติ, ฌนุติ, ณาสิ (ย่อไม่รู้). ณาตุ, ฌนุตุ (แจ้งรู้). เณยฺย, เณยฺยํ (ฟังรู้). ฟังถือเอาตามพระพุทธพจน์. ณาติ (ญาติ), ฌาตโก (ญาติ), อญฺโณ (คนไม่รู้), ฌตฺตํ (ความรู้), ฌตฺติ (การประกาศให้รู้), ปญฺฌตฺติ (การบัญญัติ), วิญฺฌตฺติ (การบอกให้รู้), สญฺฌตฺติ (การเตือนให้รู้), สญฺฌา (ความจำ), สญฺฌาณํ (เครื่องหมาย), ปญฺฌา (การรู้ทั่ว = ปัญญา), ปญฺฌาณํ (การรู้ทั่ว), ฌาณํ (ญาณ, ปัญญา), วิญฺฌาณํ (วิญญูญาณ = จิต).

วิเคราะห์ ณาติ ศัพท์เป็นต้น

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ณาติ มีความหมายว่า ย่อไม่รู้. บทว่า ณาติ อีกบทหนึ่ง มีความหมายว่า พวกพ้อง. ก็พวกพ้องนั้นชื่อว่า ณาติ เพราะอรรถว่า อันบุคคลฟังรู้ว่า ผู้นี้เป็นสายโลหิตของเรา. บทว่า ฌาตโก ก็เช่นเดียวกัน. บทว่า อญฺโณ มีวิเคราะห์ว่า ชื่อว่า

^๑ พ.ธ.ข. ๑๗/-/๑๗๐.

ชายตี"ติ" ปาฬิ นิสฺสนํ. สญฺญานนฺติ
จิหนํ. การิตะ : "ญาเปติ สญฺญาเปติ
วิญญาปยตี"ติอาทีนิ ภวนฺติ.

อญฺณ เพราะอรรถว่า ไม่รู้ คือ ไม่ทราบ
ประโยชน์มีประโยชน์ในปัจจุบันเป็นต้น,
อธิบายว่า คนโง่, คนพาล. บทว่า ญตฺตํ
ได้แก่ ความรู้. มีพระบาลีเป็นตัวอย่าง
ว่า ยาวเทว อนตฺถาย ญตฺตํ พาลสฺส
ชายตี (ความรู้ย่อมเกิดแต่คนพาล เพียง
เพื่อความฉิบหาย). บทว่า สญฺญาณํ
ได้แก่ เครื่องหมาย. เมื่อลงการิตปัจจัย
มีรูปกริยาอาชยาดเป็นต้นว่า ญาเปติ
(บอกให้รู้) สญฺญาเปติ (เตือนให้รู้)
วิญญาปยตี (ชี้แจงให้รู้).

ยสฺมา ปน "อญฺญาติ ปฏฺวิชฺฌติ."^๑
อตฺตตฺถํ วา ปรตฺถํ วา ญสฺสตี."^๒
อนญฺญาตญฺญสฺสามีตินฺทริยํ."^๓ เอกฺจฺเจ
นพฺภณฺณํสุ, เอกฺจฺเจ อพฺภณฺณํสุ"ติ"^๔
ปาฬิโย นิสฺสนนฺติ, ตสฺมา ญาตีติอาทีนิ
อาชยาดิกปทานิ ทิฏฺฐานิเยว โหนฺติ
นยวเสน. ตถา हि อญฺญาตีติ เอตฺถ
อาอิติ อฺปสฺคฺโค, โส ปรฺสฺสทฺทฺชรสฺส
สญฺโณคฺจฺจารณฺจฺฉาย รสฺสํ กตฺวา
นินฺทิตฺติ. ญาตีติ สาสเน อาชยาดิกปทํ

ก็เพราะพระบาลี ย่อมปรากฏว่า
อญฺญาติ (ย่อมตรัสรู้). ปฏฺวิชฺฌติ (ย่อม
ตรัสรู้). อตฺตตฺถํ วา ปรตฺถํ วา ญสฺสตี
(จักรู้ซึ่งประโยชน์ตน หรือประโยชน์
คนอื่น). อนญฺญาตญฺญสฺสามีตินฺทริยํ
(อนัญญาตัญญัสสามีตินทริย). เอกฺจฺเจ
นพฺภณฺณํสุ (คนบางคนไม่รู้), เอกฺจฺเจ
อพฺภณฺณํสุ (คนบางคนรู้แล้ว), เพราะ
ฉะนั้น บทอาชยาดเป็นต้นว่า ญาตี
พบแล้วนั้นเที่ยว ด้วยอำนาจแห่งนยะ.

^๑ บ.ธ. ๒๕/๑๕/๒๔.

^๒ วิ.มหาวิภังค.ข. ๑/-/๑๑๙, วิสุทฺธิ. ๑/๒๖๕.

^๓ อญ. เอกก. ๒๐/๔๗/๑๑.

^๔ อภิ.วิ. ๓๕/๒๔๑/๑๖๔.

^๕ ม.ม. ๑๒/๓๕๓/๓๗๔, เอกฺจฺเจ อพฺภณฺณํสุ เอกฺจฺเจ น อพฺภณฺณํสุ.

ทิฏฐัง, ตสฺมาเยว “ณฺวติ, ณฺนติ.
ณาสี”ติอาทินา ปทมมลากรณน นตฺเถว
โทโส.

จริงอย่างนั้น ในคำว่า **อณฺวณฺวติ** นี้ มี
อุปสรรค คือ **อา** อยู่ด้วย, ศัพท์ว่า
อณฺวณฺวติ นั้น ท่านแสดงไว้ โดยทำอักษร
ตัวหน้าให้เป็นรัสสะ เพื่อปรารภในการ
ออกเสียงอักษรสังโยคได้ง่าย. บทกิริยา
อาชยาคว่า **ณฺวติ** มีใช้ในคัมภีร์พระ-
พุทธศาสนา, เพราะเหตุที่นั่นนั่นเที่ยว
ย่อมนไม่มีโทษในการแจกปทมมลา โดย
นัยเป็นต้นว่า **ณฺวติ, ณฺนติ, ณาสี.**

ณ **ม** **ารณ** **โต** **สน** **นิ** **สา** **เน** **สุ.**
ม **ารณ** **ชี** **วิ** **ติ** **น** **ท** **ริ** **ยุ** **ป** **จ** **ุ** **เจ** **ท** **ก** **ร** **ณ** **์.** **โต** **ส** **น** **ิ**
ต **ฎ** **จ** **ิ.** **นิ** **ส** **าน** **ิ** **ติ** **ก** **ุ** **ช** **ต** **า.** **ณ** **ต** **ุ** **ติ.** **ม** **น** **ุ** **ณ** **ุ** **ณ** **ิ.**
ป **ณ** **ุ** **ณ** **ต** **ุ** **ติ.**

ณ **ธ** **า** **ตุ** ใช้ในอรรถแห่ง **ม** **ารณ**
(ฆ่าให้ตาย). **โต** **สน** (ความยินดี), **นิ** **ส** **าน**
(ลับ). การทำลายชีวิตินทรีย์ (การฆ่า
ให้ตาย) ชื่อว่า **ม** **ารณ**. ความยินดีชื่อว่า
โต **สน**. การลับ, การทำให้คม ชื่อว่า
นิ **ส** **าน**. **ณ** **ต** **ุ** **ติ** (ย่อมนฆ่า, ย่อมยินดี, ย่อม
ลับ). **ม** **น** **ุ** **ณ** **ุ** **ณ** **ิ** (งาม, ดี, ประเสริฐ).
ป **ณ** **ุ** **ณ** **ต** **ุ** **ติ** (ย่อมนฆ่า, ย่อมยินดี, ย่อมลับ).

ภาษาตุ

ใช้ในความหมายว่า **ฆ่า** เป็นต้น

เอ **ต** **ุ** **ถ** **ณ** **ต** **ุ** **ต** **ิ** **ติ** **มา** **เร** **ต** **ิ** **ติ** **วา**
โต **เส** **ต** **ิ** **ติ** **วา** **นิ** **เส** **ต** **ิ** **ติ** **วา** **อ** **ต** **ุ** **ถ** **เ.** **อ** **ย** **ณ** **ุ** **จ**
ณ **ต** **ุ** **ติ** **ส** **ท** **ุ** **โท** “**ว** **ต** **ุ** **ติ** **เอ** **ต** **า** **ย** **า** **ติ** **ว** **า** **จ** **า**” **ติ**
เอ **ต** **ุ** **ถ** **ว** **ต** **ุ** **ติ** **ส** **ท** **ุ** **โท** **ว** **ิ** **ย** **อ** **า** **ช** **ย** **า** **ติ** **ก** **ป** **ท** **น** **ุ** **ติ**
ท **ฎ** **จ** **พ** **ุ** **โ** **เ.**

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ณ** **ต** **ุ** **ติ**
ความว่า ย่อมฆ่า, ย่อมให้ยินดี หรือว่า
ย่อมลับ. ก็ **ณ** **ต** **ุ** **ติ** ศัพท์นี้ ฟังเห็นว่า เป็น
บทอาชยาค เหมือน **ว** **ต** **ุ** **ติ** ศัพท์ในข้อ
ความนี้ว่า **ว** **ต** **ุ** **ติ** **เอ** **ต** **า** **ย** **า** **ติ** **ว** **า** **จ** **า** (ชื่อว่า
ว **า** **จ** **า** เพราะอรรถว่าเป็นเครื่องกล่าว).

ตถา อาทตเตติ เอตถ วิภตติ-
 ภูตสฺส เตสทฺทสฺส วิย วิภตติภูตสฺส
 ติสทฺทสฺส สญฺโฆคภาโว ๑ ชาติ-
 อนุตสฺสรสฺส รสฺสตุตถจ. มนุญฺญนฺติ
 มนํ อากุโส เณติ โตเสตีติ มนุญฺญํ.
 อยมตฺโถ มนสทฺทูปปทสฺส อา-
 ปุพฺพสฺสิมสฺส ภาธาตฺสฺสวเสน ทฏฺจพฺโ.
 ปญฺญตฺตีติ นานปฺปการโต ปวตฺตี-
 นิวารเณน อกฺขลนํ ฐมฺมานํ ญตฺตี
 มารณํ ปญฺญตฺตี. อถ วา ฐมฺมํ
 สฺกนฺนตํ ฐมฺมเทสฺสนาย จิตฺเต อนเก-
 วิเณ โสมนสฺสฺสฺปาทนํ. อติชินฺนพฺุธิํ
 อนเกวิเณ ภาณติชินฺนกรณญจ
 ปญฺญตฺตี นาม, ตถา โสตฺถนํ จิตฺต-
 โตสเนน จิตฺตนิสาเนน ๑ ปญฺญาปนํ
 ปญฺญตฺตีติ ทฏฺจพฺพ.

อนึ่ง การทำสังโยค (ซ้อน ต อักษร)
 หน้า ต ศัพท์อันเป็นวิภตติ (ตติ) เหมือน
 เต ศัพท์อันเป็นวิภตติในคำนี้ว่า อาทตเต
 (อา + ทา + เต) และรัสสะสระที่สุดธาตุ.
 บทว่า มนุญญํ มีวิเคราะห์ว่า ชื่อว่า
 มนุญญ เพราะอรรถว่ายังใจให้ยินดีเป็น
 พิเศษ. ความหมายนี้ นักศึกษาพึงเห็น
 ด้วยอำนาจ ภา ธาตุนี้อันมี มน ศัพท์
 เป็นอุปบท (วางอยู่ข้างหน้า)มี อาอุปสรรค
 เป็นบทหน้า. บทว่า ปญฺญตฺตี ความว่า
 การกำจัด คือ การฆ่าอกุศลธรรมทั้งหลาย
 ด้วยการระงับความเป็นไปโดยประการ
 ต่าง ๆ ชื่อว่า ปญฺญตฺตี. อีกนัยหนึ่ง
 การยังโสมนัสให้เกิดขึ้นโดยประการ
 หลายอย่าง ในจิตของเวไนยสัตว์ทั้งหลาย
 ผู้กำลังฟังธรรมด้วยธรรมเทศนา, และ
 การกระทำญาณให้คมกล้า โดยประการ
 หลายอย่าง แก่เวไนยสัตว์ทั้งหลายผู้มี
 ปัญญาอันคมกล้า ชื่อว่า ปญฺญตฺตี,
 อนึ่ง พึงเห็นว่า การยังผู้ฟังทั้งหลาย
 ให้เข้าใจ ด้วยการยังจิตให้ยินดี และ
 ด้วยการยังจิตให้คม ชื่อว่า ปญฺญตฺตี.

อิมานิ ฅการนตธาตฺรูปานิ.

กลุ่มธาตุ
 ที่ลงท้ายด้วย ฅ อักษรเหล่านี้ จบ.

อติ
 ฎวาทิตเณ จวคฺคนตธาตฺรูปานิ
 สมตฺตานิ.

กลุ่มธาตุที่ลงท้ายด้วย ฅ วรรค
 ในฎวาทิตเณ
 จบเพียงเท่านี้.

[ฎ วรรค]

อิทานิ ฎวคคนตธาตุรูปานิ
วจุจนุเต :

บัดนี้ ข้าพเจ้าจะกล่าวกลุ่มธาตุ
ที่ลงท้ายด้วย ฎ วรรค ดังนี้ :

ฎการนตธาตุ

ธาตุที่ลงท้ายด้วย ฎ อักษร

ไสฎ คพเพ. คพพิ ทพพนิ.
ไสฎติ.

ไสฎ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง คพพ
(คิกคะนอง, หยั้ง, จองหอง). ความ
คิกคะนอง, ความหยั้ง, ความจองหอง
ชื่อว่า คพพ. ไสฎติ (ย่อมคิกคะนอง).

โยฎ สมพนุเต. โยฎติ.

โยฎ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง สมพนุช
(สัมพันธ์, เกี่ยวเนื่องกัน, เกี่ยวข้อง).
โยฎติ (ย่อมเกี่ยวเนื่องกัน).

เมฎ มิเลฎ อุมมาเท. เมฎติ.
มิเลฎติ.

เมฎ มิเลฎ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง
อุมมาท (บ้า, คลั่ง). เมฎติ (ย่อมบ้า).
มิเลฎติ (ย่อมบ้า).

กฏ วสุสาวรณสุ. กฏติ.

กฏ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง วสุสา-
วรณ (ไหลเท, ตก, ปิดกั้น). กฏติ
(ย่อมตก).

รฎ ปริภาสเน. รฎติ.^๑

รฎ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง ปริภาสน
(ปริภาษ, ด่า). รฎติ (ย่อมด่า).

ลฎ พาลุเย จ. ปุพพาเปกขาย
จกาโร. ลฎติ. ลาฎ.

ลฎ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง พาลุย
(โง่เขลา, ปริภาษ, ด่า), และใช้ในอรรถ

^๑ ฉ. ลฎ ปริภาสเน. ลฎติ, อี. (ล) รฎ ปริภาสเน. (ล) รฎติ.

สฎ รัชชวิสรณคตยวสานเนสุ.^๑
 รัชชา ปีฬา. วิสรณํ วิปฺพรณํ. คตฺยา-
 วสานํ คติยา อวสานํ โอสานํ อภาว-
 กรณํ, นิสิตฺทนนฺติ วุตฺตํ โหติ. สฎฺติ. สานฺโฏ
 วุจฺจติ สานฺโฏโก.

วฏ เวธเน. วฏฺติ. วาฏฺ. วาฏฺโฏ.

ชฎ ฤตฺตาสเน. เขฎฺติ, อาเขฎฺโก,
 เขฎฺโฏ, อุกฺเขฎฺโต, สมุกฺเขฎฺโต.^๒

แห่ง ปริภาสน (ปริภาษ, ต่า). จ อักษร
 มุ่งหมายเอาอรรถข้างต้น. ลฎฺติ (ย่อมน
 ไร่เขลา, ย่อมต่า). ลานฺโฏ (คนไร่เขลา).

สฎ ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง รัช
 (เจ็บไข้, เจ็บปวด), วิสรณ (ชานไป,
 แผ่ไป, ขยายไป), คตฺยวสาน (สิ้นสุด
 การไป). การเบียดเบียน, ความเจ็บปวด,
 การบีบคั้น ชื่อว่า รัชชา. ความแผ่ไป,
 ความชานไป ชื่อว่า วิสรณ. การสิ้นสุด
 การไป, การหยุดยั้งการไป ความไม่มีการ
 กระทำ อธิบายว่า การนี้ ท่านเรียกว่า
 คตฺยวสาน. สฎฺติ (ย่อมนเจ็บปวด, ย่อม
 ชานไป). ผ้าสานูก ท่านเรียกว่า สานฺโฏ.

วฏ ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง เวธน
 (พั้น, พัวพั้น). วฏฺติ (ย่อมนพั้น). วาฏฺ
 (ต้นไทร). วาฏฺโฏ (หลุม).

ชฎ ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง ฤตฺตาสน
 (สะดุ้ง, หวาดเสียว). เขฎฺติ (ย่อมนสะดุ้ง,
 ย่อมหวาดเสียว), อาเขฎฺโก (ความสะดุ้ง,
 ความหวาดเสียว), เขฎฺโฏ (ความสะดุ้ง,
 ความหวาดเสียว), อุกฺเขฎฺโต (ถูกคุกคาม,

^๑ อ. สฎ รัชชวิสรณคตฺยวสานเนสุ.

^๒ วิ.มหาวิภังค. ๑/๒๖๗/๑๘๙.

ถูกขับไล่), สมุกเขมิโต (ถูกคุกคาม, ถูกขับไล่จนแตกกระเจิง).

สิฎ อนาคต. เสฎติ.

สิฎ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง อนาคต (ไม่เอื้อเฟื้อ, ไม่เคารพ). เสฎติ (ยอม ไม่เอื้อเฟื้อ).

ชฎ มฎ สงฆาเต. ชฎติ. มฎติ.

ชฎา, ชฎิโล, ชฎี. อนาคตชฎา พหิชฎา, ชฎาย ชฎิตา ปชา.^๑ กาวิตเต : “โส อิม วิชฎเย ชฎี.”^๒ อรหตตมคคกขณ วิชฎติ นามา”ติ” ปโยโค.

ชฎ มฎ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง สงฆาต (รก, รุงรัง). ชฎติ. มฎติ (ยอม รก, ย่อมรุงรัง). ชฎา (ชฎา, ชฎ, ความ รุงรังของต้นไม้, เกล้าผสม), ชฎิโล (ผู้ เกล้าผสม, ผู้มีชฎา = ฤาษี), ชฎี (ผู้เกล้า ผสม). อนาคตชฎา พหิชฎา (ชฎภายใน, ชฎภายนอก [หมายเอาต้นหาซึ่งรุงรัง ดังชฎ]), ชฎาย ชฎิตา ปชา (หมู่สัตว์ ถูกชฎคือต้นหารัดรังไว้แล้ว). เมื่อลง กาวิตปัจจัยจะมีประโยคว่า โส อิม วิชฎเย ชฎี (ภิกษุ นั้นพึงสาขชฎคือต้นหา นี้ได้). อรหตตมคคกขณ วิชฎติ นาม (เชื่อว่ายอมยังชฎคือต้นหาให้ดับหายไป ในขณะที่อรหัตตมรรค).

ภฎ ภตติย. ภฎติ. ภฎ. เวตนัน
ภฎโก ยถา.^๔

ภฎ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง ภตติ (เลี้ยง, บำรุง). ภฎติ (ยอมเลี้ยง, ย่อม

^๑ ส.ส. ๑๕/๒๐/๒๔๒.

^๒ ส.ส. ๑๕/๖๑/๒๐, ๒๔๒, น.พ. ๑๐/๑๙๗, มลีนุทปญหา ๔๙.

^๓ วิสุทฺธิ. ๑/๕,๓/๓๗๓.

^๔ พ.ชา. ๒๗/๑๕๘๓/๓๑๙. ภตฺตเวตฺตนิ.

ตฎ อุตฺตเย. อุตฺตโย อารีโห
อุพฺเพโธ. ตฎติ. ตฎฺ, คิริตฎฺ, นทีตฎฺ,
ตฎฺ, ตฎฺ.

ขฎ กัเส. ขฎติ. ขฎฺ.

นฎ นติยํ. นฎติ. นฎฺ, นฎกั.

ปิฎ สทฺทสงฺมาญฺสุ. เปฎติ.
เปฎโก, ปิฎกั.

บำรุง). ภาฎ (คนที่เขาเลี้ยง, คนงาน).
เวตน์ ภาฎโก ยถา (เหมือนคนงานคอย
รอรับเงินเดือน ฉะนั้น).

ตฎ ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง อุตฺตย
(สูงขึ้น, ชัน). การสูงขึ้น ชื่อว่า อุตฺตย.
ตฎติ (ย่อมสูงขึ้น). ตฎฺ (ฝั่ง, ตลิ่ง,
ตลิ่งชัน, เหว, ริมเหว, หน้าผา), คิริตฎฺ
(หน้าผา), นทีตฎฺ (ตลิ่งชันแห่งแม่น้ำ),
ตฎฺ (ฝั่ง, ตลิ่ง, ตลิ่งชัน, เหว, ริมเหว,
หน้าผา), ตฎฺ (ฝั่ง, ตลิ่ง, ตลิ่งชัน, เหว,
ริมเหว, หน้าผา).

ขฎ ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง กัเส
(ขุดเจาะ). ขฎติ (ย่อมขุดเจาะ). ขฎฺ
(การขุดเจาะ).

นฎ ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง นติ
(พื่อน, เต็นรำ). นฎติ (ย่อมพื่อน). นฎฺ
(คนเต็นรำ, ตัวละคร), นฎกั (คนเต็นรำ,
ตัวละคร).

ปิฎ ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง สทฺท
(ออกเสียง, กล่าว), สงฺมาญ (ติดต่อกัน,
รวบรวม). เปฎติ (ย่อมกล่าว, ย่อม
รวบรวม). เปฎโก (การกล่าว, การ
รวบรวม), ปิฎกั (ปิฎก, ตะกร้า, กระเช้า).

ปิฎก ศัพท์ ๒ ความหมาย

ปิฎกสทโท^๑ “มา ปิฎกสมุ-
ปทาเนนา”ติอาทีสุ^๒ ปริยตติยัม ทิสฺสติ.

“อถ ปุริโส อาคฺขุเขยฺย กุทาล-
ปิฎกัม อาทายา”ติอาทีสุ^๓ ยสฺมิมิ กิสฺมิณฺจ
ภาชเน.

หฏ ทิตฺติยัม. หฏติ. หฏกัม, หฏกัม.
ยัม ชาตฺรुปี หฏกนฺติ วุจฺจติ.^๔

สฏ อวยเว. สฏติ.

ปิฎก ศัพท์ ย่อมปรากฏในอรรถ
แห่ง ปริยตติ (ตำรา) ในประโยคเป็นต้น
ดังนี้ว่า มา ปิฎกสมุปทาเนน (ท่าน
ทั้งหลาย [อย่าเพิ่งเชื่อ] โดยอ้างตำรา).

ปิฎก ศัพท์ ย่อมปรากฏในอรรถ
แห่ง ยสฺมิมิ กิสฺมิณฺจ ภาชเน (ภาษา
ทุกประเภท) ในประโยคเป็นต้นดังนี้ว่า
อถ ปุริโส อาคฺขุเขยฺย กุทาลปิฎกัม
อาทาย (ครั้งนั้น บุรุษพึงถือจอบและ
ตะกร้าเดินมา).

หฏ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง ทิตฺติ
(รุ่งเรือง, ผุดผ่อง, งดงาม). หฏติ (ย่อม
รุ่งเรือง). หฏกัม (ผุดผ่อง = ทองคำ), หฏกัม
(ผุดผ่อง = ทองคำ). ทองคำ ท่านเรียก
ว่า หฏก (ทองคำที่มดปลวกนำมา).

สฏ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง อวยเว
(ແหลกລະເຢັຍດ, เป็นขึ้น ๆ). สฏติ (ย่อม
ແหลกລະເຢັຍດ).

^๑ วิ.มหาวิภังค.อ. ๑/-/๒๐, ที.สี.อ. ๔/-/๒๔, อภิ.ส.อ. ๔๖/-/๒๕, พ.จริย.อ. ๔๕/-/๒.

^๒ อัง.ติ.ก. ๒๐/๕๐๕/๒๔๓,๒๔๙, อัง.จตุ.ก. ๒๑/๑๙๓/๒๕๙-๒๖๐.

^๓ ที.สี. ๙/๑๖๗/๑๓๒, ม.ม. ๑๒/๒๖๘/๒๕๖. ส.นิ. ๑๖/๒๑๕/๑๐๘, อัง.ติ.ก. ๒๐/๕๐๙/๒๖๒.

^๔ อัง.ติ.ก. ๒๐/๕๑๐/๒๗๖.

ลฎ วิไลณ. ^๑ โลกติ.	ลฎ ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง วิไลณ (คน, กวน, ทำให้ปั่นป่วน). โลกติ (ย้อมคน).
จฎ เปสเน. เจฎติ. เจฎโก.	จฎ ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง เปสเน (ส่งไป, ไซ้). เจฎติ (ย้อมไซ้). เจฎโก (คนไซ้).
วิฎ สทเท. เวฎติ. เวฎโก.	วิฎ ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง สทเท (ออกเสียง, ร้อง, กล่าว). เวฎติ (ย้อมร้อง). เวฎโก (ผู้กล่าว).
อฎ ปฎ อฎ กิฎ กฎ คติย. อฎติ. ปฎติ. เอฎติ. ^๒ เกฎติ. กฎติ.	อฎ ปฎ อฎ กิฎ กฎ ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง คติ (ไป). อฎติ (ย้อมไป). ปฎติ (ย้อมไป). เอฎติ (ย้อมไป). เกฎติ (ย้อมไป). กฎติ (ย้อมไป).
ปโฎ อิจเจว นามิกปทํ ทิฎจํ. ปฎติ ชินณภาวํ คจจตีติ ปโฎ. ปโฎติ วตถํ.	บทว่า ปโฎ เท่านั้น พบว่าใช้เป็น บทนาม. ชื่อว่า ปฎ เพราะอรรถว่า ไป คือ ถึงความแก่คร่ำคร่า. บทว่า ปโฎ ได้แก่ ผ้า.

^๑ น. ลฎ วิไลณ.

^๒ ที.สี.อ. ๔/-/๓๐๖, น. สิลขณนุทวคฺคฎีกา ๑/๒๙๑.

คำศัพท์ที่เป็นชื่อของผ้า

วตถุสสุ หิ อเนกานิ นามานิ :

ปฏฺเฐ โฉโพ สภาฏโก จ
วาโส วสนมंसูกํ
ทุสฺสมจฺฉาหนํ วตฺถํ
เจลํ วสนิ อมฺพรํ.

มฺฐ ปมทุทเน. โมฏติ.

จฺฐ อปฺปีภาเว. โจฏติ.

วฏฺฐิ วิภาชเน. วฏฺฐติ. วณฺโฏ.

รฺฐิ ลฺฐิ เถยฺเย. รฺฐณฺฐติ. ลฺฐณฺฐติ.
รฺฐณฺฐโก. ลฺฐณฺฐโก.

ผฺฐ วิสฺสรणे. โผฏฺฐติ. โผโฏ.

เจฏฺฐ เจฏฺฐายํ. เจฏฺฐติ. เจฏฺฐโก.

ก็ ผ้ามีชื่อหลายชื่อดังนี้ :

ปฏฺเฐ โฉโพ สภาฏโก วาโส วสนน อंसูก
ทุสฺส อจฺฉาหนน วตฺถ เจลน วสนิน
อมฺพร.

มฺฐ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง ปมทุทเน
(เหยียบบย่ำ, ย่ำยี). โมฏติ (ย่อมนเหยียบบย่ำ).

จฺฐ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง อปฺปีภาเว
(ความมีน้อย). โจฏติ (ย่อมน้อย).

วฏฺฐิ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง วิภาชเน
(แบ่ง, จำแนก). วฏฺฐติ (ย่อมนแบ่ง). วณฺโฏ
(ก้าน, ชั่ว).

รฺฐิ ลฺฐิ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง
เถยฺเย (ลัก, ขโมย). รฺฐณฺฐติ (ย่อมนขโมย).
ลฺฐณฺฐติ (ย่อมนขโมย). รฺฐณฺฐโก (ผู้ขโมย =
โจร). ลฺฐณฺฐโก (ผู้ขโมย = โจร).

ผฺฐ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง วิสฺสรणे
(ผิดปกติ, วิกल, บกพร่อง). โผฏฺฐติ
(ย่อมน้ำ ๆ บอ ๆ). โผโฏ (คนบ้า ๆ บอ ๆ).

เจฏฺฐ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง เจฏฺฐายํ
(ใช้). เจฏฺฐติ (ย่อมนใช้). เจฏฺฐโก (คนใช้).

ขฎ ปริวตตเน. โสมฎติ.	ขฎ ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง ปริวตตน (แลก, เปลียน). โสมฎติ (ย่อมนแลก).
ขฎ ลฎ ปฎิฆาเต. โรฎติ. โลฎติ.	ขฎ ลฎ ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง ปฎิฆาต (เบียดเบียน, ทรมาน). โรฎติ (ย่อมนเบียดเบียน). โลฎติ (ย่อมนเบียดเบียน).
ขฎ เจตายัม. ขฎติ. ขฎโ. ขฎโ จจุจติ กุมโ.	ขฎ ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง เจตา (คิด, รู้, จงใจ). ขฎติ (ย่อมนจงใจ). ขฎโ (หม้อ). หม้อ ท่านเรียกว่า ขฎ.
อิมานิ ตทภิกษานานิ :	คำศัพท์ที่เป็นชื่อ ของหม้อนั้น ดังนี้ :
ขฎโ กุมโ ขฎิ กุมภิ ตฤตทิโร ต อุกุขลิ มหนตภาชนัน จาฎิ อติขุทท์ กุฎิ ภาเว.	หม้อทั่วไปมี ๔ คำ คือ ขฎ ๑ กุมภ ๑ ขฎิ ๑ กุมภิ ๑ ส่วนหม้อข้าว ชื่อว่า อุกุขลิ หม้อใหญ่ ชื่อว่า จาฎิ หม้อเล็ก ชื่อว่า กุฎ.
จฎ ภฎ ปริภาสเน เทฎ จ. จฎติ. ภฎติ. เทฎติ.	จฎ ภฎ เทฎ ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง ปริภาสน (ปริภาษ, ด่า). จฎติ (ย่อมนด่า). ภฎติ (ย่อมนด่า). เทฎติ (ย่อมนด่า).
กฎ โภฎิลเล. กุฎติ. ปฎิกุฎติ.	กฎ ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง โภฎิลล (คด, โค้ง, โกง, งอ). กุฎติ (ย่อมนคด). ปฎิกุฎติ (ย่อมนคด).
ปฎ สักิเลสเน. ปฎติ.	ปฎ ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง สักิเลส (เศร้าหมอง, เตือดร้อน). ปฎติ (ย่อมนเศร้าหมอง).

จฎ จฏ จฏฎ เจทเน. จฎติ.
จฎติ. จฏติ.^๒

จฎ จฏ จฏฎ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง
เจทเน (ตัด). จฎติ (ย่อมตัด). จฎติ
(ย่อมตัด). จฏติ (ย่อมตัด).

จฎฎ วิกสเน. จฎฎติ.

จฎฎ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง วิกสเน
(บาน, เปิดออก). จฎฎติ (ย่อมบาน).

จฎฎ อคฺคิสททปฏฺเขปมทฺทเนสุ.
จฎฎติ.

จฎฎ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง อคฺคิสทท
(เสียงไฟไหม้), อคฺคิปฏฺเขป (ก่อไฟ),
อคฺคิมทฺทน (สีไฟ). จฎฎติ (ย่อมแตก
เปรี๊ยะ ๆ, ย่อมก่อไฟ, ย่อมสีไฟ).

จฏฎ กลกหมฺมนิ. จฏฎติ.

จฏฎ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง กลกหมฺม
(ทะเลาะ, วิวาท, โต้เถียง). จฏฎติ (ย่อม
ทะเลาะ).

จฎฎ ปฏฺิฆาเต. จฎฎติ. โฆฎฎโก.

จฎฎ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง ปฏฺิฆาต
(เสมียน, ตี, เบียดเบียน). จฎฎติ (ย่อม
เสมียน). โฆฎฎโก (ผู้เบียดเบียน).

ฎการนตธาตฺรฺพานิ.

กลุ่มธาตุ
ที่ลงท้ายด้วย ฎ อักษร จบ.

^๑ จ. ฎ.

^๒ จ. ฎติ.

อยู่ใกล้ ๆ). (กาลาติปัตติวิภตติ)
 อฏฺฐิสฺสสา (จักได้ยื่นแล้ว). อฏฺฐิสฺสํสฺส
 (จักได้ยื่นแล้ว), อตฺถิสฺสสา (จักได้ดำรง
 อยู่แล้ว), อตฺถิสฺสํสฺส (จักได้ดำรงอยู่แล้ว).

จาทฺ. อฺปฺปจาทฺ. อฺปฺปจฺหิตฺ.
 อตฺถจาทฺ. อตฺถจฺหิตฺ. จตฺวา, อตฺถจิตฺวา.
 อฺปฺปจฺหิตฺวา, อตฺถจฺหิตฺวา. จานํ, จิตฺ,
 สณฺจิตฺ, อวฏฺฐิตฺ.^๑ สณฺจฺจานํ, ปฏฺฐฺจฺจานํ.
 อฺปฺปจฺจาโก, จิตฺ. ปพฺพตฏฺฐโจ. ภูมฺมฏฺฐโจ.^๒
 อฺปฺปจฺหํ อิจฺจาทีนํ.

(ตุํ ปัจจย) จาทฺ (เพื่อยื่น).
 อฺปฺปจาทฺ (เพื่อบำรุง). อฺปฺปจฺหิตฺ (เพื่อบำรุง).
 อตฺถจาทฺ (เพื่อดำรงอยู่, เพื่อดำรงมัน).
 อตฺถจฺหิตฺ (เพื่อดำรงอยู่, เพื่อดำรงมัน).
 (ตฺวา ปัจจย) จตฺวา (ยื่นอยู่แล้ว, ดำรงอยู่แล้ว).
 อตฺถจิตฺวา (ยื่นอยู่แล้ว, ดำรงอยู่แล้ว).
 อฺปฺปจฺหิตฺวา (ยื่นอยู่แล้ว, ดำรงอยู่แล้ว),
 อตฺถจฺหิตฺวา (ยื่นอยู่แล้ว, ดำรงอยู่แล้ว).
 (ยฺ ปัจจย เป็นต้น) จานํ (การตั้งอยู่).
 จิตฺ (การตั้งอยู่), สณฺจิตฺ (การตั้งมัน),
 อวฏฺฐิตฺ (การตั้งมัน). สณฺจฺจานํ (การดำรงอยู่),
 ปฏฺฐฺจฺจานํ (การดำรงอยู่). อฺปฺปจฺจาโก (ผู้บำรุง,
 ผู้เข้าไปยื่นใกล้ชิด). จิตฺ (ยื่นอยู่แล้ว).
 ปพฺพตฏฺฐโจ (ผู้ยื่นอยู่บนภูเขา), ภูมฺมฏฺฐโจ
 (ผู้ยื่นอยู่บนแผ่นดิน). อฺปฺปจฺหํ (ผู้บำรุงอยู่).

^๑ อภ.ส. ๓๔/๒๖/๑๑.

^๒ พ.ธ. ๒๕/๑๒/๑๘.

อรรถุทธาระของ จาน ศัพท์

ตตถ จานสหุโท^๑ อีสฺสรียจติ-
ขณการณณสฺ ทิสฺสติ.

บรรดาบทเหล่านั้น จาน ศัพท์
ย่อมปรากฏใช้ในอรรถแห่ง อีสฺสรีย
(ความเป็นใหญ่, ตำแหน่ง), จิตติ
(การดำรงอยู่) ขณ (เร็วชั่วพริบตา),
การณ (เหตุ).

“กั ปนายสฺมา เทวานมินุโท กมฺมํ
กตฺวา อิมํ จานํ ปตฺโต”ติอาทิสฺ^๒ หิ
อีสฺสรียเย ทิสฺสติ.

กั จาน ศัพท์ ย่อมปรากฏใช้ ใน
อรรถแห่ง อีสฺสรีย (ความเป็นใหญ่,
ตำแหน่ง) ในประโยคเป็นต้น ดังนี้ว่า กั
ปนายสฺมา เทวานมินุโท กมฺมํ กตฺวา อิมํ
จานํ ปตฺโต (ข้าแต่ท่านผู้มีอายุ ท้าวสักกะ
จอมเทพทำกรรมอะไรไว้ จึงลู่ถึงฐานะนี้).

“จานกฺสโล โหติ อุกฺขนเวธี”ติ-
อาทิสฺ^๓ จิตฺยํ.

จาน ศัพท์ ย่อมปรากฏใช้ในอรรถ
แห่ง จิตติ (การดำรงอยู่) ในประโยคเป็นต้น
ดังนี้ว่า จานกฺสโล โหติ อุกฺขนเวธี
เป็นผู้ฉลาดในการยืน,^๔ เป็นผู้ยืนได้เร็ว).

“จานโสเปตํ ตถาคตํ ปฏฺิภาตี”ติ-
อาทิสฺ^๕ ขณ.

จาน ศัพท์ ย่อมปรากฏใช้ในอรรถ
แห่ง ขณ (เร็วชั่วพริบตา) ในประโยค
เป็นต้น ดังนี้ว่า จานโสเปตํ ตถาคตํ

^๑ อัง.เอกก.อ. ๑๓/-/๒๔๒.

^๒ ที.มหา. ๑๐/๒๖๒/๓๑๘

^๓ อัง.จตุกก. ๒๑/๑๘๒/๒๓๑.

^๔ ม.ม. ๑๓/๙๕/๙๓. จานโสเวตํ.

^๕ ดูเทียบ บาลีพุทธโมส สหทนีติ ธาตุมาลา
หน้า ๑๕๘.

"จानญจ จานโส ฅตฺวา
อญจานญจ อญจานโส"ติอาทีสุ^๑ การณ.

การณญหิ ยสุมา ตตฺถ ผลั
ติฏฺจติ ตทายตฺตวฺตฺติภาเวน ตสุมา
จานนฺติ วุจฺจติ.

อิสฺสรียเย จิตฺยญฺจ
ขณฺสมิมฺปิ จ การณ
จตุสฺวตฺถสฺส เอเตสฺ
จานสทฺโท ปวตฺตตีติ.

เจ สทฺทสงฺขาเตสฺ.^๒ จียติ.

เจ เวจฺเน. จายติ.

ปฏิกาติ (การตอบปัญหานั้น ย่อมแจ่ม
แจ้งกะพระตถาคตโดยทันที).

จาน ศัพท์ ย่อมปรากฏใช้ในอรรถ
แห่ง การณ (เหตุ) ในประโยคเป็นต้น
ดังนี้ว่า จานญจ จานโส ฅตฺวา
อญจานญจ อญจานโส (พระตถาคตทรง
รู้เหตุโดยความเป็นเหตุ ทรงรู้สิ่งอันมิใช่
เหตุโดยความเป็นสิ่งที่ไม่ใช่เหตุ).

ก็เพราะผลตั้งอยู่ในเหตุ นั้น โดย
ความเป็นไปเนื่องด้วยเหตุ นั้น เพราะ
เหตุ นั้น เหตุ ท่านจึงเรียกว่า จาน.

(ในเรื่องนี้ ข้าพเจ้าจะกล่าวสรุป
เป็นคาถาดังนี้) จาน ศัพท์ใช้ใน
อรรถ ๔ อย่าง คือ อิสฺสรีย ๑ จิต
๑ ขณ ๑ การณ ๑.

เจ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง สทฺท
(ออกเสียง, กล่าว, พูด), สงฺขาต (รวม
กัน, ประชุม). จียติ (ยอมกล่าว).

เจ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง เวจฺน
(พิน, โปก). จายติ (ยอมพิน).

^๑ ม.ม. ๑๒/๑๖๖/๑๔๐.

^๒ ดูเทียบ บาลีพุทธโมส สทฺทนีติ ธาตุมาลา หน้า ๑๕๙.

ปจ วิทยุติย์ วาจารย์. ฌมมัม
ปจติ. ปาโจ, นกฺขตฺตปาจโก, โส
โหระปาจกั ปุจฺฉิ.^๑ สพฺพปาจี ภวิสฺสติ.^๒
ปจฺติตุํ ปจฺติเว, ปจฺติวา, ปจฺติวาน, ปจฺติตฺน,
ปจฺย, ปจฺยาน.

เอววิธํ ตุํปจฺจยนฺตาทิวิภาคํ
สพฺพตฺถ ยถารหิ วตฺตูกามาปี คนฺถ-
วิตฺถารภเยน น วทาม. อวฺตฺโตปี อิติโส
วิภาโค นยานุสาเรน ยถาสมฺภวํ สพฺพตฺถ
โยเชตฺตพฺโพ. ยตฺถ ปน ปาพินิสฺสสนาติ-
วิเสโส อิจฺฉิตฺตพฺโพ โหติ, ตตฺถเวตฺตํ
ทสฺเสสฺสสาม.

ปจ ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง วิทยุติ-
วาจา (กล่าว, พูด, อ่าน, สวด, สาธยาย).
ฌมมัม ปจติ (ย่อมหาธยายธรรม). ปาโจ
(ปาละ, ผู้กล่าว, ผู้สาธยาย), นกฺขตฺต-
ปาจโก (ผู้ทำนายนักชัตตฤกษ์), โส
โหระปาจกั ปุจฺฉิ (เขาถามหมอดูผู้อ่าน
คำทำนาย). สพฺพปาจี ภวิสฺสติ (จักเป็นผู้
ชำนาญในพระไตรปิฎกทั้งปวง). ปจฺติตุํ,
ปจฺติเว (เพื่อสาธยาย), ปจฺติวา, ปจฺติวาน
(สาธยายแล้ว), ปจฺติตฺน, ปจฺย, ปจฺยาน
(สาธยายแล้ว).

ข้าพเจ้าแม้ต้องการจะกล่าวการ
จำแนกมีการลง ตุํ ปัจจัยเป็นต้น อันมี
ประการอย่างนี้ ในที่ทุกแห่งตามสมควร
แต่ไม่ได้กล่าวไว้ เพราะกลัวคัมภีร์จะ
พิสดารเกินไป. การจำแนกเช่นนี้แม้ไม่ได้
กล่าวไว้ นักศึกษาก็ควรประกอบได้ในที่
ทุกแห่งตามความเหมาะสม โดยทำนอง
แห่งนยะ. ส่วนในที่ได้ ความพิเศษมีการ
อ้างหลักฐานจากพระบาลีเป็นต้น จำเป็น
ต้องปรารภณา, ข้าพเจ้าจักแสดงการ
จำแนกนั้นไว้เฉพาะในที่นั้นเท่านั้น.

^๑ ฉ. มหาวิส ๓๕/๗๑.

^๒ พ.ธ. ๓๒/๑๒/๗๖.

วช ภูติเย. วชติ. วชโร. **วชโรติ**
 ภูตสมนสรวิรมิ วตตพพวจน. ตถา หิ
 วินยภูตกถาย "วชโรติ ภูโล, ภูโล จ
 สมนสรโร จาย ภิกขุติ วุตต^๑ โหติ"ติ^๑
 วุตต.

มช นิวาเส. มชติ. มโจ.

กช กิจจชีวเน. กชติ. กโจ.

รช ปริภาสเน. รชติ.

สาช พลกกาเร. พลกกาโร นาม
 อตตโน พเลน ยถาชฎาสมย ทพพลลสุส
 อภิภวน. สาชติ. साโจ.

วช ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง ภูติเย
 (อ้วน, ใหญ่). วชติ (ย้อมอ้วน). วชโร
 (อ้วน, ลำสัน). คำว่า **วชโร** เป็นคำที่จะ
 ฟังกล่าว ในบุคคลผู้มีร่างกายอ้วนลำสัน.
 จริงอย่างนั้น ในอรรถกถาพระวินัย พระ
 อรรถกถาจารย์กล่าววว่า บทว่า **วชโร**
 ได้แก่ ภูโล (อ้วน), มีคำอธิบายว่า ภิกษุนี้
 ทั้งอ้วน ทั้งมีร่างกายลำสัน.

มช ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง นิวาเส
 (อยู่, อาศัย). มชติ (ย้อมอยู่). มโจ (ผู้อยู่,
 ผู้อาศัย).

กช ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง กิจจชีวเน
 (เป็นอยู่ลำบาก, ขัดสน, ยากจน). กชติ
 (ย้อมขัดสน). กโจ (พิน).

รช ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง ปริภาสเน
 (ปริภาษ, ด่า). รชติ (ย้อมปริภาษ,
 ย้อมด่า).

สาช ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง พลกการ
 (ข่มเหง, รังแก). การข่มเหงคนผู้มีกำลัง
 อ่อนแอ ด้วยกำลังของตนตามอัธยาศัย
 ชื่อว่า พลกการ. สาชติ (ย้อมข่มเหง).
 साโจ (การข่มเหง).

^๑ วิ.ภิกขุณี.อ. ๒/-/๔๒๖.

อุช รุช ลุช อุปมาเต. โฉจติ.
โรจติ. โลจติ.

อุช รุช ลุช ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง
อุปมาต (เบียดเบียน, ประทุษร้าย).
โฉจติ (ยอมเบียดเบียน). โรจติ (ยอม
เบียดเบียน). โลจติ (ยอมเบียดเบียน).

ปิช หีสาส์กิเลสสุ. เปจติ. ปิจโร.

ปิช ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง หีสา
(เบียดเบียน), ส์กิเลส (เศร้าหมอง).
เปจติ (ยอมเบียดเบียน). ปิจโร (หม้อข้าว,
กระถาง, กระทะ).

สช เกตเว จ. ปุพพตฺถสุ จกาโร.
สจติ. สโจ. สจติ เกราฎโก วุจติ.

สช ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง เกตว
(ข้อโกง), และใช้ในอรรถแห่ง ส์กิเลส
(เศร้าหมอง). จ อักษรมุ่งหมายเอาอรรถ
เบื้องต้น (ส์กิเลส). สจติ (ยอมข้อโกง,
ล่อลวง). สโจ (คนโกง). ผู้คดโกง,
หลอกลวง ท่านเรียกว่า สช.

สุช คติปฏิมาเต. คมนปฎิหนนํ
คติปฏิมาโต. โสจติ.

สุช ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง คติ-
ปฏิมาต (การเดินกระเผลก). การ
ห้ามการไป ชื่อว่า คติปฏิมาต. โสจติ
(ยอมเดินกระเผลก).

กุช ลุช อาลสุสิเย จ. จกาโร
ปุพพตฺถ จ. กุณฺจติ. กุณฺโจ. ลุณฺจติ.
ลุณฺโจ.

กุช ลุช ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง
อาลสุสิเย (เกียจคร้าน, เฉื่อยชา), และ
ใช้ในอรรถแห่ง คติปฏิมาต (การเดิน
กระเผลก). จ อักษรมุ่งหมายเอาอรรถ
เบื้องต้น (คติปฏิมาต). กุณฺจติ (ยอม
เกียจคร้าน, ย่อมเฉื่อยชา). กุณฺโจ

(คนเกียจคร้าน, คนเฉื่อยชา). สุนฺจติ
(ยอมเกียจคร้าน, ยอมเฉื่อยชา). สุนฺจโ
(คนเกียจคร้าน, คนเฉื่อยชา).

สุจิ โสสนเน. สุนฺจติ. สุนฺจจิ.

สุจิ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง โสสน
(แห่ง, เห็น). สุนฺจติ (ยอมแห่ง). สุนฺจจิ
(ความแห่ง).

รุจิ รุจิ อจิ คติยํ. รุณฺจติ.
รุณฺจติ. อณฺจติ.

รุจิ รุจิ อจิ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง
คติ (ไป). รุณฺจติ (ยอมไป). รุณฺจติ
(ยอมไป). อณฺจติ (ยอมไป).

เวช เวชเน. เวชติ, นิพฺเพชติ.
เวชนํ, นิพฺเพชนํ.

เวช ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง เวชน
(พัน, ผูก, โปก, มัด). เวชติ (ยอมพัน).
นิพฺเพชติ (ยอมแก้มัดออก). เวชนํ
(การพัน), นิพฺเพชนํ (การแก้มัดออก).

วชิ เอกจริยายํ. วณฺจติ.

วชิ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง เอกจริยา
(ฝึกอยู่คนเดียว, โดดเดี่ยว). วณฺจติ
(ยอมโดดเดี่ยว).

มช กุชิ โสเก. มชติ. กุณฺจติ.

มช กุชิ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง โสก
(เศร้าโศก, เสียใจ). มชติ (ยอมเศร้าโศก).
กุณฺจติ (ยอมเศร้าโศก).

เอช เชช วิพาทายํ. เอชติ.
เชชติ. วิเชชติ. วิเชชนํ.

เอช เชช ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง
วิพาทา (เบียดเบียน, กำจัด, ฆบกวณ).
เอชติ (ยอมเบียดเบียน). เชชติ (ยอม
เบียดเบียน). วิเชชติ (ยอมเบียดเบียน).
วิเชชนํ (การเบียดเบียน).

ลจ ปฎิมาเต. โลกติ.

ลจ ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง ปฎิมาต
(เบียดเบียน). โลกติ (ย่อมเบียดเบียน).

ปจ วิทยาน. ปจติ.

ปจ ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง วิทยาน
(ปรากฏ, เป็นที่รู้จัก). ปจติ (ย่อม
ปรากฏ).

ลจ สักกิลเส. โลกติ.

ลจ ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง สักกิลเส
(เศร้ามอง, รุ่มร้อน). โลกติ (ย่อมเศร้ามอง).

จการนตธาตูปานิ.

กลุ่มชาติ
ที่ลงท้ายด้วย จ อักษร จบ.

ทการนุตธาตุ

ท วิหાયสคตีย^๑ คมนมตเต จ.
 เทติ,^๒ ทยติ. เทมาโน. อุจฺเจ สกฺณ-
 เทมาน.^๓ เย มํ ปุเร ปจฺจุทฺเทนฺติ.^๔

ท ชิปนุทฺทเนสฺ. เทติ. อุทฺเทติ.

อิโต พหิทฺธา ปาสณฺทา
 ทิฏฺฐิสฺส ปสฺสีทนฺติ เต
 น เตสํ ธมฺมํ โรเจมิ
 น เต ธมฺมสฺส โกวิทา.^๕

เอตถ จ ปาสณฺทาติ ปาสํ
 เทนฺตีติ ปาสณฺทา, สตฺตานํ จิตฺเตสฺ

ธาตุที่ลงท้ายด้วย ท อักษร

ท ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง วิหાયสคติ (เหาะ, ลอย, บินไป), และใช้ในอรรถแห่ง คมนมตต (เพียงเดินไป). เทติ (ย่อมหะาะไป), ทยติ (ย่อมหะาะไป). เทมาโน (บินไปอยู่). อุจฺเจ สกฺณเทมาน (ดูกรนกตัวบินไปในอากาศ อันสูง). เย มํ ปุเร ปจฺจุทฺเทนฺติ (เมื่อก่อน พระลูกน้อยทั้งสอง เคยต้อนรับแม่ผู้กลับมาจากป่าแต่ไกล).

ท ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง ชิปน (กว้าง, ปา, โยน), อุทฺทน (เหาะ, บิน, ดัก). เทติ (ย่อมห้าง, ย่อมบิน). อุทฺเทติ (ย่อมห้าง, ย่อมบิน):

คนเจ้าทิฏฐิภายนอกพระศาสนานี้
 ย่อมจมอยู่ในทิฏฐิทั้งหลาย เรา
 ไม่ชอบใจธรรมของพวกเขา พวกเขา
 เขาเป็นคนไม่ฉลาดในธรรม.

ก็ในพระคาถานี้ คำว่า ปาสณฺทา
 มีวิเคราะห์ว่า ชื่อว่า ปาสณฺทา เพราะ

^๑ ก. เวหาสคตีย.

^๒ ที.ส. ๙/๓๓๑/๙๕. เทติ. เอวมุปริปี.

^๓ พ.ท. ๒๗/๔๙๐/๑๒๔.

^๔ พ.ท. ๒๗/๑๑๘๖/๔๒๗.

^๕ ส.ส. ๑๕/๕๔๘/๑๙๖.

ทิจฺฉิปาสํ ชิปนฺตฺติ อตฺถเ. ๑ อถวา
ตณฺหาปาสํ ทิจฺฉิปาสญจ เทนฺติ
อุชฺชฺเตนฺตฺติ ปาสณฺทา. ๒

มฺชฺชิตฺติ กณฺทเน. มณฺทตฺติ. กุมาริ
มณฺททิสฺสุ. มณฺทโท.

จฺจฺจฺจฺ ทาวกรณ. จฺจฺจฺจฺตฺติ.

อจฺจฺจฺจฺ อภฺยโยเค. อจฺจฺจฺจฺตฺติ.

คจฺจฺจฺจฺ วทเนกเทเส. คณฺทตฺติ.
คณฺทโท.

หฺจฺจฺจฺจฺ ปฺจฺจฺจฺ สจฺจฺจฺมาเต. หฺจฺจฺจฺจฺตฺติ.
ปฺจฺจฺจฺจฺตฺติ. ปฺจฺจฺจฺจฺโท.

อรรถว่าดักบ่วง, หมายความว่า ขว้าง
บ่วงคือทิจฺฉิเข้าไป ในจิตของสัตว์
ทั้งหลาย. อีกนัยหนึ่ง ชื่อว่า ปาสณฺทา
เพราะอรรถว่าดัก คือ คล้องบ่วงตณฺหา
และบ่วงทิจฺฉิ.

มฺชฺชิตฺติ ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง กณฺทเน
(โกน, ตัด). มณฺทตฺติ (ย่อมโกน). กุมาริ
มณฺททิสฺสุ (โกนศีรษะเด็ก). มณฺทโท (คน
ศีรษะโล้น).

จฺจฺจฺจฺ ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง ทาว-
กรณ (เยื้องกราย). จฺจฺจฺจฺตฺติ (ย่อม
เยื้องกราย).

อจฺจฺจฺจฺ ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง อภฺยโยค
(ห้องร้อง, ดำเนินคดี). อจฺจฺจฺจฺตฺติ (ย่อมห้อง
ร้อง).

คจฺจฺจฺจฺ ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง วทเนก-
เทส (ส่วนหนึ่งของปาก, อากาณแห่งแก้ม
[เช่นท่ากระพุ่มแก้ม]). คณฺทตฺติ (ย่อมเป็น
ส่วนหนึ่งของปาก). คณฺทโท (แก้ม).

หฺจฺจฺจฺจฺ ปฺจฺจฺจฺ ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง
สจฺจฺจฺมาต (รวบรวม, ประชุม). หฺจฺจฺจฺจฺตฺติ
(ย่อมรวบรวม). ปฺจฺจฺจฺจฺตฺติ (ย่อมรวบรวม).

๑ ส.ส.อ. ๑๐/-/๒๒๕.

๒ พ.น.อ. ๒๗/-/๗๑.

(ย่อมรวบรวม). ปิณฑติ (ย่อมรวบรวม).
ปิณฑโท (ก้อนข้าว, ก้อน, ขึ้น).

หิทธิ คติย. หิณฑติ, อาหิณฑติ.

หิทธิ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง คติ
(ไป). หิณฑติ (ย่อมไป), อาหิณฑติ
(ย่อมเที่ยวไป).

กฤทธิ ทาเห. กุณฑติ. กุณฑโท.

กฤทธิ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง ทาห
(เผาไหม้, ร้อน). กุณฑติ (ย่อมเผาไหม้).
กุณฑโท (หม้อข้าว).

วฤทธิ มทธิ เวชเน. วณฑติ:
มณฑติ. มณฑล.

วฤทธิ มทธิ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง
เวชน (พัวพัน, ทะลุทะลวง, ทิ่มแทง).
วณฑติ (ย่อมพัวพัน, ย่อมทะลุทะลวง).
มณฑติ (ย่อมพัวพัน, ย่อมทะลุทะลวง).
มณฑล (มณฑล, วงกลม, ดวง [เช่น
ดวงจันทร์]).

ภฤทธิ ปริภาสเน. ภณฑติ.
ภณฑน. ภณฑโท.

ภฤทธิ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง ปริภาสน
(ปริภาษ, ดำ). ภณฑติ (ย่อมดำ).
ภณฑน (การทะเลาะ, การเถียง). ภณฑโท
(ทรัพย์สิน).

มฤทธิ มชฺชเน. มณฑติ. มณฑน.

มฤทธิ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง มชฺชน
(ขัดสี). มณฑติ (ย่อมขัดสี). มณฑน
(เครื่องประดับ, เครื่องตกแต่ง).

ตุฤทธิ โตฬเน. ตุนฑติ. ตุนฑโท.
ตุนฑเนาทาย คจฺเจยฺย.^๑

ตุฤทธิ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง โตฬน
(จิก, คาบ). ตุนฑติ (ย่อมจิก). ตุนฑโท

^๑ พ.ชา. ๒๗/๑๑๙๗/๒๕๑.

(จะงอยปาก). ตฤณเทนาทาย คจฺเจยฺย
(คาบด้วยจะงอยปาก บินไป).

ภุทธิ ภรณ. ภุณฺทติ.

ภุทธิ ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง ภรณ
(ทรงไว้, เลี้ยงดู). ภุณฺทติ (ย่อมทรงไว้).

จทธิ โภเป. จณฺทติ. จณฺโท.
จณฺททาโล, จณฺทิกุกั.^๑

จทธิ ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง โภป
(โกรธ, ดุร้าย, โหดเหี้ยม). จณฺทติ (ย่อม
โกรธ). จณฺโท (คนโหดร้าย). จณฺททาโล
(คนจัญทาล), จณฺทิกุกั (ความดุร้าย,
ความโหดเหี้ยม).

สทธิ รุชายั. สณฺทติ. สณฺโท.

สทธิ ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง รุชา
(เจ็บไข้, เจ็บปวด). สณฺทติ (ย่อม
เจ็บปวด). สณฺโท (ความเจ็บปวด).

ตทธิ ตาฬเน. ตณฺทติ. วิตณฺทติ.^๒
วิตณฺททา.

ตทธิ ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง ตาฬน.
(ทิมแทง, ตี). ตณฺทติ (ย่อมทิมแทง).
วิตณฺทติ (ย่อมทิมแทง). วิตณฺททา
(วาทิมแทง).

ปทธิ คติยั. ปณฺทติ. ปณฺททา,
ปณฺทติโต. เอตถ ปณฺททาติ ปณฺททา.

ปทธิ ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง คติ (ไป,
รู้). ปณฺทติ (ย่อมไป, ย่อมรู้). ปณฺททา
(ปัญญา), ปณฺทติโต (ผู้ถึงพร้อมด้วย
ปัญญา = บัณฑิต). บรรดาบทเหล่านั้น
บทว่า ปณฺททา ได้แก่ ปัญญา.

^๑ อภิ.ส. ๓๔/๓๒๖/๑๒๓.

^๒ ฉ. อัย ปาโจ น ทิสฺสติ.

วิเคราะห์ ปณฺทิต สัมพ

สา หิ สุขุเมสุปี อตฺเถสุ ปณฺทติ
 คจฺจติ ทุกฺขาทีนํ ปิพฺพาทิกมฺปิ อากาโร
 ชานาตีติ "ปณฺทา"ติ วุจฺจติ. **ปณฺทิตฺติ**
 ปณฺทาย อิตฺติ คิตฺติ ปวตฺติตฺติ
ปณฺทิตฺติ.^๑ อถ วา สญฺชาตา ปณฺทา
 เอตฺตฺสชาติ **ปณฺทิตฺติ**. ปณฺทติ ฅาณ-
 คติยา คจฺจตีติปิ **ปณฺทิตฺติ**. ตถา หิ
 อญฺจกถายํ วุตฺตํ "ปณฺทนฺตีติ **ปณฺทิตฺตา**.
 สนฺทิกฺกสมฺปฺรายิกตฺเถสุ ฅาณคติยา
 คจฺจนฺตีติ อตฺเถ"ติ.^๒

คฺทิตฺติ มเท. คณฺทติ.

ก็ปัญญา นั้น ท่านเรียกว่า ปณฺทา
 เพราะอรรถว่าดำเนินไป คือ ไป ในอรรถ
 ทั้งหลายที่ลึกซึ้ง ได้แก่ ย่อมรู้อาการแม้มี
 การบีบคั้นเป็นต้น แห่งอริยสัจทั้งหลาย
 มีทุกข์เป็นต้น. บทว่า **ปณฺทิตฺติ** มี
 วิเคราะห์ว่า ชื่อว่า **บัณฑิต** เพราะอรรถ
 ว่า ดำเนินไป คือ ไป ได้แก่ เป็นไปด้วย
 ปัญญา. อีกนัยหนึ่ง ปัญญาเกิดพร้อมแล้ว
 แก่บุคคลนั้น เพราะเหตุนั้น บุคคลนั้น
 ชื่อว่า **บัณฑิต**. ชื่อว่า **บัณฑิต** เพราะ
 อรรถว่า ดำเนินไป คือ ไป ด้วยญาณ
 คติบ้าง. จริงอย่างนั้น พระอรรถกถา
 จารย์กล่าวไว้ในอรรถกถาว่า เหล่าชน
 ชื่อว่า **บัณฑิต** เพราะอรรถว่าดำเนินไป
 อธิบายว่า ดำเนินไปในประโยชน์อันเป็น
 ไปในภพนี้และภพหน้าด้วยญาณคติ.

คฺทิตฺติ ภาตฺถุ ใช้ในอรรถแห่ง มท
 (เมมา, มัวเมมา). คณฺทติ (ย้อมเมมา).

^๑ พ.ศ.พ. ๑๙/-/๑๒๓.

^๒ พ.ศ.พ. ๑๖/-/๑๓๗, พ.ศ.พ. ๒๑/-/๑๘๘.

ขทฺธิ มนุสฺเส.^๑ ขณฺุฑฺติ. ขณฺุฑฺติโต,
ขณฺุฑฺโต.

ขทฺธิ ชาติฺ ใช้ในอรรถแห่ง มนุสฺส
(กวน). ขณฺุฑฺติ (ย้อมกวน). ขณฺุฑฺติโต
(ผู้กวน, กวนแล้ว), ขณฺุฑฺโต (น้ำตาล
ก้อน).

ลทฺธิ ชิวฺหามถเน. ลณฺุฑฺติ.
ลณฺุฑฺโต.

ลทฺธิ ชาติฺ ใช้ในอรรถแห่ง
ชิวฺหามถน (ทำลายรสชาติ). ลณฺุฑฺติ
(ย้อมทำลายรสชาติ). ลณฺุฑฺโต (คุณ
ของสัตว์).

ทการนตธาตฺรูปานิ.

กลุ่มชาติ
ที่ลงท้ายด้วย ท อักษร จบ.

^๑ ส.อ. ขณฺุฑฺ.

ฌการนุตธาตุ

วฑฒ วฑฒเน. วฑฒติ. สิริ-
วฑฒโก, ธนวฑฒโก, วฑฒิต, พุฑฒ.
เอตถ ๑ วการสุส พกาโร, อการสุส
จกาโร.

กฑฒ อากฑฒเน. กฑฒติ,
อากฑฒติ, นิกฑฒติ. อกามิ^๑ ปริ-
กฑฒนติ, อุกกณเเว วายสา.^๒

อิมานิ ฌการนุตธาตुरुปานิ.

ธาตุที่ลงท้ายด้วย ฌ อักษร

วฑฒ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง วฑฒน
(เจริญ, รุ่งเรือง, แก่, เฒ่า). วฑฒติ (ย่อม
เจริญ). สิริวฑฒโก (ผู้เจริญด้วยสิริ),
ธนวฑฒโก (ผู้เจริญด้วยทรัพย์), วฑฒิต
(เจริญแล้ว), พุฑฒ (ผู้เฒ่า). ก็ในคำนี้
ว่า พุฑฒ ท่านแปลง ว อักษร เป็น พ
อักษร, และแปลง อ อักษร เป็น อ
อักษร.

กฑฒ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง
อากฑฒน (จุด, คร่า, ลาก). กฑฒติ
(ย่อมจุด), อากฑฒติ (ย่อมลากออกมา),
นิกฑฒติ (ย่อมลากออกไป). อกามิ
ปริกฑฒนติ, อุกกณเเว วายสา
(พวกเจ้าชู้ ย่อมจุดคร่าหญิงหม้ายผู้ไม่
ปรารถนาไป ดังฝูงกากลุ่มรุมนกเค้าแมว
ฉะนั้น).

กลุ่มธาตุ

ที่ลงท้ายด้วย ฌ อักษรเหล่านี้ จบ.

^๑ ไป. อกามา.

^๒ พ.ชา. ๒๘/๑๐๙๓/๓๘๖.

ณการนุตธาตุ

อน รณ วณ ภณ มณ กณ
 สทฺเท. อนติ. อนโก พฺราหฺมณ. รณติ.
 รณ. วณติ. วณโก. ภณติ. ภณโก.
 มณติ. มณโก. กณติ. กาณ.

ตตถ พฺราหฺมณติ พฺรหฺม
 อนตตีติ พฺราหฺมณ, มนฺเต สขฺมายตีติ^๑
 อตฺถ. อกฺขรจินฺตกา ปน “พฺรหฺมโน
 อปฺจจํ พฺราหฺมณ”ติ วทนฺติ.^๒ อริยา
 ปน พหิตปาปตฺตา พฺราหฺมณาติ.^๑

พฺราหฺมณ โสตุถิโย วิปฺโป
 โภวาที พฺรหฺมพฺนฺธุ จ

ธาตุที่ลงท้ายด้วย ณ อักษร

อน รณ วณ ภณ มณ กณ ธาตุ
 ใช้ในอรรถแห่ง สทฺท (ออกเสียง, ร้อง,
 กล่าว, พูด, ท่อง, สาธยาย). อนติ (ย่อมน
 กล่าว). อนโก พฺราหฺมณ (พฺราหฺมณ
 ผู้สาธยายมนต์). รณติ (ย่อมนร้อง). รณ
 (การกล่าว). วณติ (ย่อมนกล่าว). วณโก
 (ผู้กล่าว). ภณติ (ย่อมนกล่าว). ภณโก
 (ผู้กล่าว, หม้อน้ำ). มณติ (ย่อมนกล่าว).
 มณโก (ผู้กล่าว). กณติ (ย่อมนกล่าว).
 กาณ (การกล่าว, คนตาบอด).

วิเคราะห์ พฺราหฺมณ ศัพท์

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า
 พฺราหฺมณ มีวิเคราะห์ว่า ชื่อว่า
 พฺราหฺมณ เพราะอรรถว่าสาธยาย
 พระเวท, อธิบายว่า ร่ายมนต์. ส่วน
 นักไวยากรณ์ทั้งหลายกล่าวว่า เหล่ากอ
 ของพฺรหฺม ชื่อว่า พฺราหฺมณ. อนึ่ง
 พระอริยเจ้าทั้งหลาย ชื่อว่า พฺราหฺมณ
 เพราะลอบบาปได้แล้ว.

คำศัพท์ที่เป็นชื่อของพฺราหฺมณ

(คำศัพท์ที่เป็นชื่อ ของพฺราหฺมณ
 มีดังนี้) พฺราหฺมณ โสตุถิโย วิปฺโป

^๑ วิ.มหาวิภค.อ. ๑/-/๑๑๔, ที.สี.อ. ๔/-/๓๐๑.

^๒ อ.ปา. ๖,๔,๑๗๑.

พฺรหฺมสฺนุ ทฺวิไซ พฺรหฺมา
กมลสฺนสฺนุ จ.^๑

โภวาที พฺรหฺมพฺนฺธุ พฺรหฺมสฺนุ ทฺวิไซ
พฺรหฺม กมลสฺนสฺนุ.

อัทถุทธาระของ รณ คัพท

รณสทฺโท "สรณฺา ธฺมฺมา อรณฺา
ธฺมฺมา"^๒ติอาทีสุ^๒ กิเลสฺสุ วตฺตติ. กิเลสฺ
หิ รณฺนฺติ กนฺทฺนฺติ เอเตหีติ รณฺาติ
วฺจฺจฺนฺติ.^๓

รณ คัพท ใช้ในอรรถแห่ง กิเลส
(กิเลส) ในประโยคเป็นต้นว่า สรณฺา
ธฺมฺมา อรณฺา ธฺมฺมา (ธรรมทั้งหลายที่มี
กิเลส ธรรมทั้งหลายที่ไม่มีกิเลส). ก็กิเลส
ท่านเรียกว่า รณ เพราะอรรถว่าเป็นเหตุ
ให้สัตว์ทั้งหลายร้องไห้ คือ คร่ำครวญ.

รณ คัพท ใช้ในอรรถแห่ง ยุทฺธ
(การรบ) ในตัวอย่างนี้ว่า

ธฺนฺคฺคฺไฮ อสทฺทิสฺ
ราชปฺตฺโต มหพฺพลฺ
สพฺพามิตฺเต รณฺํ กตฺวา
สํยมฺ อชฺฌฺปาคมีติ^๔

เจ้าชายพระนามว่าอัสทิสกุมาร
เป็นนักธนู มีกำลังมาก ทรงทำการ
รบกับข้าศึกทั้งปวงแล้วก็เข้าถึง
ความสำรวม (เสด็จออกบวชเป็น
ฤาษี).

เอตฺถ ยุทฺธฺ เวตฺตติ.

รณฺํ กตฺวาติ หิ ยุทฺธํ กตฺวาติ
อตฺถเ.^๕

สองบทว่า รณฺํ กตฺวา ความว่า
กระทำการรบ.

^๑ จ. มหาโพธิวิเส ๔ ปฎิเจ.

^๒ อภ.ส. ๓๔/๑๔/๗.

^๓ อภ.ส.อ. ๔๖/-/๑๑๙.

^๔ พ.ชา. ๒๗/๒๑๒/๖๔.

^๕ พ.ชา.อ. ๓๐/-/๑๒๑.

“ติณญจ กฏญจ รณํ กโรนฺตา,
ธาวีสฺส เต อฏฺฐทิสฺสา สมฺนฺตโต”ติ^๑
เอตฺถ จุณฺณวิจฺจุนฺนกรณฺเณ วตฺตติ. รณํ
กโรนฺตาติ หิ จุณฺณวิจฺจุนฺนํ กโรนฺตาติ
อตฺถเ. ^๒

เอวํ อตฺถวิจฺจุนฺนํ สทฺทสงฺฆาต-
มตฺถํ อนฺตฺเตยฺว กตฺวา อธิปฺปายตฺถวเสน
กตํ, น ธาตุนานตฺถวเสนนาติ ทฏฺฐพฺพํ.
อถฺวา ธาตุนมตฺถาติสยโยโคปิ ภวติ, เตน
เอวํ อตฺถวิจฺจุนฺนํ กตฺนฺตฺติปิ ทฏฺฐพฺพํ.

ภณ ภณเน. ปริตฺตํ ภณฺติ, วจฺนํ
ภณฺติ. ที่สมภานโก, ปิยภานี,
ภานวาโร.

रण ศัพท์ ใช้ในอรรถแห่ง จุณฺณ-
วิจฺจุนฺนกรณ (แหลกละเอียด) ในตัวอย่าง
นี้ว่า ติณญจ กฏญจ รณํ กโรนฺตา,
ธาวีสฺส เต อฏฺฐทิสฺสา สมฺนฺตโต (ข้างเหล่า-
นั้น วิ่งไปทั้ง ๘ ทิศ ทำหญ้า และไม้ให้
แหลกละเอียด). สอนบทว่า รณํ กโรนฺตา
มีความหมายว่า ทำให้แหลกละเอียด.

พึงเห็นว่า พระอรรถกถาจารย์
กระทำแม้การไขความอย่างนี้ ด้วย
อำนาจอรรถที่ประสงค์ เพราะจัดอรรถ
กล่าวคือศัพท์ที่แปลเข้าไว้ ไม่ใช่กระทำ
การไขความ ด้วยอำนาจอรรถของธาตุ
ต่างกัน. อีกนัยหนึ่ง พึงเห็นว่า มีวิธีการ
นำความหมายพิเศษของธาตุมาใช้,
เพราะเหตุนั้น พระอรรถกถาจารย์
จึงกระทำการไขความหมายอย่างนี้บ้าง.

ภณ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง ภณน
(กล่าว, พูด, สวด). ปริตฺตํ ภณฺติ (ย่อม
สวดพระปริตร), วจฺนํ ภณฺติ (ย่อมกล่าว
ถ้อยคำ). ที่สมภานโก (ผู้กล่าวที่สมนิกาย),
ปิยภานี (ผู้กล่าวคำเป็นที่รัก), ภานวาโร
(พระบาลีมีจำนวน ๒๕๐ คาถา/คัมภีระ
หรือ ๘,๐๐๐ พยางค์ = ภานวาร).

^๑ พ.ชา. ๒๗/๒๓๔๑/๔๙๕.

^๒ พ.ชา. ๒. ๓๔/-/๒๔๔.

วิธีนับภาณวาร

เอตถ ภาณวาโรติ :

ในคำว่า ภาณวาร ท่านกล่าว พระบาลี มีจำนวนอักษร ๘,๐๐๐ พยางค์ ไว้ดังนี้ :

อฏฺฐกฺขรธา เอกปทํ
เอกา คาถา จตฺตูปทํ
คาถา เจกา มโต คนฺโถ
คนฺโถ พาดตีสตฺกฺขโร
พาดตีสกฺขรคนฺถานํ,
ปณฺณาสํ ทฺวิสตํ ปน
ภาณวาโร มโต เอโก,
สวฏฺฐกฺขรสหสฺสโกติ

อักษร ๘ พยางค์ เป็น ๑ บาท,
๔ บาท เป็น ๑ คาถา, ๑ คาถา
เรียกว่า คันถะ, ๑ คันถะมีอักษร
๓๒ พยางค์, ๒๕๐ คันถะ ซึ่งมี
อักษร ๓๒ พยางค์ เรียกว่า
๑ ภาณวาร, ๑ ภาณวารนั้นมี
จำนวนอักษร ๘,๐๐๐ พยางค์.

เอวํ อฏฺฐกฺขรสหสฺสปริมาโน ปาโจ
วฺจฺจติ.

โณณ อปนยเน. โณณติ.

โณณ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง อปนยน
(นำออก). โณณติ (ย่อมนำออก).

โสณ วณฺณคตฺตฺสฺ. โสณติ, โสเณ.

โสณ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง วณฺณ
(สีแดง), คตฺ (ไป). โสณติ (ย่อมนำไป),
โสเณ (แดง, เลือด, สุนัข).

โสณ สิโสณ สงฺฆาเต. โสณติ.
สิโสณติ.

โสณ สิโสณ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง
สงฺฆาต (รวมกัน, เป็นหมู่). โสณติ (ย่อมนำ
รวม). สิโสณติ (ย่อมนำรวม).

มิณิ มฺณิ มณิ คหणे.
มิณฺณติ. มฺณฺณติ. มณฺณติ.

มิณิ มฺณิ มณิ ธาตุ ใช้ในอรรถ
แห่ง คหณ (ถือ, จับ, ยึด). มิณฺณติ

	(ย่อมนิ). สุนทรนิ (ย่อมนิ). สุนทรนิ (ย่อมนิ).
สุน สุนทร คมน. โสมนิ. สุนทรนิ.	สุน สุนทร ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง คมน (ไป). โสมนิ (ย่อมนิ). สุนทรนิ (ย่อมนิ).
ปน พุทธาเร, ฤทธิณ. ปณติ วานิช, ไหวหริ กโรติ อิจจตุโธ. สทฺธิ พุทฺธิ ปณติ, โถมยติ อิจจตุโธ, อาปนํ, สาปนโณ คาโม.	ปน ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง พุทธ วาร (ชื้อชาย, แลกเปลี่ยน), และใช้ ในอรรถแห่ง ฤทธิ (ชม, ชมเชย). ปณติ วานิช (พ่อค้าย่อมนิชื้อชาย), อธิบายว่า ไหวหริ กโรติ (ย่อมนิทำการแลกเปลี่ยน). สทฺธิ พุทฺธิ ปณติ (คนมีศรัทธาย่อมนิ ชมเชยพระพุทธเจ้า), อธิบายว่า โถมยติ (ย่อมนิสรรเสริญ), อาปนํ (ตลาด), สาปนโณ คาโม (บ้านมีตลาด).
คน รณ คติย์. คนติ. รณติ.	คน รณ ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง คติ (ไป). คนติ (ย่อมนิ). รณติ (ย่อมนิ).
จน สณ ทาเน. จนติ. สณติ.	จน สณ ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง ทาน (ให้). จนติ (ย่อมนิให้). สณติ (ย่อมนิให้).
ผณ คติย์. ผณติ. ผณ.	ผณ ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง คติ (ไป). ผณติ (ย่อมนิ). ผณ (แม่เบี้ย).
เวณ ฅาณจินตานิสามเนสุ. เวณติ.	เวณ ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง ฅาณ (รู้), จินตานิ (คิด, ดำริ), นิสามน (ใคร่

ครวญ, สืบ, คั่น). เวณติ (ย่อมนรู้, คิด, ไคร่ครวญ).

ปิ่น ปิ่นเน. ปิ่นนํ ปริ-
ปุ่นนตา. ปิ่นติ. ปิ่นเ ทิวา น ฤชติ,
ปิ่นรุกข์สพาทุ.

ปิ่น ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง ปิ่นน
(เต็มเปี่ยม). ความเต็มเปี่ยม ชื่อว่า
ปิ่นน. ปิ่นติ (ย่อมนเต็มเปี่ยม). ปิ่นเ
ทิวา น ฤชติ (คนอ้วนไม่กินอาหาร
กลางวัน), ปิ่นรุกข์สพาทุ (ผู้มีอก,
ไหปลาร้า, บ่าและไหล่เต็มเปี่ยม).

มิด มิดายํ. มิดติ.

มิด ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง มิดา
(เบียดเบียน). มิดติ (ย่อมนเบียดเบียน).

ทุด คติยญจ. หีสปาเปกุกโก
จกาโร. ทุดติ.

ทุด ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง คติ (ไป),
และใช้ในอรรถแห่ง หีสปา (เบียดเบียน).
จ อักษรมุ่งหมายเอาอรรถแห่ง หีสปา.
ทุดติ (ย่อมนไป, ย่อมนเบียดเบียน).

สน อพยตตสทเท. สนติ.
สนเตว พุทธารญญํ.^๑ สนเตวาติ นทติ
วีย.

สน ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง อพยตต-
สทท (ร้อง, ส่งเสียง). สนติ (ย่อมนร้อง).
สนเตว พุทธารญญํ (ดุจป่าใหญ่ส่งเสียง
ดัง). บทว่า สนเตว มีความหมาย
เท่ากับ นทติ วีย (ดุจบันลืออยู่).

ตุน โภฏิลเล. โตณติ.

ตุน ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง โภฏิลล
(คด, ไค้ง, ไก้ง, งอ). โตณติ (ย่อมนคด).

^๑ ส.ส. ๑๕/๓๓/๑๐. ปลาเตว มหารญญํ.

ปฺณ นินฺน. ปฺณติ, นินฺนติ.
 นินฺนธมฺม. เอตถ จ นินฺนสณฺห-
 สฺขมสทฺทา เวจฺจนสทฺทา กุสลเชก-
 ทกฺขสทฺทา วิทยาติ ทฏฺจพฺพ.

มฺณ ปฏินฺน. มฺณติ.

กฺณ สทฺโทปกรณ. โกณติ.

จฺณ เจทเน. โจนฺติ.

มณฺ จาค. เวรํ มณฺตีติ^๑
 เวมณฺ.

ปฺณ ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง นินฺน
 (ละเอียด, สุขุม). ปฺณติ (ย่อมลละเอียด),
 นินฺนติ (ย่อมลละเอียด). นินฺนธมฺม (พระ
 ธรรมละเอียดลึกซึ้ง). ก็ในที่นี้ พึงเห็นว่า
 นินฺน สณฺห และ สุขุม ศัพท์ เป็น
 ศัพท์ไวพจน์ของกันและกัน เหมือน กุสล
 เชก และ ทกฺข ศัพท์.

มฺณ ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง ปฏินฺน-
 ญาณ (ปฏิญาณ, รับรอง). มฺณติ
 (ย่อมรับรอง).

กฺณ ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง สทฺโท-
 ปกรณ (ทำเสียง, เป่า). โกณติ (ย่อม
 ทำเสียง, ย่อมเป่า).

จฺณ ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง เจทเน
 (ตัด). โจนฺติ (ย่อมตัด).

มณฺ ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง จาค
 (ปล้ำ, สละ, ละ). เวรํ มณฺตีติ เวมณฺ
 (ชื่อว่า เวมณฺ เพราะอรรถว่า ย่อมละ
 ซึ่งเวร).

^๑ พ.พ.อ. ๑๖/-/๒๒.

คุณ วิภีรณ วิภูนเน จ. คุณติ.
องคารกาสุ อปเร คุณนุติ.^๑

คุณ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง วิภีรณ
(ไปรย, กระจาย, เร็ยราด), และใช้ในอรรถ
แห่ง วิภูนเน (กำจัด, ชัดเกลา, สลัดออก).
คุณติ (ย่อมนไปรย). องคารกาสุ อปเร
คุณนุติ (พวคนายนิริยบาลอื่นอีก ย่อม
ไปรยกองถ่านเพลิง [ลงบนสัตว์นรก]).

อิมานิ ฌการนุตธาตูปานิ.

กลุ่มธาตุ

ที่ลงท้ายด้วย ณ อักษรเหล่านี้ จบ.

อิติ

ภูวาทิคณเ ภูวคณนุตธาตูปานิ
สมตฺตทานิ.

กลุ่มธาตุที่ลงท้ายด้วย ภู วรรค
ในภูวาทิคณะ
จบเพียงเท่านั้น.

^๑ พ.ชา. ๒๘/๕๔๖/๒๐๓.

[ท วรรค]

อถ ตวคฺคนุตธาตฺรูปานิ วุจฺจนฺเต :

บัดนี้ ข้าพเจ้าจะกล่าวกลุ่มธาตุ
ที่ลงท้ายด้วย ต วรรค ดังนี้ :

ตการนุตธาตุ

เต ปาลเน. ปาลนํ รกฺขณํ.
ตายติ. ตาณํ, โคตตํ, นกฺขตฺตํ. อสมฺมสุส
ตาตา.^๑ กิจฺเจนาธิตตา โภคา, เต ตาโต
วิธมิ ธมฺมํ.^๒

ธาตุที่ลงท้ายด้วย ต อักษร

เต ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง ปาลน
(รักษา, เลี้ยง, ป้องกัน, ต้านทาน).
การรักษาชื่อว่า ปาลน. ตายติ (ย่อม
รักษา, ย่อมต้านทาน). ตาณํ (ความ
ต้านทาน), โคตตํ (โคตร, สกุล), นกฺขตฺตํ
(ดาวนักษัตร, ดาวฤกษ์). อสมฺมสุส ตาตา
(ผู้ต่อต้านทุกข์). กิจฺเจนาธิตตา โภคา,
เต ตาโต วิธมิ ธมฺมํ (โภคะที่ได้มา
ด้วยความยากลำบาก ได้ฉิบหายไป
เพราะบิดาของท่านเป่าสังข์เกินดี).

วิเคราะห์ โคตต สัพท

ตตฺถ โคตฺตนฺติ คํ ตายตีติ
โคตฺตํ. “โคตโม กสุสโป”ติ हि आतिना
प्रवृत्तमानं कं वचनं पुरुषिण्युज्ज तायति
ऐकंलिकविसयताय रक्खत्तीति कोत्तं. यथा हि
पुरुषि आरममण्णुतेन उत्तेण विना न
वृत्तति, तथा अमिथानं अमिथेयण्णुतेन,

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า โคตตํ
มีวิเคราะห์ว่า ที่ชื่อว่า โคตต เพราะ
อรรถว่าดำรงไว้ ซึ่งถ้อยคำและความรู้.
จริงอยู่ ที่ชื่อว่า โคตต เพราะอรรถว่า
ดำรงไว้ คือ รักษาไว้ซึ่งถ้อยคำและความ
รู้ คือ คำพูด ได้แก่ ความรู้อันเป็นไป

^๑ วิ.มหาวิภังค.อ. ๑/-/๑๙๔, ที.สี.อ. ๔/-/๒๘๓, ม.มุ.อ.๗/-/๑๘๐, พ.อ.อ. ๑๙/-/๓๖๒. สารตฺถที่ปนี.
๑/๖๔๕.

^๒ พ.ชา. ๒๗/๖๐/๑๙.

ตสฺมา โส โคตฺตสงฺขาโต อตฺถิ ตานิ
 ตายติ รกฺขตีติ วุจฺจติ. โก ปน โสติ ?
 อญฺญกุลปรหมฺปราสาธารณํ ตสฺส กุลสฺส
 อาทิปฺริสสมฺมุทิตํ ตํกุลปริยาปนฺน-
 สาธารณํ สามญฺญรูปิ.

โดยนัยมีว่า โคตมโคตร กัสสปโคตร
 เป็นต้น เพราะเป็นวิสัยให้เกิดถ้อยคำ
 และความรู้แน่นอน. เหมือนอย่างว่า
 ความรู้จะมีไม่ได้ หากเว้นจากความ
 หมายที่เป็นอารมณ์ ฉันทิ ถ้อยคำก็จะ
 มีไม่ได้หากเว้นจากความหมาย อันเป็น
 ชื่อ ฉันทัน, เพราะเหตุนั้น ความหมาย
 กล่าวคือโคตรนั้น ท่านกล่าวว่า ย่อม
 ดำรง คือ รักษาไว้ซึ่งถ้อยคำและความรู้
 เหล่านั้น. ถามว่า ก็ความหมาย กล่าวคือ
 โคตรนั้น คืออะไร ? ตอบว่า คือ ความ
 สัมพันธ์ที่ไม่เกี่ยวข้องกับวงศ์ตระกูลอื่น
 อันบรรพบุรุษของตระกูลนั้นก่อตั้งขึ้น มี
 ความเกี่ยวข้องกับผู้ที่อยู่ในวงศ์ตระกูลนั้น
 เท่านั้น.

วิเคราะห์ นกฺขตฺต ตัมพ

และ

ดาวนักรัศฺตร ๒๗ ประเภท

นกฺขตฺตฺนฺติ วิสมคฺติยา อคฺนฺตฺวา
 อตฺตโน วิถียาว คมเนน นกฺขนํ คมนํ
 ตายติ รกฺขตีติ นกฺขตฺตํ,* ตํ ปน อสฺส-
 ยฺชาทิวเสน สตฺตวิสฺตีวิธํ โหติ.

บทว่า นกฺขตฺตํ มีวิเคราะห์ว่า
 ที่ชื่อว่า นกฺขตฺต เพราะอรรถว่า ดำรง คือ
 รักษาการดำเนินไป คือ การโคจรไปโดย
 ไม่เปลี่ยนวิถีโคจร โคจรไปตามวิถีโคจร
 ของตน, ก็ดาวนักรัศฺตร (ดาวฤกษ์) นั้น

* พ.มหา. ๒๙/๗๕๔/๔๖๒, อภิธานปุทีปิกาย ๗๕-๖-๗ คาทาสฺ ปสฺสิตพฺพ.

ตถา หิ อสุสยไซ ภรณี กตติกา
 โรหณี มิคสิโร อททา ปุณพพสุ ฌุสสุไส
 อสุสเสไส^๑ มาโฆ ปุพพคคฺคฺณี อุตฺตร-
 คคฺคฺณี หตฺถโก จิตฺตํ สุวาติ วิสาขา
 อนุราธา เขมฺมชา มุลฺลํ ปุพฺพาสาพฺหิ^๒
 อุตฺตราสาพฺหิ^๓ สวณฺณํ ธนฺนิฏฺฐา^๔ สต-
 ภิสตฺตํ^๕ ปุพฺพภทฺทปทํ อุตฺตรภทฺทปทํ
 เรวตี จาติ สตฺตวิสฺสติ นกฺขตฺตานิ.

มี ๒๗ ประเภท ด้วยอำนาจดาวอัสสยฺชะ
 (ดาวม้า) เป็นต้น.

จริงอย่างนั้น ดาวนักษัตรมี ๒๗
 ประเภท คือ อสุสยไซ (ดาวม้า [มี ๗
 ดวง]) ๑ ภรณี (ดาวก้อนเส้า [มี ๓ ดวง])
 ๑ กตติกา (ดาวลูกไก่ [มี ๘ ดวง]) ๑
 โรหณี (ดาวคางหมู [มี ๗ ดวง]) ๑ มิคสิโร
 (ดาวหัวเนื้อ [มี ๓ ดวง]) ๑ อททา
 (ดาวตาสำเภา [มี ๑ ดวง]) ๑ ปุณพพสุ
 (ดาวสำเภาทอง [มี ๓ ดวง]) ๑ ฌุสสุไส
 (ดาวสมอสำเภา [มี ๕ ดวง]) ๑ อสุสเสไส
 (ดาวเรื่อน [มี ๕ ดวง]) ๑ มาโฆ (ดาวงูผู้
 [มี ๕ ดวง]) ๑ ปุพพคคฺคฺณี (ดาวงูเมีย
 [มี ๒ ดวง]) ๑ อุตฺตรคคฺคฺณี (ดาวเพดาน
 [มี ๒ ดวง]) ๑ หตฺถโก (ดาวศอกคู้ [มี ๕
 ดวง]) ๑ จิตฺตํ (ดาวตาจระเข้ [มี ๑ ดวง])
 ๑ สุวาติ (ดาวข้างพัง [มี ๕ ดวง]) ๑
 วิสาขา (ดาวคันฉัตร [มี ๕ ดวง]) ๑
 อนุราธา (ดาวประจำฉัตร [มี ๔ ดวง]) ๑
 เขมฺมชา (ดาวข้างใหญ่ [มี ๑๔ ดวง]) ๑ มุลฺลํ
 (ดาวข้างน้อย [มี ๙ ดวง]) ๑ ปุพฺพ-

^๑ อ. อสุสสิไส.
^๒ อ. ... สพฺหิ.
^๓ อ. ธนฺนิฏฺฐา.
^๔ ไป. สตภิสทฺกํ.

ส่าพู่ห้ (ดาวสัปคัษ้าง [มี ๓ ดวง]) ๑
 อุดุดร่าส่าพู่ห้ (ดาวดแตรงอน [มี ๕ ดวง])
 ๑ ส่าวณ้ (ดาวหลัักขััย [มี ๓ ดวง]) ๑
 ธนินูจ่า (ดาวไซ [มี ๔ ดวง]) ๑ สดภิสตุต์
 (ดาวพิมพ้ทอง [มี ๔ ดวง]) ๑ ปุพพ-
 ภททปท้ (ดาวห้วเนื่อทร่าย[มี ๒ ดวง]) ๑
 อุดุดรภททปท้ (ดาวไม้เท้า [มี ๒ ดวง]) ๑
 เรวดี (ดาวปลาดะเพียน [มี ๑๖ ดวง]) ๑.

ตานิ ปน อตุตโน คมนนุจ่าน์
 อีสกมปิ น วิชหนุติ กิณุจิ สีสั กิณุจิ
 ทนุธิ, กทาจิ สีสั, กทาจิ ทนุธิ, เอตุโต
 อิตอ จาติ เอวั วิสมคตียา อคนตุว
 ยนุตจกเก ปฏิปาฎิยา โยชิตกานิ วิย
 สมปุปมาณคตียา อตุตโน วิถียาว
 คจุนุตานิ มณุทลากาเรน. สินะรุ
 ปริวตุตนุติ. เอวั อิมานิ นกขนั คมนั
 ตายนุติ รกขนุตีติ **นกขตุตตานี**ติ
 วุจุนุติ. ไปรอนา ปน **ขรธาตุวเสน**
 “**นกขรนุติ** น นสุสนุตีติ **นกขตุตตานี**”ติ
 อาไวจุ.

ก็ดาวนัักษัตร (ดาวฤกษ์) เหล่านั้น
 ไม่ออกนอกวิถีโคจรของตนแม้สักหน้อย
 หนึ่ง แต่อาจโคจรเร็วบ้าง ช้าบ้าง
 บางครั้งโคจรเร็ว บางครั้งโคจรช้า แต่จะ
 ไม่เปลี่ยนวิถีโคจรอย่างนี้ คือหมุนไปทาง
 ไน้และหมุนไปทางนี้ จะหมุนรอบภูเขา
 สินะรุโดยอาการเป็นวงกลม โคจรไปตาม
 วิถีโคจรของตน โดยโคจรไปอย่าง
 สม่าเสมอตามระนาบ เหมือนถูกประกอบ
 ไว้ที่ยันตจักร ฉะนั้น. ดาวนัักษัตรเหล่านี้
 ท่านเรียกว่า **นกขตุต** เพราะอรรถว่า
 ดำรง คือ รักษา การไป คือ การดำเนิน
 ไป (หมุนไป) อย่างนี้. ส่วนโบราณจารย์
 ทั้งหลายได้กล่าววว่า ชื่อว่า **นกขตุต**
 เพราะอรรถว่าไม่หายไป คือ ไม่สูญไป
 ด้วยอำนาจ **ขร** ธาตุ.

“นฤขตุตฺ ไซติ ริกฺขํ ภา”
 อิจฺเจตานิ นฤขตุตตารกานํ นามานิ.
 “อุพุ ตารา ตารกา”ติ อิมานิ ปน
 สพฺพาสมฺปิ ตารกานํ สาธารณนามานิ.
 โอสริติ ปน ตารกาวิเสสสุส นามํ.

จิตฺติ สญฺญาณ. สญฺญาณํ จิหนํ
 ลกฺขณกรณํ. เจตติ. จิหนํ กโรตีติ อตุโถ.
 อิการนฺตวเสน วุตฺตตฺตา อสุมา ชาติโต
 สกิ สงฺกายนฺติ ชาติโต วย นิคฺคหิตา-
 คโม น โหติ. เอส นโย อญฺเณสุปี
 อีทิสฺเสสุ จาเนสุ.

ปต คติยํ. ปตติ, ปปตติ,
 ปปาตา,^๑ ปปเตยฺยหิ.^๒ ปापตฺถํ^๓ นิริยํ
 ภูสํ.^๔ อนฺทฺสทฺเทน โยเซตพฺพํ, ปापตฺถํ
 ปปติโตสฺมีติ อตุโถ. ปापตฺถํ นิริยํ
 ภูสํ.^๕ โส กุมาโรติ โยเซตพฺพํ, ปापตฺถํ
 ปปติโตติ, อตุโถ.

คำศัพท์เหล่านี้ว่า นฤขตุตฺ ไซติ
 ริกฺขํ ภา เป็นชื่อของดาวนักษัตร. ส่วน
 คำศัพท์เหล่านี้ คือ อุพุ ตารา ตารกา
 เป็นชื่อทั่วไป ของดาวแม่ทั้งหมด. ส่วน
 บทว่า โอสริ เป็นชื่อของดาวพิเศษ.

จิตฺติ ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง สญฺญาณ
 (รู้พร้อม, หมายรู้). การหมายรู้ คือ
 การทำเครื่องหมาย ชื่อว่า สญฺญาณ.
 เจตติ (ย่อหมายถึง). อธิบายว่า ทำ
 เครื่องหมาย. ชาตินี้ไม่ลงนิกคหิตาคม
 เพราะท่านกล่าวไว้ด้วยอำนาจ อี การันต์
 ไม่เหมือนชาติว่า สกิ สงฺกาย (มีการ
 ลงนิกคหิตาคม). ในที่แม้อื่นที่เป็นเช่นนี้
 ก็มีนัยเดียวกันนี้.

ปต ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง คติ (ไป,
 ตก). ปตติ (ย่อมาไป), ปปตติ (ย่อมาตก),
 ปปาตา ปปเตยฺยหิ (เราพึ่งตกลงสู่เหว).
 ปापตฺถํ นิริยํ ภูสํ (เราไปตกนรกอัน
 โหดร้าย). นักศึกษาพึงประกอบด้วย อนฺ
 ค์พท์. หมายความว่า เราไปตกนรกอัน

^๑ จ. ปปาต.

^๒ ข. ขา. ๒๘/๑๐๗๘/๓๗๕.

^๓ จ. ปापตฺ.

^๔ ข. ขา. ๒๘/๔๐๘/๑๕๖.

^๕ ข. ขา. ๒๘/๔๑๗/๑๕๙. ไป. ปापตฺถ นิริยํ ภูสํ.

โหดร้าย. ปาปตถ นิริย ภูสิ (กุมารนั้น
ไปตกนรกอันโหดร้าย). ฟังประกอบบทว่า
โส กุมาโร, หมายความว่า กุมารนั้น
ไปตกนรกอันโหดร้าย.

วินิจฉัย ปาปตถ - ปาปตถ ศัพท์

ปโรกษาปทญหิ เอตี ทวย. "ปาวทำ
ปาวทา"ติอาทิสฺ วีย อุปสคฺคปทสฺส
ทิมภาโว, ตโต อัสททสฺส ตถฺอาทโส,^๑
อสททสฺส จ ตถฺอาทโส ภวติ.
อจินฺเตยฺโย หิ ปาพินโย.

อต สาทจฺจคมเน. สาทจฺจ-
คมนํ นินฺนตรคมนํ. อตติ.

ยสุมา ปน อตธาตฺ สาทจฺจ-
คมนตฺถวาทิกา, ตสุมา ภวาทํ ธาวนฺโต
ชาติชราพฺยาธิมรณาทีเกทํ อเนกวิทฺติ
สํสารทฺกฺขํ อตติ สตติ คจฺจติ ปาปฺณาติ

อนึ่ง สองบทนี้ (ปาปตถ, ปาปตถ)
เป็นบทที่ลงปโรกษาวิภัตติ. ที่สมบท
อุปสรรค (ป เป็น ปา) ดุจในประโยค
เป็นต้นว่า ปาวทำ (เรากล่าวแล้ว) ปาวทา
(เขากล่าวแล้ว), จากนั้นแปลง อ วิภัตติ
เป็น ตถฺ และแปลง อ วิภัตติ เป็น ตถฺ.
ก็นยะแห่งพระบาลีเป็นอจินไตย (ใคร ๆ
ไม่พึงคาดคิด).

อต ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง สาทจฺจ-
คมน (ไปติดต่อกัน). การไปติดต่อกัน
ชื่อว่า สาทจฺจคมน. อตติ (ยอมไปอย่าง
ต่อเนือง).

วิเคราะห์ อตฺต ศัพท์

ก็เพราะ อตฺ ธาตุ บ่งบอกถึงการ
ไปอย่างต่อเนือง, ฉะนั้น แม้ในคำว่า
อตฺตา นักศึกษาพึงปรารธนารูปวิเคราะห์
ว่า ชื่อว่า อตฺตา เพราะอรรถว่า เมื่อ

^๑ ฉ. ตติ.

อริคจฺจตีติ อตุตฺตาตีปิ นิพฺพจนมิจฺฉิตฺตพฺพ.
 อตุตฺถนฺตรวเสน ปน "อาหิตฺโต อหฺมาโน
 เอตฺถาติ อตุตฺตา, อตุตฺถภาโว"ติ ๑
 "สุขทุกฺข์ อหฺติ" อนุภวตีติ อตุตฺตา"ติ
 ๑ "อตุตฺตมโนติ ปิตฺติโสมนฺนสฺเสน คหิต-
 มโน"ติ ๑ อตุตฺถิ ทฏฺฐพฺโพ, ยตุตฺถ ยตุตฺถ
 ยถา ยถา อตุตฺถิ ลพฺภติ, ตตุตฺถ ตตุตฺถ
 ตถา ตถา อตุตฺถสฺส คเหตุตฺตพฺพโตติ.

เล่นไปสู่ภพน้อยภพใหญ่ ย่อมไป คือ
 ดำเนินไปเนื่อง ๆ ได้แก่ ประสบทุกข์
 ในสงสารหลายอย่างอันต่างด้วยชาติ
 ชรา พยาธิ และมรณะเป็นต้น เป็นนิตย.
 แต่ด้วยอำนาจความหมายอื่น นักศึกษา
 พึงเห็นความหมายว่า ชื่อว่า อตุตฺตา
 เพราะอรรถว่าเป็นที่เกิดแห่งการถือตัวว่า
 เป็นเรา, ได้แก่ อตฺถภาโว ชื่อว่า อตฺต
 เพราะอรรถว่า กิน คือ เสวยสุขและทุกข์
 และว่า บทว่า อตุตฺตมโน (มีใจเป็น
 ของตน = ดีใจ) หมายความว่า มีใจอัน
 ปิตฺติและโสมนฺนสฺสถือเอาแล้ว เพราะบุคคล
 สามารถถือเอาความหมายของบทแต่ละ
 บทตามสภาพการณฺ์นั้น ๆ ได้.

จฺต อาเสจฺเน ชรณฺ ๑. โฉตฺติ.

จฺต ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง อาเสจฺน
 (รด, ราบ, สาด, เท), และใช้ในอรรถแห่ง
 ชรณ (สิ้น, เสื่อม, แข็งกระด้าง). โฉตฺติ
 (ย่อมรด, ย่อมสิ้น).

อติ พนฺธเน. อนุตฺติ. อนุตฺ. อนุตฺติยติ
 พนฺธิยติ อนุตฺตคฺุณฺนาติ อนุตฺ.

อติ ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง พนฺธน
 (ผูก, พัน, มัด, รััด). อนุตฺติ (ย่อมผูก).
 อนุตฺ (ไล่ใหญ่). ชื่อว่า อนุตฺ เพราะ
 อรรถว่า ถูกไล่ให้น้อยผูก คือ พันไว้.

อรรถุทธาระของ อนุต ศัพท์

อิธ **อนุตสหุทสุส อตฤทฐาโร**^๑
วจุจเต.

ข้าพเจ้าจะกล่าวอรรถุทธาระของ
อนุต ศัพท์ไว้ในที่นี้.

“อนุต อนุตคุณุ อุทริยนุ”ติ^๒ เอตถ
ทวตฺตีสาการนุโตคธ กุณปนุต อนุต
นาม.

อนุต ศัพท์ มี กุณปนุต (ลำไส้)
เป็นอรรถุ หย้งลงในอาการ ๓๒ ได้
ในประโยคนี้ว่า อนุต อนุตคุณุ อุทริย
(ไส้ใหญ่ ไส้น้อย อาหารใหม่).

“กายพนุทธนสุส อนุโต ชีรติ.”^๓
หริตนุต วา”ติ” เอตถ อนุติมมริยาทนุโต
อนุโต นาม.

อนุต ศัพท์ มี อนุติม (ชาย) เป็น
อรรถุ ได้ในประโยคนี้ว่า กายพนุทธนสุส
อนุโต ชีรติ (ชายประคดเอวเก่า). มี
มริยาท (เขต, แदन) เป็นอรรถุ ได้ใน
ประโยคนี้ว่า หริตนุต วา (สู่ทุ่งหญ้า
เขียวขจี).

“อนุตมิท ภิกฺขเว ชีวิกานนุ”ติ^๔
เอตถ ลามกนุโต.

อนุต ศัพท์ มี ลามก (เลว, ทราม)
เป็นอรรถุ ได้ในประโยคนี้ว่า อนุตมิท
ภิกฺขเว ชีวิกานนุ (การที่ภิกษุทุศีลเที่ยว
บิณฑบาตเลี้ยงชีพนี้ เป็นการกระทำ
ที่ต่ำทราม).

^๑ ที.สี.อ. ๔/-/๑๓๓, ที.ปา.อ. ๖/-/๒๓๕, ม.ม.อ.๗/-/๑๒๐, ม.อ.อ.๗/-/๔๒๙, ฉ. ที่มณิกายสีลขนุทธาคฎีกา
๑/๑๔๐, ฉ. อังกุตุตฺตนิคายฎีกา ๒/๑๐๐, ๒๒๐, สารตฤทฐาโร ๔/๔๑๘.

^๒ ที.มหา. ๑๐/๒๗๗/๓๒๘, ที.ปา. ๑๑/๗๙/๑๑๔, ม.ม. ๑๒/๑๓๖/๑๐๖, ม.ม. ๑๓//๑๓๕/๑๓๕, ม.อ.
๑๔/๖๘๔/๔๓๗, พ.ธ. ๒๕/๓/๒, ฉ.พ. ๑๐/๖๓.

^๓ วิ.จ. ๗/๑๖๔/๖๔.

^๔ ม.ม. ๑๒/๓๔๔/๓๕๕.

^๕ พ.ยติ. ๒๕/๒๗๑/๒๙๙, ส. ขนุธ. ๑๗/๑๖๗/๑๑๓.

“สกุกาโย เอโก อนุตโต”^๑ติ เอตถ
โกฏฐาสนุตโต.

“เอเสวนุตโต ทุกฺขสฺส”^๒ สปุปฺปจฺจย-
สงฺขยา”ติ เอตถ โกฏฐนุตโต.

อิจฺจเวว :

กฺุณฺปนฺตํ อนุตฺติมณฺจ
มรียาทอ จ ลามกํ
โกฏฐาสโต โกฏฐิเม อตฺถา
อนุตสทฺเทน ภาสิตา.

กิต นิวาเส โรคาปนยเน จ.
เกตติ. สาเกตํ^๓ นครํ, นิเกโต, นิเกตํ
ปาวิสฺสี. อาโมทมาโน คจฺจติ สนฺนิเกตํ.^๔
ติกฺกจฺจติ, จิกฺกจฺจติ, จิกฺกจฺจนา, จิกฺกจฺจโก.

อนุต ศัพท์ มี โกฎฐาส (ส่วน)
เป็นอรรถได้ในประโยคนี้ว่า สกุกาโย เอโก
อนุตโต (สักกายทิฎฐิ ๒๐ เป็นส่วนหนึ่ง).

อนุต ศัพท์ มี โกฎิ (ที่สุด, สุด,
ปลาย) เป็นอรรถ ได้ในประโยคนี้ว่า
เอเสวนุตโต ทุกฺขสฺส สปุปฺปจฺจยสงฺขยา
(เพราะการสิ้นไป แห่งสังขารพร้อม
ทั้งปัจจัย นั้นเป็นที่สุดแห่งทุกข์).

ตามที่กล่าวมานี้ สรุปความได้
ดังนี้ :

อนุต ศัพท์ มีอรรถ ๖ อย่าง คือ
กฺุณฺปนฺต ๑ อนุตฺติม ๑ มรียาท
๑ ลามก ๑ โกฎฐาส ๑ โกฎิ ๑.

กิต ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง นิवास
(อยู่, อาศัย), และใช้ในอรรถแห่ง โรคา-
ปนยเน (รักษา, เยียวยารักษา). เกตติ (ย่อมาอยู่).
สาเกตํ นครํ (เมืองสาเกต), นิเกโต
(ที่อยู่, ที่อาศัย, บ้าน), นิเกตํ ปาวิสฺสี (เข้าไป
ไปสู่บ้าน). อาโมทมาโน คจฺจติ สนฺนิเกตํ

^๑ อ.จ.ช.ก. ๒๒/๓๓๒/๔๔๘, พ.มหา. ๒๙/๖๑/๖๐.

^๒ ส.นิ. ๑๖/๑๙๕/๑๐๑.

^๓ วิ.มหา. ๕/๙๕/๑๓๕, อ.พ.วิ.บ. ๑๐๕.

^๔ พ.ชา. ๒๗/๒๓๓๙/๔๙๕.

([พญาช้าง] บั่นเทิ่งใจ ... เดินนำหน้า กลับไปยังที่อยู่ของตน). ดิกิจุฉติ (ย่อเมเยียวยา), จิกิจุฉติ (ย่อเมเยียวยา), จิกิจุฉา (การเยียวยา), จิกิจุฉโก (หมอ, ผู้รักษา).

วิเคราะห์ สาเกต ศัพท์

ตตุถ สาเกตนฺติ สายํ คหิต-
วสนฺภูจฺจานตฺตา สาเกตํ, ยํสทฺทโลโป.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สาเกตํ มีวิเคราะห์ว่า ชื่อว่า สาเกต เพราะเป็นสถานที่อยู่อาศัยอันบุคคลจับจองแล้วในเวลาเย็น, ลป ยํ ศัพท์.

ยต ปติยตเน. ปติยตํ วายาม-
กรณํ. ยตติ. ยติ, ยตวา, ปยตํ,
อายตํ, โลกายตํ.

ยต ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง ปติยตน (พยายาม, เพียร, ขยัน). การกระทำความพยายาม ชื่อว่า ปติยตน. ยตติ (ย่อเมขยัน, ย่อมเพียร). ยติ (ความขยัน, ความเพียร [นักบวช, ภิกษุ]), ยตวา (ผู้ขยัน, ผู้มีความเพียร), ปยตํ (ความขยัน, ความเพียร), อายตํ (อายตนะ), โลกายตํ (คัมภีร์โลกายตะ[ชื่อศาสตร์ของเดี๋ยรถีย์]).

วิเคราะห์ อายตน ศัพท์

เอตฺถ อายตนฺติ อายตนโต
อายตํ, จกฺขุรูปาทินิ. เอตานิ หิ
ตํตํทวารารมฺมณจิตฺตเจตฺตสิกา ธมฺมา
เสน เสน อญฺฆวนาทิกิจฺเจน อายตนฺติ
อุฏฺฐนฺติ สมนฺติ วายมนฺติ เอเตสุติ
“อายตนาณิ”ติ วุจฺจนฺติ. เอตฺถ ปน

บรรดาบทเหล่านี้ บทว่า อายตนํ มีวิเคราะห์ว่า ชื่อว่า อายตน เพราะเป็นที่สืบต่อ, ได้แก่ ทวารและอารมณ์มีจักขุและรูปเป็นต้น. ก็ทวารและอารมณ์มีจักขุและรูปเป็นต้นเหล่านั้น ท่านเรียกว่า อายตน เพราะอรรถว่าเป็นที่ตั้งขึ้น คือ

นิตนุชาติตุนัน วเสนปี อายตนสททตโ
 วัตตพโพ สียา, โส อุตตริมาวิภวิสสตี.

สืบต่อ ได้แก่ พยายามด้วยกิจมีการเสวย
 (รสารมณ) เป็นต้นของตน ๆ แห่งจิต
 และเจตสิกธรรมทั้งหลาย ในทวารและ
 อารมณนั้น ๆ. อนึ่ง ในที่นี้ อรรถของ
 อายตน ศัพท์ ก็ควรกล่าวแม้ด้วยอำนาจ
นี้ - ตนุ ชาติไว้ด้วย, อรรถของ อายตน
 ศัพท์ แม้ด้วยอำนาจ **นี้ - ตนุ** ชาติ
 จักมีแจ้งข้างหน้า.

อรรถฐานะของ อายตน ศัพท์

อายตนสทท^๑ นีวาสนุจाने
 อากเร สโมสรณานุजाने सन्धुชาติतेसे
 การणे จ.

อายตน ศัพท์ ใช้ในอรรถแห่ง
 นีวาสนุจान (สถานที่อยู่) อากเร (บ่อเกิด)
 สโมสรณานุจान (ที่ประชุม) สन्धุชาติतेसे
 (ถิ่นกำเนิด) และ การणे (เหตุ).

ตถา हि लोके "อิสฺสรายตนิ
 वासुतेवायतननु"तिआतिसु नีवासुजाने
 अयतनसुते वत्तति. "सुवणुणायतनि
 रत्तयायतननु"तिआतिसु अगरे.

จริงอย่างนั้น ในคัมภีร์สันสกฤต
อายตน ศัพท์ ใช้ในอรรถแห่ง นีวาสนุจान
 (สถานที่อยู่) ในประโยคเป็นต้นดังนี้ว่า
 อิสฺสรายตนิ (ศาลพระอิศวร) वासुतेवा-
 यतनि (ศาลพระवासुเทพ). ใช้ในอรรถแห่ง
 อากเร (บ่อเกิด) ในประโยคเป็นต้นดังนี้ว่า
 सुवणुणायतनि (บ่อทอง) रत्तयायतनि
 (บ่อเงิน).

^๑ ที.สี.อ. ๔/-/๑๖๐, อัง.ทุก.อ. ๑๔/-/๒๐๐, อภิ.สี.อ. ๔๖/-/๒๓๙, อภิ.วิ.อ. ๔๗/-/๕๘, ๕๙, พุ.อิตติ.อ.
 ๒๐/-/๔๕๓, พุ.มหา.อ. ๓๘/-/๒๗,๓๖๐, พุ.ป.อ. ๔๐/-/๙๙, วิสุทฺธิ. ๓/๖๐,๖๑, สารตฺถที่ปนี ๔/๑๖๕,
 ฉ. ที่มฺนิกายสีลขณฺวคฺคฎีกา ๑/๑๐๖,๑๘๒.

สาสนเน ปน "มโนรเม อายตเน,
เสวนุตติ นํ วิหงฺคมา"ติอาทิสฺสุ^๑ สโม-
สฺรณญฺจาเน. "ทกฺขิณาปถิ คุนฺนํ
อายตนนุ"ติอาทิสฺสุ สญฺชาติเทเส. "ตฺตร
ตฺตรเว สกฺขิภพฺพตํ ปาปฺุณาติ สติ สติ-
อายตเน"ติอาทิสฺสุ^๒ การณ เวตฺตตีติ
เวทิตฺพุโพ.

โส จ นานาปวตฺตตินิมิตฺตวเสน
คเหตุพุโพ.

นิวาเส อากเร เจว
ชาติเทเส จ การณ
สโมสฺรณญฺจาเน จ
อายตนรเว คโต.

ส่วนในคัมภีร์พระพุทธศาสนา
อายตน ศัพท์ ใช้ในอรรถแห่ง สโม-
สฺรณญฺจาเน (ที่ประชุม) ในประโยคเป็นต้น
ตั้งนี้ว่า มโนรเม อายตเน เสวนุตติ นํ
วิหงฺคมา (ฝูงนกย่อมนอาศัยต้นไม้
ใกล้ทางเป็นสถานที่ชุมนุมนารีธรรม) ใช้
ในอรรถแห่ง สญฺชาติเทส (ถิ่นกำเนิด)
ในประโยคเป็นต้นว่า ทกฺขิณาปถิ คุนฺนํ
อายตนํ (ประเทศแถบทักษิณาท เป็นถิ่น
กำเนิดของโคทั้งหลาย). ใช้ในอรรถแห่ง
การณ (เหตุ) ในประโยคเป็นต้นว่า ตฺตร
ตฺตรเว สกฺขิภพฺพตํ ปาปฺุณาติ สติ สติ
อายตเน (เมื่อเหตุคือสติมีอยู่ ภิกษุ
ย่อมนถึงความเป็นผู้ประจักษ์ ในธรรม
นั้น ๆ นั้นเทียว).

ก็ อายตน ศัพท์นั้น พึงถือเอา
ด้วยอำนาจนิมิตอันเป็นไปต่าง ๆ.

อายตน ศัพท์ที่มีอรรถ ๕ อย่าง
คือ นิวาเส (สถานที่อยู่) ๑ อากเร
(บ่อเกิด) ๑ ชาติเทส (ถิ่นกำเนิด)
๑ การณ (เหตุ) ๑ สโมสฺรณญฺจาเน
(ที่ประชุม) ๑.

^๑ อัง. ปญจก. ๒๒/๓๘/๔๖.

^๒ ม.ญ. ๑๔/๓๑๕/๒๑๔, อัง.ติก. ๒๐/๕๔๑/๓๒๖.

โลกายตัม นาม “สพฺพํ อฺจุจฺฉิฏฺจํ,
 สพฺพํ นฺจุจฺฉิฏฺจํ. เสโต กาโก, กาไฟฺ
 พโก อิมินา จ อิมินา จ การณนา”ติ
 เอวมาทินิรตฺถกการณปฏิสํยุตฺตํ ติตฺถุติย-
 สตฺถํ, ยํ โลกเก “วิตถฺนุทสฺตฺถนุ”ติ วุจฺจติ,
 ยญฺจ สนฺธาย โปธิสฺตฺโต อสมฺภูโร
 วิธฺรปณฺธุติโต “น เสเว โลกายติกํ, เนตฺ
 ปณฺธาย วทฺธมนฺนุ”ติ” อาน. आयตี หิตฺ
 เตน โลกเก น ยตติ น อีหตีติ โลกายตฺ,
 กิณฺตํ ? วิตถฺนุทสฺตฺถํ. ตณฺหิ คนฺถํ
 นิสฺสาย สตฺตา ปุณฺณกิริยาย จิตฺตมฺปิ
 น อฺปปาเทนฺติ. อณฺณตฺถาปี หิ เอวํ
 วุตฺตํ “โลกายตสิปฺปนฺติ ‘กาโก เสโต
 อญฺจันํ เสตตฺตา, พลาภา รตฺตา,
 โลกहितสฺส รตฺตตฺตา’ติ เอวมาทินยปฺปวตฺตํ
 ปรโลกนิพฺพานานํ ปฏิเสธกํ วิตถฺนุท-
 สตฺถสิปฺปนุ”ติ.^๒

คัมภีร์ที่พระศาสดาท้ามเรียน

คัมภีร์ ของเดียรถีย์ที่ประกอบด้วย
 เหตุอันไม่มีประโยชน์เป็นต้นอย่างนี้ว่า
 สิ่งทั้งปวง เป็นของเหลือเดน, สิ่งทั้งปวง
 ไม่ใช่ของเหลือเดน, กาขาว, นกยางดำ
 ด้วยเหตุนี้และเหตุนี้ ชื่อว่า โลกายต ซึ่ง
 ทางโลกเรียกกันว่า วิตถฺนุทสฺตฺถ (คัมภีร์
 วิตถฺนุท) ซึ่งเป็นคัมภีร์ที่วิธฺรปณฺธุติ
 ผู้เป็นพระโพธิสัตว์มีปัญญาวิริยะอัน
 หาผู้เสมอเหมือนไม่ได้ หมายถึง
 แต่พระเจ้าโกรัพยะว่า ไม่ควรชองเสพ
 คัมภีร์โลกายต (คัมภีร์สวนทางสวรรค์
 นิพพาน) เพราะว่า คัมภีร์โลกายตนั้น
 ไม่ทำให้ปัญญาเจริญ. ชื่อว่า โลกายต
 เพราะอรรถว่าเป็นคัมภีร์ที่ชาวโลกไม่
 เพียร คือ ไม่พยายามทำประโยชน์ต่อไป,
 ถ้ามว่า คัมภีร์โลกายตนั้น คือคัมภีร์
 อะไร ? ตอบว่า คือ คัมภีร์วิตถฺนุท.
 จริงอยู่ สัตว์ทั้งหลายอาศัยคัมภีร์นั้นแล้ว
 ไม่ยังแม้จิตให้เกิด ในการบำเพ็ญบุญ
 ได้เลย. ก็ในที่แม้อื่นท่านกล่าวไว้อย่างนี้
 ว่า บทว่า โลกายตสิปฺปิ ความว่า วิชา
 ที่ได้จากคัมภีร์วิตถฺนุท ปฏิเสธโลกหน้า

^๑ พุ.ชา. ๒๘/๙๔๙/๓๓๒.

^๒ ที.สี.อ. ๔/-/๑๑๙.

และนิพพานอันเป็นไป โดยนัยเป็นต้น
อย่างนี้ว่า กาขาว เพราะมีกระดูกสีขาว
นกยางแดงเพราะมีเลือดสีแดงเป็นต้น.

ยุด ชุต ภาสเน. ภาสนํ อุทีรณํ.
โยตติ. ไชตติ.

ชุต ทิตฺตํ. ไชตติ, วิชฺชิตฺตติ.
ชุตติ, ไชตติ. การิตเต : "ไชเตตติ, ไชตยิตฺตวาน
สทฺธมฺมนุ"ติ" ปโยคา.

เอตฺถ จ ชุตฺตติ อาโลโก สิริ วา.
ไชตฺตติ ปตาไป. อถวา ไชตฺตติ จนฺทาทินิ.
วุตฺตมฺปิ เจตฺติ สิริมาวิมานวตฺตอุทฺท-
กถายํ "ไชตฺตติ จนฺทิมสุริยนกฺขตฺต-
ตารกานํ สาธารณนามนุ"ติ.^๒ อถวา
"ไชตติ ไชตติปรายเณ"ติ"^๓ วจนโต โย โภจ

ยุด ชุต ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง
ภาสเน (กล่าว, เปล่งเสียง). การกล่าว,
การเปล่งเสียง ชื่อว่า ภาสเน. โยตติ
(ย่อมกล่าว). ไชตติ (ย่อมกล่าว).

ชุต ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง ทิตฺตติ
(สว่างไสว, รุ่งเรือง). ไชตติ (ย่อมสว่าง
ไสว), วิชฺชิตฺตติ (ย่อมสว่างไสว). ชุตติ
(ความรุ่งเรือง), ไชตติ (ความรุ่งเรือง).
เมื่อลงการิตปัจจัย จะมีรูปว่า ไชเตตติ
(ย่อมให้สว่างไสว), ไชตยิตฺตวาน สทฺธมฺมนํ
(ยังพระสัทธรรมให้สว่างไสว).

อรรถของ บุติ-ไบติ ศัพท์

ก็บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ชุตติ
ได้แก่ ความสว่างหรือความเจริญ. บทว่า
ไชตติ ได้แก่ ความรุ่งเรือง. อีกนัยหนึ่ง
บทว่า ไชตติ ได้แก่ พระจันทร์เป็นต้น.
สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวไว้ในอรรถกถา-
สิริมาวิมานวัตถุว่า บทว่า ไชตติ เป็นชื่อ

^๑ ชุ.พฺพทฺธ ๓๓/๒/๔๓๘.

^๒ ฉ. ปรมตฺถทีปนี วิมานวตฺตอุทฺทกถา ๗๕.

^๓ ที.ปา ๑๑/๒๗๖/๒๔๕. อภ.จตุกก ๒๑/๘๔/๑๑๐. อภ.ป. ๓๖/๑๐/๑๓๕.

โชตติ ขตติยกุลาทีสุ ชาตตุดา ๑
รูปโสภายุตตุดา ๑, โส "โชติ"ติ วุจจติ:

ทั่วไปของพระจันทร์ พระอาทิตย์
นักษัตรและดวงดาว. อีกนัยหนึ่ง เพราะ
พระบาลีว่า โชติ โชติปรายณ (ผู้สว่าง
มาแล้วมีสว่างต่อไป) บุคคลใดบุคคลหนึ่ง
ย่อมรุ่งเรือง บุคคลนั้นท่านเรียกว่า **โชติ**
เพราะเกิดในตระกูลสูงมีตระกูลกษัตริย์
เป็นต้น และเพราะประกอบด้วยรูปงาม.

สิต วณฺเณ. สิตธาตุ เสตวณฺเณ
วตฺตติ. กิณฺจาเปตฺถ วณฺณสามณฺณํ
วตฺตํ, ตถาปี อธิ นิลปีตาทีสุ เสต-
วณฺเณเยว คเหตุพฺโพ ปโยคทสฺสนวเสน.
เสตติ. เสตํ วตฺถํ. วาจฺจลฺิงคตฺตา ปน
เสตสทฺโท ติลฺิงโค คเหตุพฺโพ.

สิต ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง **วณฺณ**
(ขาว, เผือก). **สิต** ธาตุ ย่อมเป็นไปใน
สีขาว. ใน **สิต** ธาตุนี้ ท่านกล่าวถึงความ
เสมอกันแห่งสีแม้ก็จริง แม้ถึงอย่างนั้น
ในที่นี้พึงถือเอาสีขาวเท่านั้น ในบรรดา
สีมีสีเขียวและสีเหลืองเป็นต้น เพราะได้
พบตัวอย่าง. เสตติ (ย่อมขาว). เสตํ วตฺถํ
(ผ้าขาว). ก็ **เสต** ศัพท์ พึงถือเอาว่าเป็น
ไตรลิงค์ เพราะเป็นศัพท์ประเภทวิเสสนะ.

คำศัพท์ที่เป็นชื่อของ สีขาว

เสตํ สิตํ สุจิ สุกกํ
ปณฺฑรํ ธวลมฺปิ ๑
อกณฺหํ โครโมทาตํ
เสตนามานิ โหนติ นิ.

สีขาวมีชื่อ ๙ ชื่อ คือ เสต ๑ สิต ๑
สุจิ ๑ สุกก ๑ ปณฺฑร ๑ ธवल ๑
อกณฺห ๑ โคร ๑ โอทาต ๑.

วตฺ วตฺตเน. วตฺตติ, ปวตฺตติ,
ลํวตฺตติ, อนฺวตฺตติ, ปริวตฺตติ. ปวตฺตํ.

วตฺ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง **วตฺตน**
(เป็นไป, ประพฤติ). วตฺตติ (ย่อมเป็นไป),
ปวตฺตติ (ย่อมเป็นไป), ลํวตฺตติ (ย่อม

เป็นไป), อนุวตฺตติ (ย่อมนเป็นไปตาม),
ปรีวตฺตติ (ย่อมนประพฤติ). ปวตฺตํ (เป็น
ไปแล้ว).

กิโลต อทฺทภาเว. อทฺทภาโว
ตินฺนตภาโว. กิลิตติ, ปกิลิตติ, เตเมตฺตีติ
อตฺถเ. การิตเต : ปกิลิตเตติ, ปกิลิตตยติ.
อุณฺโหนทกสมฺมึ ปกิลิตยิตฺวา,^๑ เตเมตฺตวาทิ
อตฺถเ.

กิโลต ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง อทฺท-
ภาว (เปี้ยก). ความเปี้ยก ชื่อว่า อทฺท-
ภาว. กิลิตติ (ย่อมนเปี้ยก), ปกิลิตติ
(ย่อมนเปี้ยก), อธิบายว่า เตเมติ (ย่อมนให้
เปี้ยก). เมื่อลงการิตปัจจัย จะมีรูปว่า
ปกิลิตเตติ, ปกิลิตตยติ (ให้เปี้ยก).
อุณฺโหนทกสมฺมึ ปกิลิตยิตฺวา (ให้เปี้ยก
ในน้ำร้อน). อธิบายว่า เตเมตฺตวาทิ (ให้
เปี้ยกแล้ว).

วต ยาจเน. วตติ.

วต ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง ยาจเน
(ขอ, ขอร้อง, วิงวอน). วตติ (ย่อมนขอ).

กิต ภาณเ. เกตติ. เกตฺนํ, เกตโก,
สงฺเกตโต.

กิต ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง ภาณ
(รู้). เกตติ (ย่อมนรู้). เกตฺนํ (การรู้), เกตโก
(ผู้รู้), สงฺเกตโต (เครื่องหมาย).

กติ สุตฺตชนเน. สุตฺตํ กนฺตติ.^๒

กติ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง สุตฺตชนน
(กรอ, บั่น). สุตฺตํ กนฺตติ (ย่อมนกรอ
ซึ่งด้าย).

^๑ พ.ชา. ๒๘/๕๕๐/๒๐๔.

^๒ วิ. ภาษณีย์ ๓/๓๐๑/๑๖๗. สุตฺตํ กนฺตติ.

กติ เจทเน. มังส์ กนุตติ, วิกนุตติ,
อโยกนุโต. สลุลกนุโต มหาวีโร.^๑ มา ใน
อชฺช วิกนุตฺติสุ, รณฺโณ สุทา มหฺนเส.^๒

จติ นิสาคนุเชสุ. อีการนุตตฺตา
อิมสฺมา นิคฺคหิตาคโม น โหติ. จตติ.

ตการนุตธาตฺรูปานิ.

กติ ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง เจทน
(ตัด, ผ่า, เชือด, แหวะ, ควัก). มังส์ กนุตติ
(ย่อมนัดเนื้อ), วิกนุตติ (ย่อมนัด),
อโยกนุโต (ตัดเหล็ก). สลุลกนุโต มหา-
วีโร (พระตถาคตผู้มีความเพียรยิ่งใหญ่
เป็นแพทย์ผ่าตัดลูกศร). มา ใน อชฺช
วิกนุตฺติสุ, รณฺโณ สุทา มหฺนเส (วันนี้
ท่านจงกระทำโดยประการที่พวกพนักงาน
เครื่องต้นของพระราชฯ อย่าเชือดเชื่อน
เราทั้งสองในโรงครัวใหญ่เลย).

จติ ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง นิสา
(เบียดเบียน), คนุช (กลืน). ชาตินี้
เป็น อีการันต์ จึงไม่ลงนิกหิตอาคม.
จตติ (ย่อมนเบียดเบียน).

กลุ่มชาติ
ที่ลงท้ายด้วย ต อักษร จบ.

^๑ พ.เถร. ๒๖/๓๙๐/๓๘๕, อ. สลุลกนุโต มหาวีโร.

^๒ พ.ชา. ๒๘/๒๑๑/๘๑.

ถการนตธาตุ

ถา คตินิวตติยัม. ถาติ. อวตถา,
วตถานัน, วตถิตติ, วนโถ. “เชตฺวา วนั
วณถญจ”ติ^๑ เอตถ หิ มหนฺตา รุกฺขา
วณั นาม, ชุทฺทกา ปน ตสฺมี วเน
จิตตฺตา วนโถ นาม วุจฺจนฺติ.^๒

ถุ ฤติยัม. ถวติ, อภิตถวติ. ถวนา,
อภิตถวนา, ฤติ, อภิตถฤติ.

ยทิ หิ รูปินี สียา
ปญฺญา เม วสุมตี น สเมยฺย

ธาตุที่ลงท้ายด้วย ฅ อักษร

ถา ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง คตินิวตติ
(ยับยั้ง, การไป, ตั้งอยู่). ถาติ (ย้อมตั้งอยู่).
อวตถา (การตั้งอยู่ชั่วคราว), วตถานัน
(การกำหนด), วตถิตติ (กำหนดแล้ว),
วนโถ (ตั้งอยู่ในป่า = ต้นไม้). ก็ในคำนี้ว่า
เชตฺวา วณั วณถญจ (ท่านทั้งหลาย
จงตัดป่า อย่าตัดต้นไม้) ต้นไม้ใหญ่
ชื่อว่า วณ (ป่า), ส่วนต้นไม้เล็ก ชื่อว่า
วณถ เพราะตั้งอยู่ในป่านั้น.

ถุ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง ฤติ (ชมเชย,
ยกย่อง). ถวติ (ย้อมชมเชย, ย้อมยกย่อง),
อภิตถวติ (ย้อมชมเชยอย่างยิ่ง, ย้อม
ยกย่องอย่างยิ่ง). ถวนา (การชมเชย,
การสรรเสริญ), อภิตถวนา (การชมเชย
อย่างยิ่ง, การสรรเสริญอย่างยิ่ง), ฤติ
(การชมเชย, การสรรเสริญ), อภิตถฤติ
(การชมเชยอย่างยิ่ง, การสรรเสริญ
อย่างยิ่ง).

(ตัวอย่างเช่น) ถ้าปัญญาของเรา
พึงมีรูปไซ้ร้ แผ่นดินนี้แม้ใหญ่โต

^๑ พ.ธ. ๒๕/๓๐/๕๒.

^๒ พ.ธ.บ. ๓๔/-/๗๘.

อโนมทสุสิสสุ ภควโต
ผลเมตฺติ ภาณถวนาย.^๑

เตหิ ฤติปฺปสฺตฺโต โส, เยนินฺทํ ฤวิตํ
ภาณํ, พุทฺธเสฏฺฐโจ จ โถมิโต.

ตตฺร ฤวนาติ ปสฺสึนา.

ปสฺสึสาย หิ อเนกานิ นามานิ :

ฤวนา จ ปสฺสึสา จ
สิลาฆา ฆณฺณนา ฤติ
ปฺนฺตฺติ โถมฺนา ฆณฺโณ
กตฺถนา คุณฺกิตฺตฺนํ.

เถ สทฺทสงฺฆมาเตสฺ. ฤยติ,
ปตฺติตฺถียติ. ฤ. อตฺริมา ปาฬิโย : อภิสซุชฺติ
กฺุปฺปติ พฺยาปซุชฺติ ปตฺติตฺถียติ, โโกปญฺจ
โทสญฺจ อปฺปจฺจยญฺจ ปาตฺกโรติ.^๒
ฤโย นํ ปรีภาสึสฺสุติ.^๓ ตตฺร “ฤยติ

ก็ไม่พึงเสมอ เทียบเท่ากับปัญญา
ของเรา นี่เป็นผลแห่งการชมเชย
พระญาณ ของพระผู้มีพระภาค
ทรงพระนามว่าอโนมทสุสิ.

สุเมธดาบสนั้นได้รับการสรรเสริญ
จากชาวเมืองมรัมมวดีเหล่านั้น เหล่า
พราหมณคณาจารย์ได้ยกย่องญาณของ
เรา และยกย่องพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐ.

บรรดาบทเหล่านั้น การสรรเสริญ,
ชมเชย ชื่อว่า ฤวนา.

คำศัพท์ที่เป็นชื่อของการสรรเสริญ

ก็คำศัพท์ที่เป็นชื่อของการสรร-
เสริญ, ชมเชยนั้น มีชื่อหลายชื่อ ดังนี้ :

ฤวนา ปสฺสึสา สิลาฆา ฆณฺณนา
ฤติ ปฺนฺตฺติ โถมฺนา ฆณฺณ กตฺถนา
คุณฺกิตฺตฺน.

เถ ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง สทฺท
(ออกเสียง, กล่าว, พูด), สงฺฆมาต (รวมกัน,
ประชุม). ฤยติ (ย่อมกล่าว), ปตฺติตฺถียติ
(ย่อมตัดพ้อ). ฤ (สตรี). ในการใช้คำ
เหล่านี้ มีพระบาลีดังนี้ : อภิสซุชฺติ กฺุปฺปติ

^๑ พ.ธ. ๓๒/๓/๔๔.

^๒ อ.จตุกก. ๒๑/๑๙๗/๒๗๖.

^๓ พ.ท. ๒๘/๑๑๒๓/๓๙๕.

ปติตถียติ"ติมานิ เอกการสุสียาเทสวเสน
สมภูตานิ. ถียติ สงฆาตํ คจฺจติ คพฺโภ
เอติสฺสาติ ติ.^๑ อจาริยา ปน อิตฺถิ-
สทฺทสฺเสว เอวํ นิพฺพจฺนํ วทนฺติ, น
ติสทฺทสฺส.

พฺยาปชฺชติ ปติตถียติ, โภปญฺจ โทสญฺจ
อปฺปจฺจยญฺจ ปาตฺกโรติ (มาตุคาม
บางคนในโลกนี้ [ถูกว่าแม่เล็กน้อย] ก็
ขัดเคือง จุนเจียว กระพืดกระเฟียด
กระด้างกระเดื่อง แสดงความโกรธความ
ขัดเคืองและความไม่พอใจให้ปรากฏ).
ถิโย นํ ปริภาสึสุ (พวกผู้หญิงในบ้านนั้น
รุมกันตำว่านางอมิตตตาปนา ภรรยา
ของพราหมณ์นั้น). บรรดาบทเหล่านั้น
บทเหล่านี้ว่า ถียติ ปติตถียติ สำเร็จ
รูปด้วยอำนาจการแปลง เอ อักษร เป็น
อีย อักษร. ชื่อว่า ติ เพราะอรรถว่าเป็น
ผู้มีการก่อตัว คือ ถึงการรวมตัวของทารก
ผู้ถือกำเนิดในครรภ์. ก็อาจารย์ทั้งหลาย
กล่าวรูปวิเคราะห์อย่างนี้ สำหรับ อิตฺถิ
ศัพท์เท่านั้น, ไม่ใช่กล่าวรูปวิเคราะห์
สำหรับ ติ ศัพท์.

วินิจฉัยบทว่า ติ - อิตฺถิ

ในข้อที่ ติ ศัพท์ (สำเร็จรูปโดย
นิรุตตินัย) ข้าพเจ้ามีความชอบใจ
ว่า ติ ศัพท์ มีรูปวิเคราะห์ว่า
คพฺโภ ถียติ เอติสฺสา อิติ ติ (ชื่อว่า
ติ เพราะอรรถว่าเป็นผู้มีการก่อตัว
ของทารกผู้ถือกำเนิดในครรภ์)

คพฺโภ ถียติ เอติสฺสา
อิติ ติ อิติ โน รุจิ
คพฺโภ ถียติ เอติสฺสา
อิติ อิตฺถิติ อจาริยา.
เตสํ สทฺทกฺกโรวาเท
“อิตฺถิ”ติ ปทสมฺภโว

^๑ ฉ. มหาภาสฺส. ๔,๑,๓.

อัย วิวินิจฉัย โปตโต
 นิจจย โภ สุนาถ เม.

ถีสทเท สมานตโต
 อิตถีสทโท ยโต ตโต.
 ถีสทเท ลพภมานตถ
 อิตถีสททมิ ไรปิย.
 อปฺปานํ พหุตตา ภาเย
 คหิตเต สติ ยุชฺชติ
 ตถา หิ "ทฺเว ทฺเว
 ตณฺหา ตสึณา"ติ นิตฺถุสนฺ.

อถ วา ปน "อิตถี"ติ
 อิทํ วรรณาคมาทิตโต
 นินฺรุตติลกฺขณนาปี
 สิขุณฺตีติ ปกาสะเย.

อิจฺจนฺตีติ นเร อิตถี
 อิจฺจนฺตีติ วา ปน

ส่วนอาจารย์ทั้งหลายได้นำเอารูป-
 วิเคราะห์ดังกล่าว มาเป็นรูป-
 วิเคราะห์ของ อิตถี ศัพท์ว่า คพฺโภ
 ถียติ เอติสุสา อิติ อิตถี. จะสำเร็จ
 บทว่า อิตถี ตามมติของอาจารย์
 เหล่านั้น ยากที่จะทำได้ ดังนั้น
 ข้าพเจ้าจะทำการวินิจฉัย ขอท่าน
 ทั้งหลายจงตั้งใจฟังคำวินิจฉัย
 ของข้าพเจ้าเถิด.

เพราะ อิตถี ศัพท์ มีอรรถเหมือน
 กับ ถี ศัพท์ ฉะนั้น การเพิ่มหรือ
 ลดอักษรให้มากให้น้อยพอทำได้.
 เมื่อถือเอาหลักการอย่างนี้ การนำ
 เอาอรรถของ ถี ศัพท์มาใช้กับ อิตถี
 ศัพท์ ก็ใช้ได้อยู่ จริงอย่างนั้น มี
 ตัวอย่างว่า ทฺเว เป็น ทฺเว-(สองอัน)
 ตณฺหา เป็น ตสึณา (ความโลภ)
 เป็นต้น.

ก็อีกนัยหนึ่ง ฟังประกาศว่า คำว่า
 อิตถี นี้ ย่อมสำเร็จโดยวิธีนินฺรุตตินัย
 มีวรรณาคมาเป็นต้น (คือให้ลง อี
 อาคมข้างหน้า ถี และช้อน ต).

นักศึกษาผู้ต้องการจะตั้งรูป-
 วิเคราะห์ของ อิตถี ฟังตั้งรูป
 วิเคราะห์ได้ดังนี้ นเร อิจฺจนฺตีติ

อิทํ นิพพจนญจาปี
 เภยยํ นิพพจนตฺธินา.

อิตฺถิ (ชื่อว่า อิตฺถิ เพราะอรรถว่า
ต้องการชาย) หรือวิเคราะห์ว่า
นเร อิจฺฉาเปตฺติ อิตฺถิ (ชื่อว่า
อิตฺถิ เพราะอรรถว่าดลใจชาย
ให้ต้องการ).

คำศัพท์ที่เป็นชื่อของหญิง

อตุริมานิ อิตฺถินมภิธานานิ :

ในเรื่องนี้ คำศัพท์ที่เป็นชื่อของ
หญิงนั้นมีดังนี้ :

อิตฺถิ ธี วนิตา นารี
 อพลา ภีรุ สุนฺหรี
กนฺตา สีมฺนฺติณี มาตุ-
 คาโม ปิยา จ กามินี.
รมณี ปมทา ทยิตา
 ลลนา มหิลางุคฺนา
ตาสํเยว จ นามานิ
 อวตฺถาโต อิมานิปี.
โครี จ ทาริกา กณฺฎา
 กุมารี จ กุมาริกา
ยฺวตี ตฺรุณี มาณ-
 วิกา เถรี มหฺลฺลิกา.

อิตฺถิ ธี วนิตา นารี อพลา ภีรุ
 สุนฺหรี กนฺตา สีมฺนฺติณี มาตุคาโม
 ปิยา กามินี รมณี ปมทา ทยิตา
 ลลนา มหิลา องคฺนา

อนึ่ง ศัพท์ที่เป็นชื่อของหญิง โดย
เปลี่ยนไปตามวัยมีดังนี้ โครี ทาริกา
(เด็กหญิงอายุ ๘ ขวบ) กณฺฎา
(๑๐ ขวบ) กุมารี กุมาริกา (๑๒
 ขวบ) ยฺวตี ตฺรุณี มาณวิกา (หญิง
 สาว) เถรี มหฺลฺลิกา (หญิงแก่).

คำอธิบายวัยของหญิง

ตถา हि अण्वसुसिका कोरिदिपि
 तारिकादिपि वृज्जति. तसवसुसिका कण्डवादि
 वृज्जति. अनिपुपित्था वा योपुपन्ति

จริงอย่างนั้น เด็กหญิงมีอายุ ๘
 ขวบ ท่านเรียกว่า โครี บ้าง ทาริกา
 บ้าง. เด็กหญิงมีอายุ ๑๐ ขวบ เรียกว่า

กณฺญาติ วุจฺจติ. ทฺวาทสฺวสุสิกา
 กุมาริตีปิ วุจฺจติ. กุมาริกาตีปิ. อโถ
 ชริ อปฺปตฺตา ยฺวตีตีปิ ตฺรฺณีตีปิ
 มาณวิกาตีปิ วุจฺจติ. ชริ ปตฺตา ปน
 เถรีตีปิ มหฺลฺลิกาตีปิ วุจฺจติ. ปุริเสสุปี
 อยํ นโย ยถารหํ เวทิตพฺโพ.

กิญจาเปตฺถ เหวํ นโยโม วุตฺโต,
 ตถापि กตฺถจि อนิยมวเสนปี โวหาโร
 ปวตฺตติ. ตถา हि "ราชา कुमारमाथाय
 राक्षप्तुती १ ทาริกนุ"ตี^๑ ๑ "อจฺฉ"^๒
 กณฺหาชินํ กณฺณนุ"ตี"^๓ ๑ อิมาสํ ทฺวินฺนํ
 ปาพินํ วเสน ยา อิตฺถิ ทาริกาสทฺเทน
 วตฺตพฺพา, ส่า กณฺณาสทฺเทนปี
 วตฺตพฺพา ชาตา. ย่าปี ๑ กณฺณาสทฺเทน
 วตฺตพฺพา, ส่าปี ทาริกาสทฺเทน
 วตฺตพฺพา ชาตา. ตถา "ราชา
 कुमारमाथाय राक्षप्तुती ๑ ทาริกนุ"ตี
 ๑ "กุมาริเย อุปเสนิเย, นิจฺจํ นิคฺค-
 มณฺชิตเต"ตี"^๔ ๑ อิมาสํ ปน ปาพินํ วเสน

กณฺญา หรือหญิงสาวที่ยังไม่เสีย
 พรหมจรรย์ เรียกว่า กณฺญา. เด็กหญิง
 มีอายุ ๑๒ ขวบ เรียกว่า กุมาริ บ้าง
 กุมาริกา บ้าง. อนึ่ง หญิงยังไม่แก่
 เรียกว่า ยฺวตี บ้าง ตฺรฺณี บ้าง มาณวิกา
 บ้าง. ส่วนหญิงแก่เรียกว่า เถรี บ้าง
 มหฺลฺลิกา บ้าง. แม้ในบุรุษ นักศึกษา
 ก็พึงทราบหลักการนี้ได้ตามสมควร.

ในเรื่องการเรียกสตรีนี้ ท่านกล่าว
 ข้อกำหนดไว้อย่างนี้แม้ก็จริง, แม้ถึง
 อย่างนั้น ในพระบาลีบางแห่ง ย่อม
 ปราบกฏการเรียกแม้ด้วยอำนาจไม่เป็นไป
 ตามกำหนด. จริงอย่างนั้น ด้วยอำนาจ
 พระบาลี ๒ ประโยคเหล่านี้ คือ ราชา
 कुमारमाथाय राक्षप्तुती ๑ ทาริกํ (พระ
 ราชาทรงอุ้มพระโอรส ส่วนพระราชบุตร
 ทรงอุ้มพระธิดา) อจฺฉ กณฺหาชินํ กณฺณ
 (พระบิดาทรงตีราคาพระน้องกณฺหาชิना
 [ผู้มีพระพักตร์ม่วงใสแล้วได้พระราชทาน
 แก่พราหมณ์]) นักศึกษาพึงทราบว่า
 สตรีที่ควรเรียกด้วยศัพท์ว่า ทาริกา

^๑ พ.ชา. ๒๘/๑๑๐๗/๓๘๙. เหวมฺปฺริปี.

^๒ ฉ. อจฺฉา, ม. อจฺฉ, อี. อจฺฉุ.

^๓ พ.ชา. ๒๘/๑๒๒๙/๔๓๙.

^๔ พ.ชา. ๒๘/๔๗๖/๑๘๓.

ยา อิตถิ ทารिकासเทน วตตพฺพา, สา
 กุมารिकासทฺเทนปิ วตตพฺพา ชาตา. ยา
 จ ปน กุมารีสทฺเทน วตตพฺพา, สาปิ
 ทารिकासทฺเทน วตตพฺพา ชาตา.

พึงเรียกโดยใช้ศัพท์ว่า กณฺญา แทนได้.
 และสตรีที่ควรเรียกด้วยศัพท์ว่า กณฺญา
 ก็พึงเรียกโดยใช้ศัพท์ว่า ทาริกา แทนได้
 เช่นเดียวกัน. โดยทำนองเดียวกัน ด้วย
 อํานาจพระบาลี ๒ ประโยคเหล่านี้ คือ
 ราชชา กุมารมาทาย, ราชปฺตุตี จ ทาริกํ
 (พระราชชาทรงอุ้มพระโอรส ส่วนพระ
 ราชบุตรีทรงอุ้มพระธิดา) กุมาริเย
 อุปฺเสนิเย, นิจุจํ นิคฺคํมณฺฑลิตฺเต (ดูกร
 นางกุมาริกาผู้นอนใกล้มารดา ผู้ประดับ
 ประดาเป็นนิตย) นักศึกษาพึงทราบว่
 สตรีที่ควรเรียกด้วยศัพท์ว่า ทาริกา
 พึงเรียกโดยใช้ศัพท์ว่า กุมาริกา แทน
 ก็ได้. ก็แล สตรีที่ควรเรียกด้วยศัพท์ว่า
 กุมาริ ก็พึงเรียกโดยใช้ศัพท์ว่า ทาริกา
 แทนก็ได้เช่นเดียวกัน.

อปีเจตถ “ราชกณฺญา รุจา
 นามา”ติ^๑ จ “ตโต มทฺทิมฺปิ นฺหาเปสฺสุ,
 สิวิกณฺญา สมากตา”ติ^๒ จ อิมาสํ ทฺวินฺนํ
 ปาพีนํ ทสฺสนโต ยา อนิพฺพิทฺธา วา โหตุ
 นิพฺพิทฺธา วา, ยาว ชฺรํ น ปาปฺณาติ,
 ตาว สา กณฺญาเยว นามาติปิ เวทิตพฺพํ.

อีกนัยหนึ่ง ในเรื่องการใช้ศัพท์
 กุมาริ กณฺญา และทาริกานี้ เพราะได้พบ
 พระบาลี ๒ แห่งเหล่านี้ คือ ราชกณฺญา
 รุจา นาม (ราชกัญญา ทรงพระนามว่า
 รุจา) ตโต มทฺทิมฺปิ นฺหาเปสฺสุ, สิวิกณฺญา
 สมากตา (ลำดับนั้น เหล่าพระสนม

^๑ พ.ชา. ๒๘/๘๕๔/๒๙๙.

^๒ พ.ชา. ๒๘/๑๒๖๑/๔๔๙

ก้านัลใน ของพระเจ้าสีพี มาประชุม
พร้อมกัน เชิญพระมัทรีให้โสรจสรอง [ด้วย
สุคนธวารี]) นักศึกษาพึงทราบวาสตรีที่
ยังไม่เสียพรหมจรรย์ หรือเสียพรหมจรรย์
มาแล้วก็ตาม ชื่อว่า กณฺฐา ได้ ครอบ
เท่าที่เธอยังไม่แก่.

คำทักท้วงของเกจิอาจารย์

เกเจตถ วเทยฺยํ : ยํ ตุมฺเห
“อฏฺฐวสุสิกา โครีตปิ ทาริกาตปิ
วฺจฺจตี”ติ วุตฺตํ, เอตสฺมี ปน วจเน
ยทาหิ ทารโก โหมิ, ชาติยา อฏฺฐ-
วสุสิโก”ติ^๑ วจนโต อฏฺฐวสุโส ทารโก
โหตุ, “ตตฺถทฺทสฺกุมาริ โส, รมมานิ
สเก ปุเร”ติ^๒ ปาพิยํ ปน ปุตฺตทาเวหิ
สํวทฺโธ เวสฺสนฺตรมหาราชา กถิ
“กุมาริ”ติ วุตฺตํ ยฺชฺชิสฺสตี ทฺวาทส-
วสุสาติกฺกนฺตตฺตา ? ยฺชฺชเตว ภควโต
อิจฺฉาวเสน. ภควา หิ ธมฺมิสฺสรตฺตา
โหวหารกฺุสลตาย จ ยํ ยํ เวเนยฺยชฺชานูรูปิ
เทสนํ เทเสตฺถิ อิจฺฉตี, ตํ ตํ เทเสตี
เอว, ตสฺมา ภควตา ตสฺส มาตาปิตูนํ
อตุตฺถิตํ สนฺธาย กุมารปริหาเรน
วทฺธิตตฺตณฺจ เอว เทสฺนา กตา.

ในเรื่องนี้ อาจารย์บางพวกค้านว่า
ก็ในคำที่ท่านกล่าวว่ เด็กหญิงมีอายุ
๘ ขวบ เรียกว่า โครี บ้าง ทาริกา บ้าง
เด็กชายที่มีอายุ ๘ ขวบ จะจัดว่าเป็น
ทารกก็ตาม เพราะพระบาลีว่า ยทาหิ
ทารโก โหมิ, ชาติยา อฏฺฐวสุสิโก (ในกาล
ที่เราอายุ ๘ ขวบแต่กำเนิด), แต่ในพระ
บาลีว่า ตตฺถทฺทสฺกุมาริ โส, รมมานิ
สเก ปุเร (นายนักการนั้น ได้เห็นพระ
เวสสันดรทรงพระสำราญอยู่ในพระราช-
วังของพระองค์), พระเวสสันดรมหาราชา
ทรงเจริญด้วยพระโอรสและพระมเหสี
จักสมควรเรียกว่า กุมารได้อย่างไร เพราะ
พระองค์ทรงมีพระชนมายุเกิน ๑๒ ปีแล้ว.
ตอบว่าสมควรแน่นอน ด้วยอำนาจ
ความประสงค์ ของพระผู้มีพระภาค.

^๑ พ.จ.วิยา. ๓๓/๙/๕๖๐.

^๒ พ.ชา. ๒๘/๑๐๖๔/๓๗๐

จริงอยู่ พระผู้มีพระภาคย่อมนทรวงปรารถนา เพื่อแสดงพระธรรมเทศนาใด ๆ อันสมควรแก่ชนผู้เป็นเวไนยสัตว์ย่อมทรวงแสดงพระธรรมเทศนานั้น ๆ นั้นเทียว เพราะพระองค์ทรงเป็นใหญ่ในธรรม และเพราะทรงฉลาดในโวหาร, เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคทรวงแสดงพระธรรมเทศนาอย่างนี้ เพราะหมายเอาว่า มารดาและบิดา ของพระกุมารคือพระเวสสันดรนั้นยังมีอยู่ และเพราะหมายเอาว่า พระกุมารเจริญเติบโตมา ด้วยเครื่องบริหารสำหรับกุมาร.

ตถา हि आयसुमा कुमारकसुसुप्
 कुमारपरिहाเรน वृत्तिततुता महलुलुगोपि
 समाโน कुमारकसुसुप्तेव्वे वोहरियति.^๑ “น
 วายัม कुमारโกเตว มตตมณฺเฒาสี”ติ^๒
 เอตถ ปน สิริสมิ ปลิตेषุ ชาเตสุปิ
 आयसुมนุตฺติ อานนุทฺติ आयसुมา महा-
 กसुสโป ตสมิ เถเว อธิมตฺตวิสุสาไส
 หุตฺวา โกมารวาเทเน โอิวทनुโต
 कुमारโกติ อโวจาติ คเหตุพพฺ.
 อุตานนุจกถายัม ปน “สตุตา ชาต-
 ทิวสโต ปญฺจาย ยาว ปญฺจทสวสุสฺ, ตาว

จริงอย่างนั้น นักศึกษาพึงถือเอาว่า ท่านกุมารกัสสปะ แม้แก่เฒ่า ยังถูกเรียกว่า กุมารกัสสปะ เพราะเป็นผู้เจริญเติบโตมาด้วยเครื่องบริหารแห่งกุมาร. ก็ในข้อความพระบาลีนี้ว่า น วายัม कुमारโก มตตมณฺเฒาสี (เจ้าเด็กน้อย คนนี้ไม่รู้จักประมาณ) ท่านมหากัสสปะ เป็นผู้คุ้นเคยกันเป็นอย่างดีกับพระเถระนั้น เมื่อจะตักเตือนท่านพระอานนท์ แม้เมื่อมีผมหงอกเต็มศีรษะแล้วด้วยวาทีว่า กุมาร ได้เรียกว่า กุมารก (เจ้าเด็กน้อย).

^๑ ม.ม.อ. ๘/-/๑๖๑, อัง.เอกก.อ. ๑๓/-/๓๐๙.

^๒ ส.นิ. ๑๖/๕๒๑/๒๕๘

ปติตี สามัง, ปุตตกัม ปิสฺสุณฺณิตฺตี (เห็น
สุวรรณสามผู้เป็นบุตรล้มลงเปราะอะเป็อน
ด้วยฝุ่น). ปุณฺณติ (ย่อมนเบียดเบียน).
ลฺลุนฺณติ (ย่อมนเบียดเบียน).

นาถ ยาจนปตาปิสฺสุรียาสีสาสุ.

นาถธาตุ ยาจนเน อุปตาเป อิสฺสุรีย
อาสีสเน จาติ จตุสฺวตฺเตสุ วตฺตติ.

นาถ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง ยาจน
(ขอ, อ้อนวอน), อุปตาป (เร่าร้อน),
อิสฺสุรีย (เป็นใหญ่), อาสีสา (หวัง).
นาถ ธาตุ ใช้ในอรรถ ๔ อย่าง คือ ยาจน
(ขอ, อ้อนวอน) ๑, อุปตาป (เร่าร้อน) ๑,
อิสฺสุรีย (เป็นใหญ่) ๑, อาสีสน (หวัง) ๑.

เตนาหุ ปฺราณา^๑ "นาถตีติ
นาถ, เวเนยฺยานัง หิตฺสุขัง อาสีสตี
ปตฺเตติ, ปฺรสนฺตฺวานคตฺตี วา กิเลสพฺยสนํ
อุปตาเปติ, "สาธฺ ภิภฺชเว ภิภฺชฺ กาลเณ
กาลํ อตฺตสมฺปตฺตี ปจฺจเวกฺเขยฺยา'ติ-
อาทินา"^๒ ตํ ตํ หิตฺปฺฏิปตฺตี ยาจตีติ
อตฺถ, ปฺรเมณ จิตฺตีสฺสุรียเณ สมณฺนาคโต
สพฺพสฺตฺเต วา कुณฺเหิ อีสฺตี อภิภฺวตีติ
ปฺรมิสฺสุโร ภควา 'นาถ'ติ วุจฺจตีติ
นาถตีติ นาถ"ติ. สทฺทสฺตฺถวิฑู ปน เตสุ
จตุสฺสุ อตฺเตสุ นาถ นาถ อิติ ธาตุทฺวยํ

เพราะเหตุนั้น พระโบราณจารย์
ทั้งหลายจึงกล่าวว่า พระผู้มีพระภาค
ทรงพระนามว่านาถะ เพราะอรรถว่า
ทรงหวัง, อธิบายว่า ทรงประสงค์ คือ
ทรงปรารถนาประโยชน์เกื้อกูลและความ
สุขแก่เวไนยสัตว์ทั้งหลาย, อีกนัยหนึ่ง
ทรงยังโทษอันเกิดจากกิเลส ซึ่งอยู่ใน
สันดานของผู้อื่นให้เร่าร้อน, อีกนัยหนึ่ง
ย่อมนขอร้องซึ่งข้อปฏิบัติอันเป็นประโยชน์
เกื้อกูลนั้น ๆ โดยนัยเป็นต้นว่า ดูกรภิกษุ
ทั้งหลาย ดีแล้ว ภิกษุพึงพิจารณาข้อ

^๑ ส.ส.อ. ๑๐/-/๑๑, ฉ. วชิรพฺพธิฎฺฎีกา. ๘, ฉ. วิภฺงคฺมูลฎฺฎีกา. ๒/๑.

^๒ อัง.อภฺยจก. ๒๓/๙๗/๑๖๒. ปจฺจเวกฺขิตฺตา.

ปจฺนติ. อุตฺตโนภาสตุตา ปน ตสฺส
“นาถเต นาถเต”ติ รูปานิ ภวฺนติ.

ปฏิบัติของตนตลอดเวลาอันสมควรเกิด,
อีกนัยหนึ่ง ทรงประกอบด้วยความเป็น
ใหญ่แห่งพระฤทัยอย่างยอดเยี่ยม
ทรงเป็นใหญ่ คือ ครอบงำสัตว์ทั้งปวง
ด้วยคุณทั้งหลาย เพราะเหตุนั้น พระผู้มี
พระภาคผู้ทรงเป็นใหญ่อย่างยอดเยี่ยม
บัณฑิตจึงขนานนามพระองค์ว่า นาถะ
(พระผู้เป็นที่พึ่ง) ดังนั้น จึงมีรูปวิเคราะห์
ว่า นาถตีติ นาถเ. ส่วนนักไวยากรณ์
สันสกฤตทั้งหลายแสดงธาตุ ๒ ตัว คือ
นาถ และ นาธ ไว้ในอรรถ ๔ อย่าง
เหล่านั้น. ก็เพราะธาตุ ๒ ตัวนั้น
เป็นธาตุประเภทอัตตโนภาสา เพราะ
เหตุนี้ จึงมีรูปว่า นาถเต นาถเต.

คำท้วงความหมายของ นาถ ศัพท์

เอตฺถ สฺยิยา “ยทิ ยาจนฺตฺเถน
นาถตีติ นาถเ, เอวํ สนฺนเต โย โภจ
ยาจโก ทลิตฺทเ, โส เอว นาถเ สฺยิยา.
โย ปน อยาจโก สมิตฺทเ, โส น
นาถตี น ยาจตีติ อนาถเ สฺยิยา”ติ ?
น, นาถสทฺทเ หิ ยาจนฺตฺถาทีสุ
ปวตฺตมาโน โลกสงฺเกตวเสน อุตฺตม-
ปุริเสสุ นิรุฬฺหเ, ภควา จ อุตฺตเมสุ
สาติสยํ อุตฺตโม, เตน ตํ ตํ หิต-
ปฏฺิพตฺตี ยาจตีติ นาถสทฺทสุสฺสตุโธ

ในเรื่องนี้ พึงมีคำท้วงว่า ถ้าพระ
ผู้มีพระภาคทรงพระนามว่า นาถ เพราะ
อรรถว่า ย่อมขอ โดยความหมายว่า
ยาจน (ขอ) ไชรั, เมื่อเป็นเช่นนี้ บุคคลใด
บุคคลหนึ่งเป็นขอทาน เป็นคนยากจน,
บุคคลนั้นเท่านั้นพึงชื่อนานาถะ. ส่วน
บุคคลใดไม่ใช่ขอทาน เป็นคนร่ำรวย,
บุคคลนั้นพึงชื่อนานาถะ เพราะอรรถว่า
ไม่ได้ขอ คือ ไม่ได้อ้อนวอน. ตอบว่า คำที่
กล่าวมานั้นไม่ถูกต้อง, ด้วยว่า นาถ

วตุโต. อนาคตสทุโท ปน อิตตตรชนเนส
 นิรุโพห, โส จ โข "น นาถติ อนาคต
 นตติ นาถ เอตสสุชาติ วา อนาคต"
 ทพพปฏิเสทวเสน, น ปน "น นาถติ น
 ยาจตีติ อนาคต"ติ ธาตุอตุตปฏิเสทวเสน.

ศัพท์เป็นไปในอรรถแห่ง ยาจน (ผู้ขอ)
 เป็นต้น แต่นำมาใช้ในบุรุษสูงสุดด้วย
 อำนาจความนิยมของชาวโลก, ก็บรรดา
 ชนชั้นสูง พระผู้มีพระภาคจัดเป็นบุรุษ
 ชั้นสูงสุด, เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าว
 ความหมายของ นาถ ศัพท์ว่า ย่อมขอ
 ข้อปฏิบัติอันเป็นประโยชน์แก่อกุลนั้น ๆ.
 ส่วน อนาคต ศัพท์ ถูกยกขึ้นเรียก
 ในจำพวกชนนอกนี้, อนาคต ศัพท์นั้น
 ท่านกล่าว ด้วยอำนาจปฏิเสธทัพพะว่า
 ชื่อว่า อนาคต เพราะอรรถว่าไม่ใช่ผู้เป็น
 ที่พึ่ง. หรือว่า ชื่อว่า อนาคต เพราะอรรถ
 ว่า ไม่มีที่พึ่ง, แต่ไม่ได้กล่าวด้วยอำนาจ
 ปฏิเสธอรรถของธาตุว่า ชื่อว่า อนาคต
 เพราะอรรถว่าไม่ได้ขอ คือ ไม่ได้อ้อนวอน.

โย หิ อญญสสุ สรณํ คติ ปฏิฐจา
 โหติ, โส นาถ, โย จ อญญสสุ สรณํ
 คติ ปฏิฐจา น โหติ, นาปี อตุตโน
 อญญโธ สรณํ คติ ปฏิฐจา โหติ, โส
 อนาคติ วุจจติ สงเกตวเสน. ตถา หิ
 "สงเกตวณํ สจจํ, โลกสมมุติการณน"
 ติ^๑
 วตุตติ.

ก็บุคคลใดเป็นสรณะ เป็นคติ เป็น
 ที่พึ่งของบุคคลอื่น, บุคคลนั้นเป็นนาถะ,
 ส่วนบุคคลใด ไม่เป็นสรณะ ไม่เป็นคติ
 ไม่เป็นที่พึ่งของคนอื่น ทั้งคนอื่นก็ไม่ได้
 เป็นสรณะ ไม่เป็นคติ ไม่เป็นที่พึ่งของตน
 บุคคลนั้นท่านเรียกว่า อนาคตะ ด้วย
 อำนาจความนิยมของชาวโลก. จริงอย่าง
 นั้น พระอรรถกถาจารย์กล่าวว่า ถ้อยคำ
 ที่เป็นไปตามความนิยม ของชาวโลก

^๑ ที.สี.อ. ๔/-/๔๓๗, ม.ม.อ. ๗/-/๑๙๐, ส.นิ.อ. ๑๑/-/๙๘, อ.ท.สก.อ. ๑๕/-/๑๐๐, ช.ย.ติ.อ. ๒๐/-/๑๐๘.

อิมสฺส ปนตฺถสฺส อวิภาวตฺถํ
อิมสฺมึ จาเน "โลกนาถ ตฺวํ เอโก,
สรณํ สพฺพปาณินนุ"ติ จ "อนาถานํ
ภวํ นาถ"ติ จ,

เอวาทิ จินฺตยิตฺวาน
เนกโกภิสฺสํ ฐนํ
นาถานาถานํ ทตฺวาน
หิมวณฺตมฺปาคฺมินฺติ" จ
ปาพิโย นิสฺสณานิ ภวณฺติ.

ยสฺมา ปน สาสเน จ โลกเก จ
ยาจโก "นาถ"ติ. น วุจฺจติ, อยาจโก
จ "อนาถ"ติ. โลกสฺส ปน สรณํ
"นาถ"ติ วุจฺจติ. ยสฺส สรณํ น วิชฺชติ,
โส "อนาถ"ติ วุจฺจติ, ตถา สมิทฺโธ
"นาถ"ติ วุจฺจติ, อสมิทฺโธ "อนาถ"ติ.

เป็นคำสัจจะ, เป็นเหตุแห่งการสมมติ
ของชาวโลก.

ก็เพื่อให้เนื้อความนี้ปรากฏชัด ใน
ที่นี้ จึงมีพระบาลีเป็นตัวอย่างดังนี้ว่า
โลกนาถ ตฺวํ เอโก, สรณํ สพฺพปาณินํ
(พระองค์ พระองค์เดียวเป็นที่พึ่งของ
ชาวโลก เป็นสรณะของสรรพสัตว์) และ
ว่า อนาถานํ ภวํ นาถ (ท่านเป็นที่พึ่ง
ของเหล่าคนอนาถา) และว่า

เอวาทิ จินฺตยิตฺวาน
เนกโกภิสฺสํ ฐนํ
นาถานาถานํ ทตฺวาน
หิมวณฺตมฺปาคฺมิ
ข้าพเจ้าคิดอย่างนี้แล้ว ได้บริจาค
ทรัพย์หลายแสนโกฏิ แก่คนมี
ที่พึ่งและไม่มีที่พึ่ง ได้เข้าไปสู่ป่า
หิมพานต์.

ก็เพราะในทางพระศาสนาและใน
ทางโลก ผู้ขอ ท่านไม่เรียกว่า นาถะ,
และผู้ไม่ขอ ท่านก็ไม่เรียกว่า อนาถะ.
แต่ผู้ที่เป็นสรณะของสัตว์โลก ท่านเรียก
ว่า นาถะ ผู้ไม่มีสรณะ ท่านเรียกว่า
อนาถะ, นอกจากนี้ คนร่ำรวย เรียกว่า

^๑ พ. พุทฺธ. ๓๓/๒/๔๑๙.

ตสุมา ปณฺณวตา สพฺเพสุปี จาเนสุ
 ชาติอุตฺตมตฺเตน โลกสมณฺณํ อนติ-
 ชาติวฺติวา ยถานูรูปิ อตฺถิ คเหตุพฺโพ.
 อยญฺจ นีติ สาธุกํ มนสิกาตพฺพา.

วิญ ยาจเน. เวถติ.

สถ เสจฺฉิเล. สถติ. สถโล หิ
 ปริพฺพาไซ, ภิชฺชโย อากิเรเต รัชฺ.๑
 สิจฺฉิเลติปิ ปาฬิ ทิสฺสุสติ. ตทา จิกาโร
 มุทฺธไซ คเหตุพฺโพ.

กถิ โภภฺฉิเล. กนฺถติ.

กตฺถ สิลามาโย. กตฺถติ, วิกตฺถติ.๒
 กตฺถนา, วิกตฺถนา. ตตฺถ กตฺถตีติ ปสฺสตี.
 วิกตฺถตีติ วิรูปิ กตฺถติ อญฺตวตฺถุ-
 ที่ปนโต. เอตฺถ จ “พหุมาปี โส

นาถะ. คนยากจน เรียกว่า อนาถะ.
 เพราะฉะนั้น คนมีปัญญาไม่ควรคิด
 เกินเลยชื่อ ที่ชาวโลกบัญญัติไว้ ด้วยเหตุ
 เพียงอรรถของชาติ ในที่แม่ทั้งปวง ฟังถือ
 เอาความหมาย ตามความเหมาะสม.
 ก็นักศึกษาควรใส่ใจหลักการนี้ให้ดี.

วิญ ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง ยาจเน
 (ขอ, ขอร้อง, อ้อนวอน). เวถติ (ยอมขอ).

สถ ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง เสจฺฉิเล
 (หย่อน, ย่อหย่อน, หย่อนยาน). สถติ
 (ยอมหย่อนยาน). สถโล หิ ปริพฺพาไซ,
 ภิชฺชโย อากิเรเต รัชฺ (เพราะว่าการบรรพชา
 ที่ปฏิบัติย่อหย่อน รังแต่จะไปยถุสคือ
 กิเลสให้แปดเปื้อนหนักขึ้น). พระบาลี
 ย่อมปรากฏว่า สิจฺฉิเล บ้าง. ดังนั้น จ
 อักษร ฟังถือเอาเป็นมุทฺธชะ (สติโล เป็น
 สิจฺฉิเล).

กถิ ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง โภภฺฉิเล
 (คด, โค้ง, โกง, งอ). กนฺถติ (ยอมคด).

กตฺถ ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง สิลามา
 (สรรเสริญ, ยกย่อง, อื้ออวด). กตฺถติ (ยอม
 สรรเสริญ), วิกตฺถติ (ยอมสรรเสริญ).
 กตฺถนา (การสรรเสริญ), วิกตฺถนา (การ

๑ ส.ส. ๑๕/๒๔๐/๖๘, ข.พ. ๒๕/๓๒/๕๖. ไป. สถโลหิ.

๒ พ.มหา. ๒๙/๘๗/๘๓.